

ԳԱՐԵԳԻՆ ԼՈՂԵԿ

1915-1918

Որդիների մասխաւր
հայրերի դէմ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀ

ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԵՍ

թվային ցրե 5 1915.info կայք

Երևան
2019

ՀՏԴ 1/14

ԳՄԴ 87

Ն 661

Գիրքը պատրաստեցին հրատարակման՝

Վրույր Արծրունին

Անահիտ Հարությունյանը

ՆԺԴԵՀ ԳԱՐԵԳԻՆ

**Ն 661 ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԵՄ/ Գարեգին Նժդեհ.-
Եր., Լուսակն, 2019, 104 էջ:**

Գիրքն առաջին անգամ տպագրվել է Սալոնիկում 1927 թ.: Այն տեղ է գտել նաև 2006 թ. Երևանում հրատարակած «Հատընտիր» երկերի հավաքածուի մեջ, որը ներառում է Նժդեհի գրքերն ու գրքույկները, գաղափարախոսական բնույթի հոդվածները, նամակները, գրություններն ու ճառերը:

«Որդիների պայքարը հայրերի դեմ» գիրքն առաջին անգամ արդի ուղղագրությամբ տպագրվել է «Նախնյաց Հետքերով» ՄՀԿ կողմից 2011 թ. Երևանում:

2014, 2016, 2018թթ. և այժմ՝ 2019թ. գիրքը վերահրատարակվում է «Ազգային աստյան» հասարակական միավորման կողմից և ներառում է հավելված՝ Նժդեհի ինքնակենսագրությունը եւ հատված «Խուստուփյան կանչեր» գրքից:

Նախաձեռնողների կողմից հրատարակվել են նաև Գարեգին Նժդեհի «Հիշիր պատերազմը», «Էջեր իմ օրագրեն, Բաց նամակներ հայ մտավորականությանը» և Հայկ Ասատրյանի «Խոովք» աշխատությունները, ինչպես նաև՝ «Գարեգին Նժդեհ – Բանտային կյանք, նամակներ, գրառումներ» գիրքը:

ՀՏԴ 1/14

ԳՄԴ 87

ISBN 978-9939-871-94-3

Նախաբանի փոխարեն

«Որդիների պայքարը հայրերի դեմ» իմ գիրքը մի անհանգստացուցիչ աղաղակ էր հայության վտանգված ապագայի մասին»: Գարեգին Նժդեհ

Մոտենում է Նժդեհի իր իսկ գրքի մասին այս խոսքերի հարյուրամյակը, սակայն հայության ապագան մնում է ավելի վտանգված, իսկ գիրքը՝ ավելի արդիական, քան երբևէ: Կյանքը ցույց է տալիս, որ հայ ազգը՝ հանձինս իր ավագ, արդեն ձևավորված սերունդների, գտնվում է անկման փուլում: Սրա վառ ապացույցն այն է, որ մեր հայրերը, իրենց ավագներից ժառանգելով որոշակի իրականություն, ի վիճակի չեն գտնվել ճիգ գործադրել փոխելու այն դեպի լավը, ավելին՝ այսօր նրանք մեզ են փոխանցում էլ ավելի ծայրաստիճան խաթարված իրականություն: Արդյո՞ք մենք էլ պետք է մեր որդիներին փոխանցենք սրանից էլ ավելի վատթարը, հայ երիտասարդ, և դասվենք արդեն որերորդ անճար սերունդների շարքը, թե՞ պետք է վերջապես դարձի գանք նախ մենք ու հայությանը դարձի բերենք, նրա սլաքն ուղղենք դեպի անվերջ բնական զարգացում, երբ ամեն մի սերունդ հաջորդին կփոխանցի էլ ավելի գորեղ Հայաստան ու հայություն: Միանշանակ՝ երկրորդը: Հաճախ կլսենք մեր հայրերից, որ այլևս անհնարին է շտկել ամեն բան, որ անկումն անխուսափելի է, սակայն մենք կհանդիմանենք նրանց Նժդեհի մտերիմ ընկեր փիլիսոփայության դոկտոր Հայկ Ասատրյանի հետևյալ խոսքերով. «Իրերի տրամաբանությունը մեզ առաջնորդում է դեպի անկում: Բայց կա նաև ոգու տրամաբանությունը, որ ճնշում է իրերի սիրտը, որ փոխում է պատմության ընթացքը...»: Ուրեմն՝ դառնա՛նք դեպի նժդեհյան ոգին, որպեսզի փոխենք պատմության ընթացքը:

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Կուզե՛ի, որ իմ խոսքը՝ ուղղած քեզ, հա՛յ երիտասարդություն, առաջին հաղորդության ազդեցությունն ունենար: Կուզե՛ի, որ քեզ համար գրված խորհրդածությանս այս էջերը ընդունեիր, ինչպես ծարավ դաշտը ցողն է ընդունում: Հոգեփոխել քեզ կուզե՛ի ճշմարտության ուժով, փրկել քեզ և քո միջոցով գաղութահայությունը կեղծիքի գերությունից:

Եթե դու չես, թող խոստովանեմ՝ գաղութներում միայն քեզ եմ հավատում, եթե չես կամ պիտ չդառնաս ճանապարհ փրկության մեր ժողովրդի համար, նրա համար կմնա մի հատիկ ճանապարհ՝ դեպի գերեզմանատուն: Եթե դու էլ պիտի նմանվես այն սերունդներին, որոնցից «մի բուռ հող» իսկ չի մնացել, օտարի լուծը և տառապանքը պիտ մնան քո ժողովրդի բաժինը: Որք, գաղթական հայ անունները պիտ շարունակեն մնալ որպես նույնանիշ բառեր: Եվ պիտ երկարի խաչելության հոգեվարքը և ուշանա հարությունը ցեղիդ:

Չէ՛, չէ՛, ես հավատում եմ քեզ, քո ներքին մարդուն և Հային: Հավատում եմ, որ դու հրամայողաբար պիտ դառնաս ուխտված և վրիժակ սերունդ՝ դյուցազնախառն սերունդը մեր, որի ջանքերով Հայաստան երկիրը պիտ դառնա Նոր Սպարտա Արևելքի սրտի մեջ:

Ես հավատում եմ քեզ, և, ահա՛ թե ինչու եմ քեզ ուղղում իմ առաջին «Bon quart»-ը: Դա քառորդապահի իմ աղաղակն է ուղղված քեզ, աղաղակը, կանչը նավաստիների, որ գիշերներն իրար կուղղեն ամեն քառորդ ժամ:

Bon quart! Խոռվահույզ է ծովը, խավարը՝ անթափանց. վտա՛նգ, վտա՛նգ կա նավի համար: Մակայն, նավագներն արթուն են, պատրաստ և սթափ: Նավը՝ ալեկոծ, բայց անսույզ պիտ հասնի նավահանգիստ: Այս խոռվ, խավար և նենգ ժամանակներում, երբ այնքան մեծ և իրական է վտանգը մեր ցեղի համար, քեզ, հա՛յ երիտասարդություն, ես քեզ իմ անհանգստացուցիչ աղաղակն եմ ուղղում:

Bon quart!

ԱՆԴՈՒՆԴԻ ԵԶԵՐՔԻՆ

Ազգերի կյանքը ժամանակաշրջաններ ունի, երբ որդիները հարկադրաբար իրենց հայրերի դաստիարակիչն են հանդիսանում: Նման մի ժամանակաշրջան է ապրում օրվա հայությունը: Երբեք, հա՛յ երիտասարդություն, մեր ազգն ու ազգայնությունը այնքան լրջորեն վտանգված չեն եղել, որքան այսօր: Ինչպես և երբեք մեր ժողովուրդն այն աստիճան պառակտված ու տկարացած չի եղել, ինչպես այժմ:

Քո ժողովուրդը բաց աչքերով աշխատում է իր մահացու թշնամիների համար. կատարում են ամեն ինչ, որ գալիք աղետը՝ թրքական վտանգը, որ դամոկլյան սրի նման կախված է իր գլխին, որ վաղվա աղետը լինի անչափելիորեն մեծ, անդիմազրավելի և անդարմանելի, որ դա լինի «իններորդ ալիքը» մեզ համար: Մենք պառակտված ենք: Իսկ նման ժողովուրդը նվազ է ուշադրություն դարձնում արտաքին իրական, թե՛ հավանական վտանգի վրա: Հայության հայացքն ուղղված չէ արտաքին թշնամուն, որ հարկադրված լինի չափավորելու կամ իսպառ արգելելու ներքին տարակարծությունները: Երբ ազգերն այսօր եռում են հոգով, գիտության նորագույն զենքերով իրենց միտքն ու բազուկն են զինում ցե-

ղամիջյան անողոք պայքարում հաղթանակելու կամ հաջողությամբ դիմագրավելու համար, հայությունը շարունակում է կորովաթափ լինել ներքին անփառունակ ճակատների վրա, նա պատրաստվում է վաղվա մահաբեր պարտությանը: Մի ժողովուրդ, որի որոշ տարրերը կարծես արդեն հաշտվել են իրենց ցեղի գլխովին կորչելու մտքի հետ և ցուցադրում են մահվան դատապարտվածի հոգեբանություն: Սրանք արևելյան ճակատագրապաշտությամբ ամեն ինչ թողել են բախտի կամքին և անհանգստանալու պատճառ չունեն: Կան և այնպիսիները, որոնք ուզում են և՛ անկախ հայրենիք ունենալ, և՛ վաղը պարտված տեսնել արտաքին թշնամուն, բայց նախապատրաստվելու փոխարեն խոսում են ու գրում միայն: Եվ գրեթե բոլորն էլ շարունակում են զարմանալ միամտորեն, թե ինչո՞ւ աշխարհն անտարբեր է մնում մեր Գողգոթայի հանդեպ, թե ինչո՞ւ մենք սպեղանու ենք սպասում, բայց նորանոր վերքեր ենք ստանում:

Դժվար է, ընթերցո՞ղ, անկարելիության աստիճան դժվար է ընդհանուր գծերով բնութագրել հոգեբանական այն հեղձուցիչ մթնոլորտը, որի մեջ շնչում է հայությունը:

Սպանիչ իրականություն, ուր գոյություն չունի մի հատիկ օրենք, կանոն իսկ, պարտադիր բոլորի, բոլորի համար, ուր որոշ տարրեր հանցապարտորեն ժխտում են և՛ ազգային սրբություններ, և՛ բարոյական արժեքներ, ուր կա առատորեն թույն, մադձ, գոեհկություն, կա դիմաձուռություն, ծաղրանք, չարարվեստ խճրճանք, ուր մարդիկ դառել են դառնախոս, նեղսիրտ, եսական, ուր տիրող հոգևոր մրափողության պատճառով նոր հեղինակություններ չեն ստեղծվում, և հները չեն հարգվում, ուր մտաբարոյական ընդհանուր աղավաղության մեջ մարդիկ, կարծեք, դադարել են իրար հասկանալուց, և ուր հնարավոր չէ գլուխ հանել որևէ ազգաշեն

գործ, ուր կեղծիքն է կազմում որոշ քաղաքական հոսանքների բարոյական դրամագլուխը, ուր ամբողջ կազմակերպություններ ապրում են կեղծիքի և մտավոր կուրության մեջ՝ շրջելով անդունդի եզերքին: Եվ այդ ամենն այն ժամանակ, երբ թրքությունը տապարն է դրել մեր ցեղի գոյության ծառի արմատին:

Աննպատակ և ուղեկորույս ժողովուրդ, որ կորցնելով իր ազգային իդեալը, վերածվել է «անհատների փոշու»: Գողգոթաների տե՛ր ժողովուրդ, որ չի սարսափում իր ողբերգանքի մեջ տկար և ծիծաղելի լինելուց: Մի ժողովուրդ, որի որոշ տարրերի համար ազգային դատ չկա, արտաքին պայքար գոյություն չունի, տարրեր, որոնք այլևս ոչինչ չեն ուզում աշխարհից, բացի ժամանակավոր կերն ու հանգիստը: Հանցավոր տարրեր, որոնք մեր դերն այլևս վերջացած են համարում մարդկության պատմության մեջ և անվրդով թեքվում դեպի այլասերում և դանդաղ անհետացում: Ահա՛ մոտավորապես այն սպանիչ մթնոլորտը՝ ստեղծված քո հայրերի կողմից. անուղղելի հայրեր, որոնք շարունակում են իրենց հին մեղքերն ու սխալները սնուցել նորերով, ազգ և ազգայնություն վտանգի մատնած հայրեր, որոնց վերադաստիարակիչը, դո՛ւ, հարկադրաբար դո՛ւ պիտ լինես, հա՛յ երիտասարդություն:

Դժբախտություն է, սակայն, երբ դաստիարակիչն ինքը ևս կարիք ունի դաստիարակության: Որպես հարազատ ծնունդը մեր տխուր միջավայրի՝ դու էլ, հա՛յ երիտասարդություն, հոգեբանորեն դու էլ զերծ չես սովերային կողմերից: Վերադաստիարակչի վսեմ առաքելությունը հաջողությամբ պսակելու համար քեզ պետք է նախ ամոթով երես դարձնել այն անխմաստ կյանքից, որ քարշ են տալիս կեղծապաշտ հայրերդ. անասնացուցիչ կյանք, որ մարդուն դարձնում է այն,

որին աշխարհաճանոթ Տոլստոյը զգվանքով «հիմար միս» անունն է տվել:

Քե՛զ, նախ քե՛զ պետք է հոգեփոխվել, իսկ այդ անելու համար դու օրվա հայրերիդ երեսին պիտ շարտես քո վճռական «ոչ»-ը և ապա հոչակես քո նոր ուխտը, թե հայրերիդ դատապարտելի ընթացքի պատճառով վտանգված մեր ցեղի ապագան փրկելու սրբազան մտահոգությամբ վճռել ես հետայսու ապրել միայն երկու բանի՝ Հայրենիքիդ և իր անկախության համար: Այո, դու պիտի լինես ուխտվածների սերունդ և, որպես այդպիսին, պիտ վերադաստիարակես քեզ և ապա դառնաս դաստիարակիչը հայրերիդ: Այլ կերպ հայությունը կմնա մեկն այն դժբախտ ժողովուրդներից, որոնք գոյություն ունեն, բայց չեն ապրում, որոնք «աշխարհում են, բայց աշխարհից չեն»: Այլապես քո ժողովուրդը իր տեղն արևի տակ աստիճանաբար պիտ զիջի իրեն շրջապատող այն գայլ ցեղերին, որոնց համար կյանքը լոկ առևտուր կամ լումայափոխություն չէ: Քեզ պետք է հոգեփոխվել, իսկ դա նշանակում է, թե դու պիտ դառնաս հակապատկերը հայրերիդ: Նրանցից շատերը դեռ այն են, որոնց կխարազաններ Նագովրեցու խոսքը՝ «ծույլ և նենգ ստրուկներ»: Շատերը նրանցից չուզեցին գիտենալ, թե ինչպես մեր ժողովրդի մի մասը պայքարեց հանուն ազատ և անկախ Հայրենիքի: Մեր անհավասար Ազատամարտի օրերին, երբ հայությունը աստիճանաբար բարձրանում էր դարերի ստրկության ճահճից, և երբ մարդկության լավագույն ներկայացուցիչները հոգեպես զինակցում էին մեզ, նրանցից շատերը, անընդունակ հանդգնելու և գոհաբերելու աստվածային արվեստին, խուսափեցին ազգային դատի խաչակիր զինվորը լինելու պատվից: Հեռուներից խոսեցին Հայաստանի մասին՝ առանց այդ յոթնիցս սուրբ և հերոսական երկիրը ճանաչած լինելու: Հայիոյեցին հաճախ հե-

դափռիւթյանը և խճբծեցին նրա Աստվածաշունչ Նահատակներին՝ առանց հասկանալու թէ «Աստվածութիւնը հայհոյված չի լինի»:

Հանրապետության օրով չվերադարձան երկիր, որովհետև մեր նորագատ Հայրենիքում դեռ բավարար քանակությամբ նույնիսկ չոր հաց չկար: Կար սակայն արտաքին վտանգը՝ սև ամպի պէս կախված հանրապետության գլխին: Շատերը դուրս մնացին Հայաստան երկրից, մնացին անտարբեր ու անկարեկիր, բայց մեծապէս օգտվեցին մեր ժողովրդի վարած գոռազատամարտի շնորհիվ մարդկության մեջ դեպ հայրությունը առաջացած համակրանքից: Բարոյապէս չարաշահեցին և՛ անօրինակ մարտիրոսագրությունը, և՛ նորագույն հերոսականը մեր ժողովրդի: Ամենուրեք և միշտ էլ այդ տարրերը հայրենասիրության սրբազան կրակից օգտվեցին՝ «իրենց ծխափողը վառելով կամ ապուրը տաքացնելով»: Այդպէս էին երեկ, այդպէս են և այսօր:

Ջուրկ աստվածության զգացումից՝ սրբություն չճանաչեցին նրանք և մնացին անհասանելիորեն հեռու ճշմարիտ Հայ և Մարդ կոչվելու իրավունքից: Կյանք վատնեցին առանց հոգեպէս վառվելու և մի հատիկ կայծ վառելու իրենց շրջապատի մեջ: Իմաստասիրություն և բարոյականություն ունեցան որոճող կենդանու, կեղծիքներ, որոնցով կշարունակեն դեռ իրենց տկարություններն ու կեղտերը արդարացնել:

Օտար ազգերի մեջ, նյութական դիրքի տեր այդ տարրերը, գոհաբերության իրենց լիաբուռն բաժինն են բերած և կբերեն ընդհանուր գործին՝ մնալով հիացողն ու խնկարկողը իրենց ցեղի հերոսականի: Այդ տարրը մեզանում, անընդունակ հափշտակվելու վսեմ գաղափարներով, սովոր է մեծությունները դիտել անտարբերությամբ:

Ա՛հ, քո հայրերը... նրանցից շատերը հոգով նպարավաճառ են մնում նաև այն դեպքում, երբ ապրում են աշխարհի մեծագույն և մեծածախք ոստաններում:

Եվրոպական խոսքեր, ասիական արարքներ: Եղել է այդ տարրը, և շարունակում է մնալ տկարը, անփառունակն ու ամոթալին մեր պատմության մեջ՝ այն ամենը, որ հաճախ հեշտացրել է օտար տիրապետությունը Հայաստանում:

– Մեզ պետք չէ Անկախ Հայաստան,– դեռ այսօր էլ աղմկում են քո հայրերից ոմանք:

– Անկախ Հայրենիքը անհրաժեշտ է հենց նրա համար, որ ձեզ՝ հոգով թզուկներիդ, դարձնի կատարյալ մարդ և Հայ՝ արժանի Անկախության,– պատասխանում է Մայիսի Քսանուրի շենքը իր ուսերին կրող ժողովուրդ-հսկան:

– Պետք չէ,– համառում են մտքի մանկաբարոյությամբ բռնվածները, առանց հասկանալու, թե անկախությունից զուրկ ժողովուրդները դատապարտված են մահվան՝ ծառայելով գերիշխան ազգերի համար որպես պարարտացուցիչ աղբ, ապավառ:

– Պե՛տք է,– կարճ կտրում է ժողովուրդը:

Այսպես, բորբոքվում է ներքին կռիվը, և մեր ցեղի տկար տարրերը դժվարանում են հասկանալ, թե «պետք չէ», ասել է՝ պետք չէ որ ապրի հայությունը: Նրանք չեն ուզում հասկանալ, որ իրենց հաղթանակը պիտի լինի արտաքին թըշնամու հաղթանակը:

«Պե՛տք է»,– ասա դու, հա՛յ երիտասարդություն, ապա հասկացրու հայրերիդ, թե իրենց վերջնական պարտության մեջ է մեր ցեղի քաղաքական իդեալի հաղթանակը, թե իրենց պարտությունը պիտ դառնա պարտությունը այն բոլոր տարրերի՝ հավիտենապես ստրկահոգի, տկար, զենընկեց, պարտվողականության այն ցավագար ոգու, որի նյութած

վատության պատճառով դարերով օտարի լուծն ու ամոթն է եղել մեր ժողովրդի բաժինը: Այո՛, պետք է: Կրկնի՛ր, մեկ էլ, հազար անգամ, պետք է, որովհետև Անկախ Հայրենիք ունենալը իրավունք լինելուց գատ և պարտականություն է: Որովհետև ցեղերի ուրույն հանճարը անկաշկանդորեն աճում է և ստեղծագործում միայն բացարձակ անկախության մեջ: Որովհետև միայն գերիշխանությամբ են ժողովուրդներն արդարացնում իրենց գոյության իրավունքը:

ԿԵՂԾԻՔԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տարիներ ի վեր հրապարակի վրա մի կեղծիք կա, մի հրեշային կեղծիք, որին շարունակում է խունկ ծխել հայրերիդ մի մասը, հայ երիտասարդություն: Կեղծ դառնությամբ սրանք դեռ սգում են հեղափոխության զոհերի վրա: Փարիսեցիորեն կուրծք են ծեծում, իմաստություն ծախում, երբեմն էլ արամազոյան կեցվածք ընդունելով՝ այդ դասալիքները երևան են գալիս դատավորի դերում և անիծում անկախության գաղափարը:

«Ա՛խ, տխմա՛ր հեղափոխականներ,— միամիտների ականջին փսփսում են սրանք,— ի՞նչպես կարելի էր զոհեր տալ, ի՞նչպես կարելի էր չգիտենալ, թե ազատությունը տարվա եղանակների նման գալիս է ինքնին, առանց պայքարի և արյան, պտուղի պես,— պնդում է ծպտված ստրուկը,— պտուղի պես բան է ազատությունը, ընկնում է հենց որ հասունացավ...»:

Այս և այսպես են թշվառաբանում հայրերիցդ ոմանք, որոնք կեղծում են, թե չգիտեն, որ ազգերը երկաթով ու արյունով են հարթել իրենց պատմական ճամփան, որ ազգերի բարօրությունը ձեռք է բերվում արյունով ու արցունքով, որ ազ-

գերի անցած ճամփաները շարունակում են ծածկված մնալ մարդկային գանգերով: «Հաղթությունը չի պտղաբերի, մինչև որ դաշտերը չռոտզվեն արյամբ»: Արյան հեղեղներով են ներկված բոլոր հայրենիքները: Անհաշիվ է զոհերի թիվը, անչափելի ժողովուրդների թափած արյունը հանուն անկախության: Այդ գիտեն մեր ցեղի տկար տարրերը, գիտեն, բայց կեղծիք կոչված հրեշի դեմ չմեղանչելու համար դեռ պնդում են, թե Հայոց աշխարհը կարող էր բացառություն կազմել ծանոթ երկաթե օրենքից՝ արյան տուրքից: Եվ զայրացած են սրանք (երկրորդ կեղծիքը) զայրացած են, որ մեզ չի հաջողվել զինաթափել այն մեծ ու փոքր ազգերը, որոնք սուր մերկացրին աշխարհի խաղաղության դեմ: Սրանք կուզեին, որ չպայթեր համաշխարհային պատերազմը, կուզեին, որ ազգերի իրար անցնելուց հետո հայությունը մնար չեզոք, և հավատում են, թե թրքությունը՝ դարերի գազանն ու խուժը, պատերազմի օրերին կարող էր դառնալ մարդ և հայասեր...

Չեզոքությո՛ւն... Համաշխարհային պատերազմի օրերին չեզոքություն պահանջելը հայ ժողովրդից կնշանակեր մահացիորեն տգետ և վատ լինել, կնշանակեր տարրական հասկացողություն չունենալ ստրկության մեջ հոգեվարքող ժողովուրդների հոգեբանության մասին:

Չեխը, լեիր, մակեդոնացին, սերբը, սիրիացին, քաղաքականապես անիրավված բոլոր ժողովուրդները կողմ դարձան դարերի իրենց երազը իրականացած տեսնելու համար: Հոգեբանորեն ավելի քան հասկանալի շարժումներ էին կամավորականը ռուսահայ իրականության, լեզեռներականը գաղութահայության մեջ:

– Արդյո՞ք մեր բացարձակ չեզոքության դեպքում, եթե դա նույնիսկ հոգեբանորեն հնարավոր լիներ, թուրք կառավարությունը պիտի չտեղահաներ հայությունը:

– Նա պիտ վարվեր մեզ հետ ճիշտ այնպես, ինչպես որ վարվեց:

– Ինչո՞ւ:

– Որովհետև թուրքն ավելի դրական կարծիք ուներ և ունի հայ ցեղի մասին, քան մեր հայանուն ստրկամիտները, որոնք, ազնվության վկայական տալով թրքությանը, վատություն ունեն կարծելու, թե հայության մեջ այլևս մեռած է մարդն ու Հայը, թե հայությունը կարող էր և չհուզվել, չուրախանալ, թե, ահա՛, կերևան եվրոպական գայլերը, և իսլամ շունը կթողնի, կհեռանա հայկական նահանգներից, թե, ահա՛, կհայտնվեն քրիստոնյա գորքերը, և հայությունը կթոթափի դարերի ստրկության լուծը:

Վատերը միայն վատ կարծիք ունեն մեր ժողովրդի մասին: Սրանց համար այնքան զուլումներից զարնված հայությունը փայտե ժողովուրդ է՝ անընդունակ նույնիսկ զգալու և երազելու լավ օրերի մասին: Յոթնիցս տգետ և զգվելի կարծիք...

Մեր բարյացակամ չեզոքության դեպքում իսկ, եթե դա, կրկնում եմ, նույնիսկ հնարավոր լիներ, թրքությունը պիտ վարվեր մեզ հետ ճիշտ այն ձևով, ինչպես որ վարվեց: Նա չէր կարող հավատալ մեր բարեկամությանը, քանզի կար մոտիկ անցյալի իրատական պատմությունը. Հունաստան, Ռումինիա, Սերբիա, Բուլղարիա, Սև Լեռ, Բոսնիա, Հերցեգովինա, այդ բոլոր ժողովուրդները իրար հետևից զարշանքով էին թոթափել թրքական լուծը: Հայը չէր կարող սև բացառություն կազմել: Որպեսզի թուրքը վստահեր մեզ, հիշատակածս ազգերը ժամանակին պետք է ծառացած չլինեին թրքության դեմ: Կարո՞ղ էինք այնպես անել, որ մեր «սև աչքերի» համար այդ ժողովուրդները շարունակեին մնալ ստրուկ: Ո՛չ: Կարո՞ղ էինք այնպես անել, որ թրքությունը մոռանար մոտիկ

անցյալի խրատական պատմությունը և հավատար մեզ: Ո՛չ: Ուրեմն տեղի պիտ ունենար այն, ինչ որ տեղի ունեցավ:

Կա երրորդ կեղծիքը, որին «պաշտոն և ժամերգություն» է կատարում քո անդարձ, անապաշխար հայրերի որոշ մասը. դա մեծ կեղծիքն է Կարսի մասին: Չի եղել, հա՛յ երիտասարդ, ու չկա մի ժողովուրդ, որի պատմությունը միայն և միայն փայլուն հաղթանակներ արձանագրած լինի: Ժամանակավոր պարտության դառն բաժակը դատարկել են բոլոր ժողովուրդները, ինչպես և աշխարհակալ Հռոմը:

Երեկվա գոռ ու գոռոզ հաղթականը պարտվում է այսօր առանց, սակայն, կորցնելու վաղվա հաղթանակի հույսը: Հարվածներ է, որ կփոխանակեն ժողովուրդները, և վա՛յ նրան, որ միայն ստանում է առանց վերադարձնելու, առանց հակահարվածելու: Այդպիսինն իր տեղն արևի տակ ընդմիշտ կազատեր նրանց համար, որոնք կյանքն ու պատերազմը նույնանիշ երևույթներ են համարում, որոնք խոսում են խաղաղության մասին, բայց չեն դադարում պատրաստվել հարված տալու կամ իրենց տրվելիք հարվածը ետ մղելու համար: Եվ սովորություն կա, գրչի ու գրքի տեր բոլոր ժողովուրդների մոտ, իմաստուն սովորություն կա պատերազմից հետո հաշվի նստել, պարզել իրենց հաջողության և պարտության պատճառները: Հաղթականը կուսումնասիրի իր հաղթանակի պատճառները՝ վաղը ևս հաղթանակելու համար, պարտվածը կանդրադառնա իր պարտության պատճառներին՝ վաղը նրանցից խուսափելու նպատակով:

Համաշխարհային պատերազմին մասնակցություն բերած կողմերը վաղուց են պարզել ճշմարտությունն իրենց զենքի հաջողության ու ձախողանքի մասին, և զինված այդ ճշմարտությամբ՝ լրիկ ու մնջիկ պատրաստվում են վաղվա համար: Մի տխուր բացառություն է կազմում աստվածապահ մեր ժո-

դովուրդը միայն: Տարիներ են անցել Կարսի անկման օրից, տարիներ, և... այդ բերդի շուրջը տեղի ունեցած ողբերգության մասին հրապարակում կա ամեն ինչ, միայն ոչ ճշմարտություն: Մի նշանախեց անգամ: Շատ բան գրվեց, ավելի շատ խոսվեց, և դեռ գրում են, խոսում Կարսի անկման պատճառների մասին, բայց ոչ ճշմարտությունը երևան հանելու մտահոգությամբ: Կարծիք հայտնեց մտավորականը, սրճեփը, դիվանագիտական մարզանքներով զբաղվողը, նպարավաճառը, սափրիչը, չմնաց արհեստ և արվեստ, որի ներկայացուցիչը լեզու չթրջեր Կարսի պատերի տակ հայ գենքի կրած անհաջողության պատճառների մասին, բայց ոչ որ ձեռնահասություն և արիություն չունեցավ՝ մազաչափ անգամ մոտենալու ճշմարտության, ոչ ոք չուզեց և չկարողացավ տեսնել ճշմարտությունը:

– Հայաստանի կառավարության անհեռատեսությանն ենք պարտք Կարսի անկման համար:

– Պատերազմը դիվանագիտորեն կազմակերպված չէր, – ասացին և ասում են ոմանք, – զինվորական նախարարի ապիկարության երեսից ընկավ Կարսը, որովհետև գորք չկար, որովհետև եղածը գորք չէր:

– Կարսը թշնամուն հանձնեց բարձր հրամանատարության անճարակությունը՝ գորք կար, բայց կովեցնող չկար:

Սրանցով չի սպառվում մեղադրականը: Շատ են նրա կետերը և բազմապիսի: Եվ ամեն մեկը, երևակայական այս կամ այն պատճառներին վերագրելով հայկական բերդի անփառունակ անկումը, հազավ դատավորի պատմունձանը և գոեհկորեն հայիոյեց, զրպարտեց, բամբասեց նրանց, որոնց ձևականորեն հանձնված էր Հայաստանի ծանոթ ամրության պաշտպանությունը: Եվ ամեն մեկը, որ տգիտություն և վա-

տություն ունեցավ իրենից դուրս փնտրելու աղետի պատճառները, կրկնեց հիմարություններ միայն:

Հետևանքը. փողոցում և հոգիների մեջ ամեն ինչ՝ տգիտություն, միամտություն, կեղծիք, իսկ ճշմարտություն՝ բնավ:

Հետևե՛ք, ընթերցո՛ղ, կատարվող «քննադատություններին» և փութավճիռ դատաստաններին և պիտ մղվեք համոզվելու, թե հայրերիդ շարքերում կան ամեն գնով ծիծաղելի դառնալու մարմաջով բռնված մտավորականներ: Ինչի՞, սակայն, վերագրել այդ տխուր երևույթը, արդո՞ք միայն տգիտության: Ճիշտ է, հասկանալի պատճառներով մեր ժողովրդի մի որոշ մասը, որ անհայրենասիրությունն ունեցավ հեռու մնալու ազգային պայքարից, ամենադուրյգն չափով իսկ հասկացողություն չունի պատերազմ կոչված բարդ երևույթի մասին: Բայց և այնպես օրվա դատապարտելի վարքագիծը չի կարելի բացատրել իր տգիտությամբ միայն: Այդ տարրերի մեջ տգիտության հետ զինակցած է վատությունը:

Երեք գլխավոր պատճառներ ունեն սրանք գիտակցորեն խուսափելու ճշմարտությունից. սրանց կուսակցական շահը պահանջում է տևականացնել Կարսի անկման առաջին օրերին ՀՀ կառավարության դեմ ստեղծված հասկանալի դժգոհությունը: Այդ դժգոհությունը մի գեներ է, որից ազգային իշխանության հակառակորդները չեն ուզում զրկվել: Այստեղ, ինչպես տեսնում եք, կա մտքի անազնվություն:

Ընդունել ճշմարտությունը հանրապետական բանակի անհաջողության մասին, պարզել Կարսի անկման իսկական պատճառները, կնշանակի պատասխանատվության բաժին ընդունել: Ճշմարտությունն ընդունողը առաքինություն պիտ ունենար զբաղվելու ինքնաուղղումով վաղը իր աղետաբեր սխալներն ու պակասությունները չկրկնելու համար: Իսկ

ինքնաուղղումը պահանջում է մտքի և հոգու ճիգեր՝ մի բան, որ այնքան էլ հաճելի չէ հոգեպես ծուլերի և նյութականացածների համար:

Այստեղ էլ տեսնում ենք բարոյականի պակասը:

Ճշմարտությունից երես դարձնելու երրորդ պատճառը՝ դա իրենց դասալքությունն արդարացնելու հանցավոր միտումն է: Հեռատես պիտ համարվեին, եթե կարողանային լռել: Չկարողացան և մատնեցին իրենց:

Իմաստությունը չէր, որ նրանց հեռու էր պահել ազատագրական պայքարից, այլ՝ փոքրոգությունը: Հին ծանոթ դասալիքներն են դրանք, որ միշտ էլ փորձել են փիլիսոփայել ու արդարացնել իրենց փախուստը ազգային պարտականություններից:

Հառաչող ազգերը՝ ստրուկ, անիրավված, իրենց տառապանքին վերջ տալու հույսով միշտ էլ դիմել են հեղափոխության՝ որպես ծայրահեղ և հերոսական միջոցի, մասնավորապես Արևելքում: Այդ նույն միջոցին պիտ դիմեր և հայ ժողովուրդը:

Փա՛ռք իր խոյանքին, իր զոհերին և մայիսյան պատմական շարժումներին:

Համաշխարհային պատերազմի բերումով հայ տարրի տեղահանությունը օսմանյան սպայակույտի համար ռազմագիտական անհրաժեշտություն լինելուց գատ, աշխարհի հզորներից ծեծված ու թքված թուրք ցեղի գրգռված բարբարոսության հագուրդ տալու հոգեբանական մի միջոց էր, որին անվարան կերպով դիմեց թուրք կառավարությունը:

Կարսի ամոթը Շ. Հանրապետական կառավարությանը չէ միայն, այլ՝ ողջ հայ ժողովրդինը: Չափվում են, բախվում բանակները, բայց հաղթում կամ պարտվում են ազգերը, ցեղերը: Կարսի պատերի տակ պարտվողը հայ զինվորն ու զորա-

վարը չէին միայն, այլ բովանդակ հայությունը, հայ ժողովրդի իր ամբողջության մեջ անմարտունակ, անարի, անմշակ հոգին: Ահա՛ ճշմարտությունը, հա՛յ երիտասարդ՝ սպանիչը կեղծիքի, ճշմարտությունը, որով զինված, դու աննահանջ կովի պիտ դուրս գաս տգիտության ու վատության դեմ: Դու պիտ սպանես կեղծիք հրեշը, որ սպառնում է մեր ազգի նյութական և բարոյական գոյության: Վաղուց է, ինչ այդ եռագլխանի հրեշը, հենված մեր հասարակական կյանքի գոեկության, չաստվածաբար պաշտվում է և իշխում մեր ժողովրդի որոշ տարրերի հոգու և մտքի վրա: Նա մեհյաններ ունի ցցված ամեն տեղ, ուր կտողա տկար, անարի, անանձ հայր: Նա անսուրբ բազիններ ունի, որոնք դու Ավարայրի հերոս Երեցի սրբազան կատաղությամբ պիտ խորտակես:

Վե՛րջ կեղծիքի թագավորությանը մեր կյանքում, որ բազմիցս փորել է հիմքերը մեր ազգային գերիշխանության և կործանել այն: Թագավորող կեղծիքի երեսից հալածական է ճշմարտությունը մեր իրականությունից:

Չկա՛, ճշմարտություն չկա՛ մեր կյանքում, և դրա համար էլ այնքան անկույս ու անհույս է մեր կյանքը, դրա համար էլ այնքա՛ն տգեղ են մեր բարքերը, այնքա՛ն խոպան մեր հոգիները: Չկա ճշմարտություն, դրա համար էլ ներքին համերաշխությունը շարունակում է մնալ որպես սնամեջ խոսք, դրա համար էլ մտքի, զգացումի, ոգու աղքատությունն այնքա՛ն աղաղակող է մեր ազգային կյանքում: Չկա՛ ճշմարտություն, և դրա համար էլ մեր ժողովուրդի մի մասը Մետերլինգյան կույրերի նման մոլորված է «տգիտության անտառում»:

Կա փիլիսոփայող եսականություն, ատելություն, նախանձ, փոքրոգություն, քաղաքական շաղակրատանք: Կա այն ամենը, որ դժոխքն իսկապես դժոխք է դարձնում: Կա

այդ ամենը, որովհետև ճշմարտություն չկա: Կա կեղծիքը և, ի ուրախություն թուրքերի, շարունակվում է ներքին իրարակերությունը: Կա կեղծիքը, և հայությունը կշարունակի գրավաստակ լինել, մի մասը՝ շինարարելով, մյուսը՝ քանդելով: Կեղծիքի մեջ շնչում են, ապրում են շատերը, և ահա՛, հայությունն իր ամբողջության մեջ շարունակում է մնալ հոգեպես տկար, ասել է՝ և անկարող ու անարժան անկախ հայրենիք ունենալու: Ճշմարտության թագավորությունը մեր կյանքում, իրական և անսասան պիտ դարձնի մեր ժողովրդի հաղթանակը իր արտաքին թշնամիների հանդեպ:

Ճշմարտությունը, ա՛հ, երիտասա՛րդ հայություն, դա աստվածային այն լույսն ու ջերմությունն է, որով կսնվի ու կհզորանա հոգին անհատի և ժողովրդի: Կեղծիքը կստրկացնի, ճշմարտությունը կփրկի: Վերջինը ուժ է, առաջինը՝ տկարություն: Վախկոտն ու ստորը, ահա՛ կեղծիքի աշակերտները: Ճշմարտությունն է դաստիարակում արին ու ազնիվը:

Պարտություն, ստրկություն, տառապանք, ահա՛ կեղծիքին հարկատու ժողովուրդների ճակատագիրը: Ճշմարտությունն, ընդհակառակը, կհզորացնի ու կփրկի՝ դարձնելով ազգերին հաղթական: Առաջինը տխուր ախտանիշն է հոգիների խանգարման: Երկրորդը, կրկնենք իմաստունի հետ, ամենամեծ Աստվածությունն է, որ բնությունը հայտնաբերել է մարդկության համար և օժտել այն ամենամեծ ուժով:

Ճշմարտության մեջ ապրող անհատի և հավաքականության հիմքը դրված է լինում ժայռի, կեղծիքի մեջ խարխափողինը՝ ավազի վրա: Չե՞ս զգում, երիտասա՛րդ ընթերցող, թե ինչպես մահաշունչ կեղծիքից խորշակահար է լինում այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ, վսեմ, հերոսական է մեր կյանքում: Չե՞ս տեսնում, թե ինչպես մանրացել ու գոեհկացել են մեր ժողովրդի որոշ տարրերը: Թե որքան մեծ է ստորության ուժը

մեր կյանքում: Չե՞ս գգում արդյոք, թե խեղդվում ես շրջապատիդ մահաշունչ կեղծիքի մեջ: Կեղծիք՝ մահ ասել է, դանդաղ մահացում, իսկ մեզ պետք է ապրել որպես ժողովուրդ: Տե՛ս, հայրերդ իրար ավելի են ատում, քան արտաքին թշնամուն: Եվ արդեն շատերի մեջ սկսել է խոսել ներումը դեպ թրքությունը՝ նշան ազգային նվաստության: Տե՛ս, թե ինչպես ծաղրելի կերպով ինքնաբավ են շատերը, քչով բավականացող, փառասիրությամբ ծույլ և սակավապետ: Որքա՛ն անխոով են, մտահոգության ստվեր իսկ չի նկատվում սրանց մեջ իրենց ժողովրդի ապագայի մասին: Կարծեք՝ Թովմաս Մուրի իդեալական կղզում ապրելիս լիներ հայությունը և ոչ թե մեր տխուր Արևելքում՝ շրջապատված բարբարոս և քրիստոնեավեր իսլամությամբ:

Կեղծավորնե՛րը... Յովտ գրի մասին ավելի են աղմկում, քան հայ ժողովրդի վտանգված ապագայի: Երբեք ջրի և հովի հոսանքին հակառակ չնավել, հավետ սպասել հաջող հովի ու մակընթացության. այս է այն «զգաստ քաղաքականությունը», որով առաջնորդվում և ուզում են առաջնորդել հայությունը: Տե՛ս, թե ինչպիսի՛ մոլեռանդությամբ նրանք ազգային գործիչների մեծագործությունները սառույցի, իսկ սխալները մարմարիոնի վրա են քանդակում: Իսկ նրանց կեցվածքը. ծառայական՝ օտարի, ամբարտավան՝ հայ մարդու հանդեպ: Իսկ իրենց հոգևոր ծուլությունն ու չքավորությունը սքողելու գավեշտական ճիգե՞րը: Իսկ սրանց նյութակերոն վարդապետությունը, որ մարդկային կյանքը համարելով մի օրվա ճամփորդություն՝ հորդորում է՝ «կե՛ր, խմի՛ր, խնդա՛» աշխարհի՛ ազգիդ ցավերը թողնելով ուրիշներին: Հետևանքը՝ մի հոռենշան վիճակ, մտաբարոյական ընդհանուր քաոս, որի մեջ վաղուց է սկսվել եղծումն ու խաթարումը մեր ազգային հավաքական հոգու: Իսկ գիտենք, որ «մի ժողովրդի ուժը

ավելի նվազ չափով է գտնվում իր բանակաների, քան իր զգացումների ընդհանրության, քան ազգային հոգու մեջ: Ազգային հոգին հռոմեացիներին դարձրեց աշխարհի տերը, կորցնելով այդ հոգին՝ կորավ Հռոմը»: Հետևանքը՝ մի դրություն, որ սպառնում է մեզ մահվամբ: Ի՞նչ, հա՛յ երիտասարդություն, մեռելի՞ ականջին է հնչում իմ խոսքը: Ո՛չ, ես հավատում եմ քո ներքին վերանորոգիչ ուժին, ինչպես և քո ջահել թևերի թափին: Ես զգում եմ, թե ինչպես զայրույթն ու ամոթը, միացած սրբազան ինքնադժգոհությանը, այրում են քեզ:

Ես տեսնում եմ, թե ինչպես սեղմվում է քո բռունցքը կեղծիք կոչված հրեշի դեմ: Դու դողում ես կատաղությունից և արդեն նախաճաշակում քաղցրությունը պայքարի, որի մեջ պիտ սպանվի կեղծիք հսկան: Ահա՛ դու զայրույթով հետ ես մղում անզիղջ հայրերիդ հոգևոր խնամակալությունը և նրան պարտադրում քոնը: Սկսում է պայքարը որդիների և հայրերի միջև: Ճշմարտության և կեղծիքի միջև:

Կռիվը Դավիթի և Գողիաթի միջև...

«Ինձ թեթև գործ մի՛ տվեք. ես ուզում եմ բարձրացնել այն հսկա լեռը և նետել ծովը»: Ա՛հ, այդ ձայնն է քո ազնիվ փառասիրության, հա՛յ երիտասարդություն, որի համար անկարելին հայկական բառ չէ:

– Պիտ պարտվի, պիտ մեռնի կեղծիքը մեր կյանքում, որ ապրի մեր ժողովուրդը:

– Ջա՛ն, այդ քո ձայնն է, իդեալի ընդունա՛կ երիտասարդություն, որ սիրում եմ լսել:

ԿԵՂԾԻՔԸ ԶԻՆԱԹԱՓԱԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԸ

Ժողովուրդներն ավելի ուժեղ են, քան ժամանակավոր դժբախտությունը, կարիքը, բռնությունը:

Քո սկսած պայքարի մեջ ուղղված հայրերիդ դեմ, կգարնվի կեղծիքը: Ճշմարտությունը կտոնի իր հաղթանակը՝ վերագրավելով իր գահը մեր հասարակական և անհատական կյանքում: Նրա արևը կլուսավորի մեր հոգևոր կյանքը՝ փրկելով մեզ մտավոր կուրությունից:

Կբացվեն աչքերը, և նրանք, որոնք բաց աչքերով էին ապրում աշխարհում, բայց չէին տեսնում, իրերը և երևույթները, տեսնել ու հասկանալ կսկսեն իրենց ճշմարիտ լույսի մեջ: Շարժվել կսկսեն ճշմարտությամբ օծուն գրիչներ: Ստեղծագործ ոգևորության մի հեղեղ կանցնի հայ աշխարհի վրայով՝ աճեցնելով հոգիներն ու կամքերը: Հայ մարդը, ծանոթ ինքնաճանաչության օրենքներին, կգարգացնի իր ներքին թաքուն ուժերը, իր ներքին մարդը, որի բաղդատմամբ ինքն այժմ թզուկ է միայն:

Կհրապարակախոսեն վսեմ ու խանդավառ շրթունքներ, և երեկվա հակասություններով այնքան հարուստ մեր կյանքը կիմաստնանա բարոյական ճշմարտություններով: Խոսելուց առաջ ամեն ոք ոսկե կշռով նախ կկշռի իր խոսքը: Մայրերը զգաստության և ուղղության կհրավիրեն ազգայնորեն տկարացածներին՝ դաստիարակելով իրենց զավակները նախ հայրենիքի համար: Դպրոցը կդառնա ազգային ոգու և ուխտի դպրոց, մամուլը՝ լույս և ջերմություն սփռող, Կինը՝ ընկերն ու օգնականը և ոչ աղախինը տղամարդու: Ուսուցիչն ու աշակերտը կունենան իրենց ընդհանուր ուսուցիչը՝ լուսավոր ժողովրդասիրությունը, այսինքն, որ բավարարեր անհատի իմացականությունը, ջերմացներ սիրտը, գորացներ

հույսը: Վսեմ ժողովրդասիրություն, որից հայությունը կարողանար ստեղծել մի հրաշագործ ուժ:

Հայը կունենա ավելի բարձր ըմբռնում կյանքի մասին:

Պարտականության գիտակցությունը կհետևի մարդկանց՝ որպես խստապահանջ Աստվածություն: Գոյություն կունենա մրցումի մի հատիկ ձև միայն՝ բարոյական մրցում: Մարդիկ կպերճախոսեն գործով միայն՝ հայրենասիրական և առաքինի: Քննադատության լավագույն ու արդար ձևը կհամարվի քննադատելիից ավելի բարձր ու օգտակար լինելը: Բարեկեցիկ տարրերը ևս, գիտակցած, թե պետք է նախ մարդ և Հայ լինել, և ոչ թե հարուստ, կձգտեն իրենց երջանկությունը ապահովել՝ իրենց ժողովրդի երջանկության հոգը տանելով: Ազնիվ փառասիրությունից մղված՝ Հայը կձգնի գերազանցել իր հարևանին արիությամբ, հայրենապաշտությամբ ու անձնվիրությամբ:

Կուսակցականի նշանաբանը կդառնա՝ կուսակցությանս հետ, բայց ազգիս համար:

Նվիրո՞ւմ, ավելի՛ նվիրում, կլինի մեռնողի վերջին խոսքը: Երկյուղածորեն կպաշտվի աճյունը հայրենապաշտ մեռելների, նվիրական աճյուն, որ Հայրենիք կստեղծի: Եվ որպես հետևանք ստեղծված այդ բարոյաշունչ մթնոլորտի, հայ մարտիկն իր կրծքի տակ կկրի գիտակցական մահը, ասել է՝ և հաղթանակը արտաքին թշնամու հանդեպ՝ ապահովելով գոյությունը գորեղ, հարզված և երջանիկ Հայրենիքի:

Թոթափած կեղծիքի լուծը՝ հայությունն այժմ իր ամբողջության մեջ խորապես գիտակցած է մեր դարի և օրերի հրամայականը՝ հզորացի՛ր կամ մեռի՛ր: Այժմ նա չի թաքցնում, թե ինքը պարտվեց ու պատժվեց խստիվ, քանզի չկարողացավ օգտվել իր ցեղի ոգու անսպառ ուժերից:

Պատմության դառնադառն դասերից խրատված՝ նա գիտի այժմ, որ անիրավված ժողովուրդների արյունն ու արցունքը պիտի չդադարի, մինչև որ նրանք ինքնօգնությամբ ոտքի չկանգնեն, մինչև չհզորանան հոգով:

Նա չի հաշտվել անիրավվածի իր դրության հետ. հակառակը կնշանակեր գիտակցորեն ստորագրել իր մահվան դատավճիռը: Նա գիտի, որ ժողովուրդներն ավելի ուժեղ են, քան ժամանակավոր կարիքը, դժբախտությունը, բռնությունը: Եվ, ահա՛, գերմարդկային ճիգեր է կատարում հաղթահարելու իր տառապանքը, և օրեցօր լցվում է ներքին ուրախությամբ և ուժով: Նա գիտի, որ դեռ ազգերն ապրում են իրենց կազմակերպված եսականության շրջանը, որոնց «մարդասիրության» ապավինելը միամտություն լինելուց զատ և վտանգավոր է: Գիտակցած այդ ճշմարտությունը՝ հայությունը վճռած է այլևս չմնալ որպես նյութական և բարոյական խաղալիք աշխարհի հզորների ձեռքին և, ահա՛, գործի է դրել իր ցեղային հանճարը, որի ուժերը և կարողությունները հարմար առիթի էին սպասում՝ զարթնելու և ծառայելու իրեն:

Նա խաղաղ է այժմ, բայց ուժեղ: Նա սիրում է խաղաղությունը, բայց պատրաստվում է կռվի, որովհետև գիտի որ ամեն ժամ, այս կամ այն պետությունը կարող է «բաց թողնել պատերազմի շները»: Նրա ճակատին այժմ, որպես արդար դատի տեր և մարտնչող ժողովուրդի, կա և կվիայլի կատարված պարտականությունների կնիքը: Կատարելով իր պարտականությունները իր հավաքական անձի նկատմամբ՝ նա աստիճանաբար ցրում է իր շրջապատի խավարն ու հոգեկան անհանգստությունը:

Նա այլևս կեղծիքի մեջ ապրող դժբախտ ժողովուրդը չէ, որ իր ուժերի կեսից ավելին սպառում էր վախի և անհուսության մեջ: Զինաթափ արած կեղծիքը՝ նա գիտի այժմ, թե

ինչ է ուզում աշխարհից, և թե դեպի ուր է ուղղված իր հերոսական չուն:

Ճշմարտությունը բուժիչ ջրի նման սրբել, մաքրել է նրա աչքերը, պայծառացրել նրա հոգևոր տեսողությունը: Այժմ նա տեր է ճշմարտությունների, որ սփռվել, հզորացնել և փրկել գիտեն: Այժմ նա գտնվում է փրկության իսկական ճամփին:

Այլևս ոչինչ չի կարող խախտել իր ժողովրդի գրանիտե հավատը: Այժմ ոչինչ չի կարող հուսալքել նրան, քանզի խորապես գիտակցած է, թե մի ժողովրդի հայրենի հողը չի կարող ուրիշի մնայուն Հայրենիքը դառնալ: Նա գիտի, որ Մնայուն Արդարության Օրենքի ուժով բռնագրաված երկրամասերը միշտ էլ, վաղ թե ուշ, անցնում են իրենց պատմական տերերի ձեռքը՝ պայմանով, որ այդ վերջինի մեջ ժամանակը տկարացրած չլինի սերը, կարոտն ու պաշտամունքը դեպ Հայրենի Երկիրը:

Կա, հա՛յ երիտասարդություն, կա Մեծ Հայրենիքը, որ քունը պիտ լինի վաղը:

Բայց ասա՛, օրվա քո հոգեկան կառուցվածքով պիտ կարողանա՞ս նրան տեր դառնալ ու մնալ: Խոստովանի՛ր, արժանի՞ ես նրան:

– Այո՛, եթե հոգեփոխվեցիր և հոգեփոխեցիր ժողովուրդդ:

ՆԱԽ ՄԱՐԴ

Կյանքի խորհուրդը կայանում է հոգևոր և ոչ թե նյութական շինարարության մեջ:

Չի կարելի միաժամանակ վատ մարդ, բայց և այնպես լավ Հայ լինել: Անկարելի է անհատի համար, առանց կեղծիքի, անձնական կյանքում նյութակրոն, իսկ ազգային գործերում

գաղափարապաշտ լինել: Նա, որ իրեն զգում է որպես «ժամանակավոր շունչ և կենդանություն առած մեքենա» չի կարող հասարակական ասպարեզում երևան գալ որպես կենդանի հոգեկանություն: Նա, որ որպես մարդ իդեալականացնում է նյութն ու նրանից բխող բավականությունները, որ կյանքի նպատակը համարում է կրավորական հաճույքները, որպես Հայ չի կարող լինել անձնվեր, արի, հայրենապաշտ: Միևնույն մարդու մեջ չեն ապրում միաժամանակ ստրկամիտն ու ազատատենչը: Նա կամ մեկն է, կամ մյուսը: Սեղմ ասած՝ չի կարելի որպես մարդ կյանքում դավանել անձնական երջանկության վարդապետությունը, իսկ որպես գործիչ՝ առանց կեղծիքի ընդունել Դոստոևսկուն, թե մարդկությունն ապրում է ոչ թե երջանկության, այլ անսահման կատարելագործման համար: Այո՛, չի կարելի անկատար մարդ, բայց կատարյալ Հայ լինել: Միայն մարդ կոչվելու արժանին կարող է արժանաբար Հայ կոչվել: Դա այբուբենական մի ճշմարտություն է, որ երկար իմաստասիրություն չի վերցնում: Նախ մարդ. դա նշանակում է զգալ իր հոգու մեջ ներկայությունը որևէ բարձր բարոյական իդեալի: Դա նշանակում է իր էության մեջ զգալ անվերջ բոցավառումն այդ իդեալի սրբազան կրակի: Իդեալ, և աննվաղ ձգտում դեպ այդ վերջինը, ահա՛ թե ինչն է մեզ իրավունք տալիս մարդ կոչվելու: Կենդանի արև, որ այրվում է ներքուստ և լուսավորում ու ջերմացնում իր հոգևոր շրջապատը: Այդ դեպքում միայն մարդս դադարում է մնալ այն տխուր արարածը, որի ճակատին ծանոթ բարոյագետի գայրույթը «կենդանի դիակ» անունն է դրոշմել:

Նազովրեցին ուսուցանում էր, թե մարդուս մեջ ապրող հոգին ավելին արժե, քան ողջ աշխարհը: Նույնը՝ գեղեցկագույն բանն այս աշխարհում նկարագիրն է, վսեմ ու ազնվա-

կան: Իդեալ, իդեալապաշտություն, դա միակ միջոցն է, որի շնորհիվ տգեղ ու սկար հոգիներն ու նկարագրերը գեղեցկանում, բարձրանում, փարթամանում են:

Անիմաստ ու դատապարտելի է մարդկային կյանքը, եթե դա ծառայությունը չէ իդեալի՝ կատարումը բարոյական պարտականության:

«Երկու բան է լցնում իմ հոգին միշտ նոր հիացումով ու հարգանքով՝ աստղալից երկինքը գլխիս վերևում, բարոյական օրենքը սրտիս մեջ»,— ասել է մեծ իմաստասերը: Նույնը՝ «վարվի՛ր այնպես, որ կարողանաս ասել ամեն մեկին՝ վարվի՛ր ինձ պես»:

Եղի՛ր իդեալիստ, երիտասարդ ընթերցող, քանզի նյութապաշտը դառնում է մարդ-մեքենա, կոկորդ ու ստամոքս միայն, իսկ նմանը ն՝ ապրում է, ն՝ չի ապրում, իսկ նմանը ավելի անասուն է, քան մարդ: Եղի՛ր իդեալի ընդունակ, և բավական մի՛ համարի՛ր իմացականությամբ զարգացումը, որ առանց սրտի կրթության աշխարհի չարիքները մեղմացնելու փոխարեն աճեցնում է հաճախ: Եղի՛ր ընդունակ ինքնանորոգումի ճամփով սատար հանդիսանալ հասարակության բարոյական վերանորոգմանը՝ խորապես գիտակցելով, թե միակ մարդը, որին կարող ես բարձրացնել, ինքդ ես: Սկսի՛ր քեզնից: Եվ իմաստունի հարցին, թե «ի՞նչ կուզեիր լինել կյանքում»՝ հանուն ճշմարտության թույնի բաժակը դատարկելու՝ դատապարտված Մոկրատե՛սը, թե՛ ճշմարտությունից դուրս ապրող խոզաբարո մի էակ», դու պատասխանի՛ր՝ առաջինը: Ճշմարիտ է այն կարծիքը, թե մարդկությունը դառնացնող տառապանքների մեծագույն մասը հետևանք է իրերի՛ ու երևույթների սխալ գնահատման:

Չե՛ս հիշում, ընթերցող, այն ծանոթ պատկերը, որ երջանկությունն է խորհրդանշում: Կախարդական գորությամբ օժտ-

ված կանացի մի թևավոր էակ, մի բան ձեռքում, փախչում է՝ իրեն հետ վազեցնելով մարդկային ցեղը: Փախչում է մտացածին ըղձանույշը, և հազարներն ու հազարները խելահեղորեն վազում են իր հետևից: Հնում են, հառաչում և աղմկում՝ ինձ է՛լ, ինձ է՛լ... Իսկ թևավոր էակը ժպտում է ու փախչում՝ թողնելով իր ետևը դժբախտների, հուսախաբների, ձախողվածների անթիվ ու անհամար բանակը:

Եվ, ահա՛, երևակայական ըղձանույշի ժպիտներին ու շնորհին չարժանացածների մի մասը իր «դժբախտության» վերջ տալու համար դիմեց գնդակին, թոկին, դաշույնին, թույնին՝ անձնասպանության: Մի մասը իրեն հանձնեց հարբեցողության և նման այլասերիչ մոլությունների: Մի այլ մասը գազազած դառավ թունավորիչը և անեծքը հասարակական կյանքի: Տղամարդը, որ կարող էր իր մեծագործություններով անմահանալ, հավերժացավ իր չարագործություններով: Կինը, որ կարող էր առաքինության օրինակ ծառայել աշխարհին, դառավ փողոցի սեփականությունը: Հետևանքը՝ լիքն են բանտերը, հիմարանոցները, հիվանդանոցները: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այդպես: Ինչո՞ւ կտառապի մարդկային ցեղը: Որովհետև միամիտ մարդը իրենից, իր հոգուց դուրս փնտրեց և փնտրում է երջանկությունը:

Որովհետև նյութականացած մարդը չճանաչեց ճշմարիտ երջանկությունը և իր կյանքը վերածեց դժոխքի:

Մշտատև անհանգստություն, ահա՛ այն սպանիչ տրամադրությունը, որ տիրում է արդի հասարակության և անհատի հոգում:

Մի բան պակասում է բոլորին, բոլորին: Անորոշ ձանձրույթ, ջղայնություն, ինքնապատճառ թախիժ, ահա՛ անհատի հանապազօրյա կյանքը: Հարուստն իրեն աղքատ է զգում իր

ԲՎՍԽՅՐԵ 5 1915. info ԿՅԿԻ

հարստության մեջ, նյութապես երջանիկը՝ բարոյապես դժբախտ:

Կա, կա մի բան, որ թունավորում է մեր կարճատև ուրախության վայրկյանները, սպանում ժպիտը մեր շրթունքների վրա, խլում մեր քունը, մեր հոգեկան անդորրությունը և սարսափեցնում անարև ծերության ու մահվան ուրվականներով:

Կա մի խորհրդավոր ձեռք, որ աներևութաբար թույն և արտոսը է կաթեցնում մեր շրթունքներին մոտեցող գինու և հաճույքի բաժակի մեջ: Կա մի պատուհասող ուժ, մի ձեռք, որ դատում է մեզ, պատժում ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն վայրկյան:

Ի՞նչ է նշանակում սա: Ո՞վ է, ի՞նչ է այդ խորհրդավոր ուժը:

– Դա մեր խիղճն է, ընթերցող, մեր գիտակցությունը, թե բարի չենք, առաքինի չենք, հայրենասեր չենք, թե կատարյալ Հայ և մարդ չենք:

Արտաքին երջանկությունը, որ խելագարորեն փնտրում են այն բոլորը, որոնց կյանքի նպատակը հաճույքներն են և ոչ բարոյական պարտականությունների կատարումը, խաբուսիկ և խոզաբարո երջանկություն է, որ պետք չէ լինի առարկան քո ձգտումների:

Դու պիտ չճանաչես երջանիկ լինելու մի այլ միջոց, քան ցեղիդ և նմաններիդ համար աշխատելն ու տառապելը:

Քո երջանկությունը՝ ծնունդ իմաստության, պիտ լինի հանուն ցեղային իդեալի գոհաբերվողների գերագույն երջանկությունը, քանզի մարդս տերն է միայն իր գոհաբերածի, և դա է միայն նրա արժեքը, և ոչ թե այն կարողությունները, որոնցից իրենից գատ ոչ ոք չի օգտվում: Քեզնից դուրս չկա և պիտի չփնտրես երջանկություն: Փնտրածդ երջանկատու ըղձանույշը ապրում է մի խորհրդավոր դրյակում, որ քո

սիրտն է՝ բաժանելով հարևանությունը մաքուր խիղճ կոչված աստվածության: Քո երջանկությունը պիտ լինի՝ ծառայել ժողովրդիդ երջանկության: Իսկ դա նշանակում է, թե քո սերունդը զգվանքով երես պիտ դարձնի իր օրվա կյանքից, որ նա պիտ թողնի փողոցն իր բազմապիսի հրապույրներով: Նա պիտ հետ մղի այն բոլոր նյութակրոն և անասնացուցիչ վարդապետությունները, որոնք տկարացնում են մեզ որպես Հայ և մարդ: Իսկ դա նշանակում է, որ դու պիտ չնմանվես այն սերունդներին, որոնք կորչել են առանց ազգային օգտակարության ինչպես խոռոչներում ընկած արևի ճառագայթը: Որոնք գոյություն են ունեցել, բայց չեն ապրել: Որոնք չեն թողել մի բան, որ ապրեր իրենցից հետո: Դու բարոյապես ազատ չես դառնալու սերունդը անասնորեն երջանիկ դատարկապորտների, որովհետև և ոչ մի ժամանակ քո ժողովրդի գոյությունն այնքան լուրջ կերպով վտանգված չի եղել, որքան այսօր: Ինչպես և երբեք քո, ժողովուրդը այնքան հրամայողաբար չի զգացել կարիքը մի ուխտված և հերոսական սերունդի:

Եղել են սերունդներ, որոնք իրենց կյանքը վատնել են՝ խաբեական կրկներևությունների կամ «թիթեռնիկների» հետևից վազելով: Դու, սակայն, պիտ լինես անձնական երջանկությունը չճանաչող սերունդ: Ահա թե ինչու եմ ասում քեզ՝ վերցրո՛ւ խաչդ և հետևի՛ր ինձ: Այո՛, քո սերունդը պիտ լինի խաչակիր: Նա պիտ քավի մեղքերն իր հայրերի՝ հանդիսանալով նրանց վերադաստիարակիչը: Իսկ այդպիսին դառնալու համար, պետք է որ քո ամեն մի օրը լինի «ձերմակ քարով նշանակելի օր», պետք է, որ քո կյանքը լինի բարոյական լրջություն, գրավչություն և առողջություն: Իսկ այդպիսին լինելու համար ապրի՛ր չմեռնելու, մեռի՛ր ապրելու համար: Կյանքդ նվիրի՛ր բաների, որ չեն մեռնում:

Եղել են սերունդներ, որոնք ավելի ժամանակ են վատնել իրենց արտաքինը հարդարելու, քան իրենց մտքի և սրտի մշակույթի համար: Դու պիտ ապրես ժողովրդիդ համար, այլապես պիտ երկարի նրա հոգեվարքը և շատ պիտ ուշանա նրա քաղաքական հարությունը: Հոգեպես ծուլներն են ստեղծել դժվարին ու անկարելի խոսքերը: Քույր ու եղբայր են չկամենալն ու չկարողանալը: Հազարամղոն ճամփորդությունն սկսվում է մի հատիկ քայլով: Չկա անկարելին, երբ կա զորեղ ու վճռական կամքը: Գիտցի՛ր, եղել են կամքի հսկաներ, որոնք առաջարկել են Ալեքսանդր Մակեդոնացուն իր արձանը կերտել՝ Աթոս լեռը տաշելով: «Թագավորը նա է, ով կարող է»: Ես ուզում եմ, որ դու լինես թագավոր սերունդ: Քանի դեռ գետափին ես, տկար ես: Անցար, կեսար ես: Անցի՛ր, հա՛յ երիտասարդություն, անցի՛ր Ռուբիկոնը, որի հանդիպակաց ափին քեզ հաղթության դափնին է սպասում:

«Հաղթության ու պարտության միջև ամբողջ պետություններ կան», – ասել է Բոնապարտը: Քո վաղվա հաղթանակի և պարտության միջև հայ ժողովրդի լինել չլինելու հարցը կա, հա՛յ երիտասարդություն:

Ահա՛, թե ինչու քեզ պետք է հաղթականի լուսապսակ ստեղծել քո ժողովրդի անվան ու ճակատի շուրջը: Իսկ դրա համար քեզ պետք է լինել ավելի քան հայ և մարդ:

ԻՆՔՆԱՃԱՆԱԶՈՒԹՅՈՒՆ

Սահման չի տրված ինքնաճանաչ անհատի հոգեկան ուժերին:

Կուզեի, որ դու, հա՛յ երիտասարդ, որ դու յուրացնեիր ինքնաճանաչությունը՝ որպես ուժի, հաղթանակի և բարձր երջանկության ամենակարճ և ամենաստույգ ճամփան:

Ծանի՛ր ինքդ քեզ:

Գիտցի՛ր, — ասում է դելփյան այդ պատգամը, — գիտցի՛ր, որ մարդս գաճաճ է իր ներքին հսկայի բաղդատմամբ:

Ծանի՛ր ինքդ քեզ:

Կուզեի, որ իմաստասիրական այդ հրամայականը քանդակված լիներ մեր դպրոցական շենքերի ճակատին, ապա և մեր աշակերտության ուղեղի մեջ:

Այն ողորմելիորեն տկար էակը չէ մարդը, որպիսին ճգնում է այն ներկայացնել նյութապաշտական կարճատես գիտությունը: Նա գրեթե ամենակարող է, երբ գիտակցում է, թե իր մեջ թաքուն ուժերի մի ամբողջ ծով կա, որից ազատորեն օգտվում է ինքնաճանաչ անհատը: Դու ավելի ուժեղ ես, քան կարող ես երևակայել և զգալ քեզ: Դու օժտված ես անսպառ հոգեկան ուժով, որոնց մեծագույն մասը անինքնաճանաչության պատճառով շարունակում է մնալ քնած վիճակում և անօգտագործելի: Քեզ տրված ներքին ուժերի բերումով դու գրեթե ամենակարող ես, հրաշագործ, եթե, վստահելով քո ներքին մարդուն, նրա ուժերից օգտվես միայն բարձր նպատակների համար:

«Ձեր մեջ ապրում է մի աստվածություն, որի միակ փափագն է ծառայել ձեզ, որ սրտառույց համբերությամբ սպասում է, որ կանչեք իրեն»:

Հոգեբանական բացարձակ ճշմարտությամբ են շնչում այդ ոսկե խոսքերը: Սահման չի տրված ինքնաճանաչ անհատի հոգեկան ուժերին: Գիտենալ և կամենալ նշանակում է կարողանալ: Ինքնաճանաչ լինել, ասել է՝ կարող լինել ցանկացած վայրկյանի գործի դնել այն բոլոր ուժերը, որոնց տերն ես՝ իմաստություն, սեր, աշխատունակություն և այլն:

Ինքնաճանաչությամբ կարելի է դառնալ մագնիսական մի ամպ, որ չի խորտակվում և ոչ մի ուժից: Անհուտորեն տգետ-

ները միայն չգիտեն այսօր, որ չօգտագործվող ուժերի մի հսկայական պահեստ է մարդս, որից դժբախտաբար կարողանում են օգտվել քչերը միայն: Մեր ուժերի մեծագույն մասը շարունակում է մնալ թմրած վիճակի մեջ, երբ նրանց մասին գաղափար չունենք: Բայց երբ ձգտել սկսեցինք որևէ բարձր նպատակի և նոր ուժերի կարիքն զգացինք, մեր մեջ անմիջապես զգում ենք ներկայությունը մեր թաքուն ուժերի:

Ո՞վ չի զգացել երբեմն իր մեջ կորովի հանկարծական ծովացում: Ո՞վ չի ունեցել երբեմն հանճարեղ ներշնչումներ, հայտնություն, պարզատեսություն: Ո՞ւմ հաճախ չի թվացել, որ ինքը որոշ արտասովոր վայրկյաններում ընդունակ է զարգացնելու իր մեջ շատ ավելի մեծ ուժ, քան այն, որ զգում է իր մեջ սովորական վիճակում:

Մարդս այն է, ինչ որ կամ ինչպես որ մտածում է իր մասին: Անինքնաճանաչը, որ իրեն կենդանի մեքենա է համարում և ոչ ավելին, դատապարտված է ապրելու և գործելու իր սկյար «ես»-ի աղքատիկ միջոցներով: Նմանի համար չեն աշխարհի զարմացնող մեծագործությունները: Նմանը, անինքնաճանաչ և անընդունակ վերանորոգումի, կուրորեն մասնակցում է իր ամենօրյա թաղման:

Աստիճանական անձնասպանություն է նմանի կյանքը: Իսկ նա, որ գերագույն երջանկության հասնելու համար ձգտում է տիպար կատարելության, նա, որ գիտի, թե բոլոր մարդիկ կատարելության կարելիություններ են, նա կասի ձեզ՝ ընդունեցի՞ր մի բանի անհրաժեշտությունը, նշանակում է, որ այդ բանը ոչ միայն կարելի է, այլև կհսով չափ արդեն կատարված:

Ուրեմն, եղի՛ր ինքնաճանաչ, երիտասա՛րդ բարեկամ, հավատա՛ թաքուն ուժերիդ, օգնության կանչի՛ր քո ներքին մարդուն, որ ավելի Աստված է, քան տկար արարած, որպես-

զի աշխարհը չկարողանա սահման դնել քո հոգու ավյունի թափին, թռիչքին:

Եղի՛ր անկախ հոգեպետ: Եվ ոչ մի տուրք այնպիսիների ազդեցության, որոնք ավելի բարի չեն, արի չեն, անձնվեր չեն քեզնից:

Հեռո՛ւ բանուկ ուղիներից, նրանցից, որոնք անընդունակ են խանդավառության. աշխարհն առաջ հրող լծակն է խանդավառությունը: Եվ նրանցից, որոնք հաճախ են գործածում դժվար և անկարելի բառերը:

Աշխարհը և երևույթները մի՛ դիտեր ուրիշի աչքերով: Հիմարություն է թութակորեն կրկնել ուրիշի խոսքերը: Ավելի մեծ հիմարություն՝ կուրորեն բաժանել այլոց կարծիքը:

Մի՛ լինիր ուրիշի ստվերը, արձագանքը, եթե այդ ուրիշը անգամ աշխարհաձանոթ համբավ լինի: Ստեղծագործո՞ղ, և ո՛չ ընդօրինակող: Անձնասպանություն է նմանվելը: Ունեցիր քո՛նր՝ խոսք, խոսելու եղանակ: Եվ երբեք քեզ կատարյալ մի՛ համարիր, որ չդանդաղի վերելքդ: Կատարելության չես ձգտում, եթե մտահոգեպետ նույնն ես այսօր, ինչ որ էիր երեկ:

Մի՛րի՛ր վեհը, գեղեցիկը և հերոսականը նույնիսկ թշնամիներիդ մեջ:

Մի՛ նախանձիր, քանզի աշխարհը ոչինչ ունի, որ չունենար քո հոգին:

Թուլություն է չարությունը:

Մեզանում քչերն են ուժեղ: Դրա համար էլ չար են շատերը, չար, պարսավասեր, աններող:

Մի՛ գարշիր հասարակությունից, բայց հաճախ գերադասիր իմաստուն մենությունը:

Ասված է. «Արծիվը թռչում է մենակ, ագռավները՝ խմբով»:

Գոռոզությունը ուժ չէ, այլ՝ տկարություն: Մարդկանց մի՛ նայիր վերնից, դա հեղինակություն չէ:

Տկարն է ձգտում հաճոյանալ ամբոխին, արժանանալ փո-
ղոցի ուշադրոյթանը: Ասպետ եղիր նախ անձիդ նկատմամբ:

Դժվարանձամբ ես հարգել քեզ, բարոյապետ կորած ես ար-
դեն: Ձո ւրկ ես ինքնահարգանքի և ինքնատիրապետումի գո-
րեղ զգացումներից, աշխարհն էլ ոչինչ չունի քեզ ուժեղ
դարձնելու:

Հեռո՛ւ ունայնամտոյթունից, գոեհկոյթունից և ունակու-
թոյնից¹ եռյակ թշնամին բարձր նկարագրի: Մեռելոյթուն է
ունակոյթունը: Դու խոկմամբ և փորձով հարագատի՛ր
ճշմարտոյթունները: Հեռո՛ւ և հոգով ծուլերից, որոնք
ճշմարտոյթունները, սկզբունքները և սրբոյթունները
սրբապղծորեն կիջեցնեն մինչև իրենց տափակ հասկացո-
ղոյթան աստիճանը: Դու բարձրացի՛ր, ձգտի՛ր հասնելու
նրանց բարձրոյթանը, այլապէս գուրկ պիտ մնաս հոգեկան
մշակոյթից:

Ինքնաճանաչոյթամբ մարդ դառնում է ներքնապետ խա-
ղաղ, ինքնավստահ և աներկյուղ: Նրա կյանքի նավը, որ
առաջ խաղալիք էր գոյոյթան ալիքների ձեռքին, ստանում է
հաստատ և անշեղ ընթացք:

Ծանի՛ր քեզ, հա՛յ երիտասարդ:

Քո մեջ մի գանձարկղ կա անբավ ու անհաշիվ հարստու-
թյամբ, բայց դու չես օգտվում նրանից, որովհետև քեզ պակա-
տում է այդ արկղի ոսկե բանալին՝ ինքնաճանաչոյթունը:

Ծանի՛ր քեզ... Նույնացի՛ր քո ներքին մարդու հետ, և դու
պիտ զգաս քո մեջ ծովացումը հոգեկան նորանոր ուժերի, դու
պիտ դառնաս ավելի քան գորեղ և ապա պիտ կարողանաս
կապել բախտի անիվը և քարշ տալ ցանկացածդ ուղղու-
թյամբ:

¹ հնց.՝ սովորականոյթուն, շարլոն.

Եղի՛ր պարզակյաց: Բազում կարիքների տեր անհատներն ու ժողովուրդները կլանված են լինում ներկայով և մոռանում իրենց անցյալն ու ապագան: Ունայնամտանում և տկարանում են նմանները:

Դո՛ւ, հա՛յ երիտասարդություն, ուխտիդ բերումով, դու պիտ լինես ուժեղ ամենակարողության աստիճան: Իսկ ուժեղ և կարող դառնալու իմաստուն միջոցներից մեկն էլ պարզակյացությունն է:

Եղի՛ր պարզ, պարզակյաց, որպես սպարտացի, քանզի որքան նվազ կարիքներ ունենաս, այնքան ավելի օգտակար կլինես ժողովրդիդ:

Կարիքներ կան, որոնց բավարարումը ստրկացնում է մեզ՝ դարձնելով մեզ գերի մեր կրքերի և ցանկության: Իսկ չկա ավելի աղետալի բան, քան կրքերի և անիմաստ կարիքների լուծը:

Կան ավելորդ կարիքներ, որ ապրեցնում, սնուցում ենք որպես մակաբույծներ, որոնց բավարարումը սպանում է մարդու հոգևոր ազատությունն ու կարողությունները:

Հազար հիմարություններ փնտրողը միշտ էլ կունենա հազարումեկ կարիք: Իսկ նմանը չի կարող չզգալ իրեն դժբախտ ու տկար: Նա, որի ամենօրյա մտահոգության առարկան իր հագուստի և կաշվի մեռյալ գեղեցկությունն է և ոչ թե սրտի և մտքի մշակումը, նա կմնա աղքատ հոգով, ասել է՝ և տկար:

Նա, որ սովոր է ականջ տալ ունայնամիտ հասարակության և ոչ իր ներքին բարոյական օրենքի ձայնին, դժբախտ է երիցս և տկար:

Նա, որ իր ժամանակն ու միջոցները վատնում է գեղեցկացնելու իր էության շրջանակը և ոչ պատկերը, արտաքին երևույթը և ոչ բովանդակությունը, նա, որ շարունակելով մնալ հիմարական արձագանքը սնոտիասեր ամբոխի, դրժ-

վարանում է իր հանապազօրյա հացին չավելացնել և «կրկե-
սը», նման բարոյապես թեթևամիտը դառնում է մեռյալ թիվ և
ոչ ստեղծագործ անհատ իր ժողովրդի համար:

Վայելչասերների շրջանը՝ ահա՛ անբարոյականը ու ան-
բարոյացուցիչը, թշնամին մաքրության ու պարզակյացու-
թյան: Հեռո՛ւ այդ շրջանից, որ նեխություն կհոտի: Գիտես,
Դիոգենեսն իրեն ավելի երջանիկ կգգար, քան իրեն այցի
եկած աշխարհակալը: Զգու՛յշ հրապուրիչ երևույթներից:
Դալարների տակ հաճախ մահաթույն օձ է թաքնված լինում:
Թող քո հաճույքները լինեն մաքուր, ողջապահիկ, բարոյա-
կան: Կրքերն ու կարիքները ծառաներ պիտ լինեն և ոչ թե
տեր ու բռնակալ: Եղի՛ր սպարտացի, և բնավորությամբ անձ-
նադյուր ու մեղկ երիտասարդներին համարիր անգոյ՝ նետ-
ված էվրոտ գետը, ուր Սպարտան կթափեր իր հեղզ և երկ-
չոտ գավակները:

«Երբ երիտասարդները, սանձարձակ կյանքից հոգնած,
քնքշորեն քնում են փափուկ բարձերի վրա, հավատո՞ւմ եք,
որ եթե գնանք արթնացնելու, որ ելնեն ու քշեն թշնամուն,
հավատո՞ւմ եք, թե նրանք վեր կթոչեն տեղերից և իրենց մեջ
կզգան ուժն ու կորովը այն դասական արենացիների, որոնք
սովոր էին պառկել իրենց զենքերի կողքին, մերկ գետնի վրա
և գիտեին արհամարհել զգայական հաճույքները»: Եթե վա-
ղը, վերստին, արտաքին վտանգը պայթեց հայ ժողովրդի
գլխին, դու վստա՞հ ես, որ հազարավորները քո շարքերից
իրենց վահանն ու դրոշակը չեն խոնարհի թշնամու ոտների
առջև: Ես ազատ եմ խոստովանելու, թե հայ երիտասար-
դությունը, եթե չհոգեփոխվեց, մեր Եռագույնի առջև ծունկի
չի բերի թրքությանը:

Պարզակյացությամբ և մշտատև ջանասիրությամբ էին
հզոր և անպարտ Հին Հելլադան, Սպարտան և Հռոմը: Զին-

վոր, թե գորավար, խաղաղության օրերին մշակում էին դաշտերը և, առաջին ահակոչը լսելուն պես, թողնում էին արոքը ու կապում էին սուրը: Ցինցինատին գտան դաշտում արորելիս, երբ փնտրում էին իրեն՝ որպես գորագլուխ հռոմեական լեգեոնների: Բայց, երբ մի օր հույնի և հռոմեացու մեջ տկարացավ պարզակյացության ոգին, երբ այդ առնական և խրոխտ ժողովուրդները մեղկացան ճոխության և քնքշանքի մեջ, ընկան, կորան Բարբարոսների կրունկի տակ: Ահա՛ թե ինչու քո սերունդը, հայ երիտասարդ, պիտ լինի պարզակյաց, ազատ կարիքների ու կրքերի լծից ուժեղ լինելու համար:

ՊԱՏՃԱՌ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱԼՔ

Ամրացի՛ր վսեմ մտածումների մեջ:

Մի լինիր ստվերը, արձագանքը, նմանությունը ուրիշների, որ հարկադրված չլինես ծիծաղելիորեն կրելու այլոց գաղափարներն ու տեսակետները, ինչպես կրում ես ուրիշի ձեռքով պատրաստված զգեստներդ:

Ամենաէականը, որպեսզի արթնանան հոգուդ հեքիաթային ուժերը և ծառայեն քեզ:

Այդ մասին խոսել եմ քեզ հետ: Ավելացնեմ, թե բավական չէ դեռ սեփական խոկում ու խորհրդածություններ ունենալը: Պետք է, որ այդ վերջինները լինեն մաքուր, վեհ, արդար: Քանզի մեր նկարագիրն այլ բան չէ, եթե ոչ գումարը մեր մտածումների: Մեր արարքները ծնունդ են առնում և կազմակերպվում նախ մեր ուղեղի և հոգու մեջ: Անհատի և ազգի ճակատագիրը բնորոշվում և դարբնվում է այն մտածումներով, որ այդ վերջինները երկարորեն սնուցել են իրեն մեջ: Տկարություն և, թե՛ հզորություն, պարտություն և, թե՛ հաղթա-

նակ, տառապանք, թե՞ երջանկություն. այդ բոլորի հեղինակը ինքը՝ անհատն է, ժողովուրդը, և ոչ սրանց թշնամիները, և ոչ դիպվածը: Պատճառ ու հետևանք միևնույն փոխհարաբերությունն ունեն ինչպես նյութական, այնպես էլ մտաբարոյական աշխարհում: Ահա՛ թե ինչու մեր պայքարը պարագաների և հետևանքների դեմ պիտի չլինի ուղղված, որ դուրս են մեզնից, այլ՝ պատճառների դեմ, որ մեր մեջ են: Մտածումներից ծնունդ է առնում ցանկությունը, սրանից՝ ձգտումը, իսկ այդ վերջինը ունենում է իր այս կամ այն առարկան, որով և անհատը մատնում է իր մտածումների բնույթը: Պարբերաբար ընդունած ներքին ներշնչումներից մենք մշակում ենք մեզ համար հատկություններ, պայմաններ, և որպես արդյունք այդ բոլորի՝ մեր ճակատագիրը:

Հսկի՛ր մտածումներիդ մաքրության ու վսեմության վրա: Հաճախ «քաղհանք»-ի ենթարկի՛ր մտքերդ, գտի՛ր: Ամեն մտածում, հենց որ տեղ գրավեց գլխիդ մեջ, պիտ ձգտի արտահայտվել:

Չար, ստոր, եսական մտածումները քեզ պիտ մղեն համապատասխան քայլեր առնելու: Արդար, անձնվեր, ասպետական մտածումներն, ընդհակառակը, քեզ պիտ դարձնեն հեղինակը ազնիվ գործերի: Սովորի՛ր ղեկավարել ուղեդ: Դժվար չէ դա, քանզի մարդս իշխանություն ունի իր մտածումների վրա:

«Մենք, – ասել է իմաստասերը, – մենք չենք կարող արգելել թոշուններին անցնելու մեր գլխի վրայով, բայց իշխանությունն ունենք թույլ չտալու նրանց, որ իրենց բույնը շինեն մեր գլխի վրա»: Այս ձևով վարվիր մտածումներիդ հետ: Թույլ մի տուր, որ վատերը իրենց բույնը հյուսեն ուղեդիդ մեջ:

Ամրացի՛ր վսեմ մտածումների մեջ, և դու կտիրես ներքին խաղաղության: Իսկ գիտե՛ս, որ որքան հոգեպես անդորր է մարդս, այնքան ուժեղ և ազդեցիկ է նա: Քո կյանքի արտաքին պայմանները, ինչպես և քո ժողովրդի, հարազատ ծնունդն են քո հոգեկան վիճակի, իսկ այդ վերջինը՝ քո մտածումների: Արդարև, մեզնից ամեն մեկը մի հոգեբանի պատկերավոր արտահայտությամբ «հավաքում է քաղցր ու դառն պտուղները իր մտքի տնտեսության»: Տանջանքն ու տխրությունը միշտ էլ հետևանք են վատառողջ մտքերի, որոնք ցույց են տալիս, թե անհատը հաշտ ու համերաշխ չէ իր խղճի հետ:

Հեռո՛ւ, ուրեմն, այն ստոր մտածումներից, որոնք բյուրեղանում են որպես դատապարտելի սովորություններ և տանջող պայմաններ մեզ համար: Հեռո՛ւ նվաստ ու երկչոտ խոհերից, որոնք սնուցում են մեր վարանոտ ու անվճռական հասկությունները՝ դարձնելով մեզ հոգևոր ստրուկ, միշտ ենթակա նվաստացումի և զրկանքների: Միշտ վեհ, ազնիվ, արիական մտածումներ, որոնք բյուրեղանում են որպես ուրախություն, ներքին հանգիստ, քաղցրություն՝ դարձնելով մեր հոգին թարմ, պայծառ ու կորովի: Երկաթը մաշվում է իր ծնած ժանգից: Մարդս տառապում է իր անկատարելությունից, որ արդյունք է իր անմաքուր, իր «ժանգոտ» մտածումների: Մտածումը, նայած իր բնույթին, և՛ սպանիչ է, և՛ հարուցիչ, փրկիչ: Հրաշագործ է մտքի ուժը: Դո՛ւ, երիտասարդ զրուցընկեր, դո՛ւ, որ հրամայողաբար պիտ լինես ուժեղ, դու ևս ապավինի՛ր վսեմ մտածումի փրկարար ուժին: Եվ որովհետև ուխտիդ բերումով քեզ վիճակված է և ղեկավարի պատասխանատու դեր, սովորի՛ր իմաստնորեն ղեկավարել նախ սեփական մտածումներդ ու ցանկություններդ:

ԱՆԲԱՐՈՅԱՎԵՏ ԽՈՍՔԸ

Մարդս իր խոսքի մեջ դրսևորում է իր հոգու բովանդակությունը: Ոչինչ այնքան հեշտությամբ չի մատնում մեր ապրումները, մտածումները, մեր նկարագիրը, որքան խոսքը: Դա միաժամանակ մեր բարոյական շունչն է: Մեկին մտերմորեն ճանաչելու համար, հարկավոր է լսել նրա խոսքը, անշուշտ, երբ որ չի կեղծում: Մի ընտանիք, մի հասարակություն, մի ժողովուրդ ճանաչելու համար պետք է լսել նրա մեջ հնչող խոսքը: Երբ որ դա գործածվում է որպես քող մտածումների համար, եթե դա ավելի արտաքին բարեկրթության է ծառայում, քան բարոյականության, երբ որ դա լսվում է որպես ծաղր սրբության և սկզբունքների դեմ, երբ դա դառնում է ծառայական, օգտախնդիր ու թունավորիչ, և այդ ամենի պատճառով տարտամ, դա նշան է բարոյական անկման ու ապականության: Երբ մի ժողովրդի մեջ, ինչպես մեզանում, որոշ տարրեր ազատորեն ժխտում են և սրբություն, և սկզբունք, և Հայրենիք՝ առանց հասարակության ցասումը բորբոքելու իրենց դեմ, երբ մի ժողովրդի մեջ խոսքը ավելի գրգռում է, պատակտում, բաժանում, երբ դա կորցնում է լույսն ու ջերմությունը, դա նշան է, թե այդ ժողովուրդը նվաստացած է, ընկած իր խոսքի հետ: Այսպիսին է, չնչին բացառությամբ, գաղութահայ խոսքն այսօր:

Հետևա՞նքը: Հավասար չափով կեղծիքի ահավորություն և ճշմարտության թշվառություն մեր կյանքում:

Չարության թույն, կատաղության լորձունք և քացախ, ահա՛, թե ինչ են գործածում որոշ գրիչներ ու գրչակներ: Էլ ոչինչ չի մնացել մեր գոեհկացած իրականության մեջ, որ հայիոյված չլիներ: Պոռոտ, տզետ ու չար ճառասողներ: Կարծեք, պետք է հայիոյել համոզելու կամ տարհամոզելու հա-

մար, զրպարտել, անվանարկել: Կարծեք՝ անհրաժեշտ է դաստիարակելու համար խոսքը լինի բարձր և հայհոյալից, որ կարողանան ընթերցողին խաբել, թե իրենք արդար են, ուժեղ, հեղինակավոր: Այնպես են խոսում և գրում մեր գաղութներում, որ կարծեք՝ իրենք են տերը աշխարհի ողջ իմաստնության և միակ տերը Հայաստանի, որ շատ շատերը գուցե և չեն էլ ճանաչում, նույնիսկ քարտեզի վրա:

«Ես էլ աքացի տվի նրան՝ առյուծին: Թող ավանակի սմբակի ուժն էլ զգա...»: Այս է շատերի խոսքի իմաստը ու շեշտը իրենց հակառակորդների մասին: Կատաղի՝ գրչամարտ: Գրում են, անձանձիր գրում, մրոտում անվերջ իրենց հակառակորդների մասին, առանց կարդացվելու նրանց կողմից, բայց և այնպես ոչ ոք չի հուսահատվում:

Տոլստոյի երրորդ որդին սկսել էր մամուլի մեջ քննադատել տոլստոյականությունը: Հայրը, դժգոհ որդու արարքից, գանգատվում է իր մի բարեկամին. «Կատարվեց, ինչ որ պիտ կատարվեր: Լսեցի որդուս գրածների մասին և չկարողացա չկիտել հոնքերս: Սակայն, մի բան ուրախացնում է ինձ: Վեճը վարելու համար որդիս ստիպված պիտ լինի կարդալ իմ որոշ աշխատությունները և խորհրդածել նրանց մասին: Այդ ինձ հուսադրում է, թե մի օր նա էլ կհասկանա ինձ...»:

Հայ գրիչ շարժողներն ունեն այդ հույսը, թե իրենց հակառակորդները մի օր կհասկանան իրենց: Իհարկե՝ ոչ: Հասկանալու համար պետք է կարդալ հակառակորդի գրածները, մի բան, որ մեզանում չի արվում, իսկ չի արվում, որովհետև ծաղրով, հայհոյանքներով խնկված հողվածները գուցե և հաճույքով գրվում են, բայց ոչ կարդացվում: Ընկած է հայ տպագրական խոսքը, որից ամեն մեկն օգտվում է իր ցանկության համաձայն: Օրվա հայ խոսքը՝ երբեմն մերկ սուսեր, երբեմն՝ բուրբ տապար, և միշտ էլ՝ անբարոյավետ:

Բանակրթողներին ցավագինորեն պակասում է տարրական բարեկրթություն, պարկեշտություն, արդարախոհություն:

Ընդդիմախոսողի մեջ ոչ ոք է ազնվություն ու շիտակություն տեսնում: Անխնա են, որայիսին չէին և վաղը չեն լինելու թուրքի հանդեպ:

«Պտույտի ժամանակ հանդիպակաց բլուրի վրա նշմարեցի մի հրեշային պատկեր: Երբ մի քիչ մոտեցա, նկատեցի, որ դա մարդ է: Հասնելով նրան՝ տեսա, որ դա իմ եղբայրներից մեկն է»... Որքա՛ն հարուստ հոգեբանություն և գեղեցկություն, եվրոպացի քարոզչի այդ անպաճույճ օրինակի մեջ: Դադարում է մարդկանց միջև գոյություն ունեցող սառնությունը, երբ նրանք հաճախ են հանդիպում իրար:

Տարակարծությունները տեղի են տալիս հասկացողության: Մեր կասկածը, հակակրանքը, թշնամանքը շարունակում են աճել, երբ դեռ հեռու են իրենց առարկայից: Ընդհակառակը, մեր այդ զգացումները ամեն անգամ աստիճանական շոգիացումներ են կրում, երբ մոտենում են իրենց առարկային: «Իմ կարծածը չէ այդ պարոնը», – հաճախ ասում ենք այն մարդկանց մասին, որոնցից անիմաստ խուսափում էինք, որոնց թյուրիմացաբար չար էինք համարել: Իսկ մեզանում, Աստված ծ իմ, մեր իրականությունն ավելի զարհուրելի է, քան երկու ցեղերի միջև բորբոքված պատերազմը: Պատերազմող կողմերի համար գոյություն ունեն զինադադարը, հաշտությունը, իսկ մեր կյանքում՝ անվերջ իրարակերություն: Մենք չենք սիրում զինադադարը ներքին ճակատների վրա, որովհետև սովոր ենք ծունկի գալ արտաքին թշնամու առաջ:

Մենք չենք ներում իրար, որովհետև ստրուկին հատուկ հոգեբանությամբ ներում ենք արտաքին թշնամիներին:

«Ամեն օր տեսնում ենք, թե ինչպես մարդիկ հանուն իրենց կուսակցության կատարում են այն, որ չէին կատարի իրենց համար, եթե դրանով վտանգելու լինեին իրենց կյանքն իսկ»: Ատելությունն ու ոխը, բոլորին, գրեթե բոլորին դարձրել են կրքից կուրացած և աչառու: Քչերն են այլևս տարբերություն դնում միջոցների մեջ, և ոչ ոք չի ուզում հասկանալ, թե կրքոտ վեճերի ժամանակ իսպառ մոռացվում է ճշմարտությունը, որ հայկական վեճը ընդհանրապես թշնամացնում է և ոչ թե համոզում: Հետևանքը՝ կատարյալ բաբելոնյան աշտարակաշինություն, երբ այլևս մարդիկ իրար չեն հասկանում:

Հետևանքը՝ բարոյական մի մեծ դժբախտություն: Հասկանանք, սակայն, որ դրանք դեռ դժբախտության ծաղիկներն են, պտուղները կվայելենք վաղը, մոտիկ ապագայում, երբ մեր երկրի գլխին կպայթի թրքական վտանգը, երբ կարիք կզգանք միակամ, կուռ և միաիդեալ ժողովրդի:

Խոսքը միաժամանակ մեր բարոյական պատկերն է, հասկանա՛նք այդ: Լինելով ծնունդը մտքի՝ նա իր հերթին ազդում է մեր մտածումների վրա: Օրինակ՝ չի կարելի ծաղրել սրբությունը և շարունակել երկյուղած լինել նրա նկատմամբ: Չի կարելի քամահրել մեկին և շարունակել հարգալից լինել դեպ նրա անձը:

Մեր արտաբերած ամեն մի խոսքը ուրիշներից ավելի մեզ է ազդում: Չի կարելի զազրախոս լինել և բարձր ու կիրթ նկարագիր ունենալ:

Ինչպես և չի կարելի անբարոյական, բայց և սրբախոս լինել: Գոեհկաբանելով մարդս խրախուսում է և սնուցանում իր ստոր մտածումները՝ ուժեղացնելով նրանց: Խուսափի՛ր վայրաբանությունից:

Ազնվացրո՛ւ լեզուդ, խոսքդ, իսկ այդ անելու համար, նախ
ազնվացրո՛ւ մտավոր կյանքդ: Թույլ մի՛ տուր, որ «անկոչ
հյուրերը» տեղ գրավեն ուղեղիդ մեջ:

Մտածումների խստաբարոյություն, ահա՛ թե ի՛նչ պիտ լի-
նի քո մտավոր կյանքը: Եղա՛ր այդպիսին, դու կլինես վսեմա-
խոհ, ուժեղ և գրավիչ:

Եղի՛ր ճշմարտության քարոզիչը, առավել ճշմարտության
ուսուցիչը մեր կյանքում: Երկու դեպքում էլ՝ եղի՛ր առաքյալ
և ոչ անաղ ու անհամ դպիր: Երկու դեպքում էլ վսեմաբան:
Քարոզիչը բազմություններ է փնտրում և նրանց ուղղում իր
խոսքը: Ուսուցիչը՝ քչերին: Առաջինին՝ զանգվածն է պետք,
երկրորդին՝ աշակերտողներ, հետևորդներ: Ավելի՛ ուսուցիչ:

Կեղծիքը զինաթափելուց հետո եղի՛ր կարեկցող և ոչ դա-
տավոր, կարեկցող ուսուցիչ և ո՛չ անսիրտ մերկացնող: Այդ-
պիսի՛ն եղիր, որովհետև գրեթե անանձնական սխալանքնե-
րի և հավաքական թերությունների արդյունք է մեր ժողո-
վրդի ապրած անլուր աղետը: Ավելի բարվոք վիճակ չեն
ունենում չկատարված պարտականության կնիքը իրենց
ճակտին կրող ժողովուրդները: Քո ժողովուրդի մի մասը
միայն որպես Հայ և մարդ կատարեց իր պարտականությու-
նը և այսօր հավասարապես կտառապի մյուս մասի տկա-
րության և անպարտաճանաչության երեսից: Մոտեցի՛ր բոլո-
րին, բոլորին ուղղի՛ր խոսքդ սիրո և համերաշխության: Եվ
եթե քեզ հարցրին, թե ի՛նչ պետք է անել, որ այսուհետև մեր
ժողովուրդը հեռու մնա նորանոր աղետներից, պատասխա-
նի՛ր անմահ Դեմոսթենեսի խոսքերով. «Ոչի՛նչ այն ամենից,
ինչ որ անում եք»: Երևա՛ր բոլորին, կանչի՛ր, հորդորի՛ր բոլո-
րին որպես անհանգիստ հոգին վիրավոր Հայրենիքիդ: Եվ
թող զիտնան բոլորը, որ քեզ զբաղեցնողը ցեղիդ գոյությունն
է, որ վտանգված է: Ասա՛ ամեն մեկին, մեկ էլ, հազար անգամ

կրկնի բոլորին, մինչև որ հասկանան ու հարազատեն Ռնանի խոսքերի վսեմ իմաստը. «Հոգևոր եղբայրներ են մի ժողովրդի անդամները: Եվ որպեսզի համերաշխություն տիրի եղբայրների միջև, անհրաժեշտ է, որ ամեն մեկը որոշ բաներ մոռացության տա և մտահոգվի միայն ամենաեականով»:

Դարձի՛ր, ժամանակի պահանջն է դա, դարձի՛ր կենդանի արձագանքը ճակատագրի մարգարեի, որ վաղուց է քարոզում. «Ժողովուրդներ՛ր, պատրաստվեցե՛ք արյան օրվա համար: Պատրաստվեցե՛ք երկոտասան ժամվա համար: Ձիթենու ճյուղի փոխարեն պատրաստեցե՛ք արյուն և արցունք...»: Պատրա՛ստ ես դու, հա՛յ ժողովուրդ:

Ես արդեն լսում եմ քո ձայնը, Հա՛յ երիտասարդ, քո խոսքը, որ ազդում է որպես ջահել գինի: Ոգևորության հեղեղ են առաջացնում քո հայրենապաշտ շրթունքները: Անցնում ես որպես կենդանի մագնիս, որ անդիմադրելիորեն դեպ իրեն է ձգում իր անցած ճամփաների ցանցնված երկաթի փշրանքները՝ հոգիները: Դու դառնում ես այն հրաբերան պերճախոսը, որ դասական ժողովուրդների պատկերացմամբ իր շրթունքներից դուրս եկած ոսկե շղթաներով իր հետևից քարշ էր տալիս ունկնդիր բազմությունները: Դու այդպիսին պիտ լինես, քանզի միտքն ու սիրտը թե ու թոչք են առնում, երբ վեհ է իրենց առարկան, քանզի չի կարելի ողջ էությամբ նվիրված լինել մի վսեմ առաքելության և չդառնալ ոսկեբերան:

ԱՐԻԱԴԱՎԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Արիություն՛ն, մեզ պետք է արիություն, այնպիսին, որը չափավորելու կարիք զգայինք:

Արիությունն է ոստայնանկում ազգերի անկախության ու հզորության դրոշը: Անարիությունը՝ պատանքն ազգերի: Այն

օրից, ընթերցո՛ղ, երբ Հայը վախենալ սկսեց մահից, այն օրից օտարը թագավորեց Հայաստանում: Ես տեսա մեր վարած ճակատամարտներում, տեսա ամենաընտիրը Հայի՝ մեռնելու մտքի հետ հաշտված, ամեն գնով հաղթելու անտեղիտալի վճռականությամբ դեպ թշնամին խոյացող հայ զինվորը: Ճանաչեցի և ամենավատը հայի՝ վախկոտության հանցանքի մեջ բռնված անարին: Առաջինը մեռնում էր ապրեցնելու համար իր ազգն ու նրա զենքի հմայքը, երկրորդը ապրում էր ամեն գնով ապրեցնելու համար թշնամու փառքը: Առաջինը ինձ համար ավելի բարձր էակ է, քան մարդ: Երկրորդը՝ ավելի անասուն, քան Հայ և մարդ: Եվ քանի կա այդ վերջինը, թրքությունը իր գոյության ապահովությունը պիտ փնտրի մեր ժողովրդի չգոյության մեջ: Հանգիստ սրտով պիտ մեռնեմ, երիտասարդ Հայ, եթե քո սերնդի օրով հայոթեն բառը մեր ժողովրդի բարեկամների և թշնամիների կողմից գործածվի քաջորեն բառի իմաստով: Քանզի գիտեմ, թե քանի դեռ իր ամբողջության մեջ քաջ և քաջանուն չէ հայությունը, նրա համար անցած չէ դեռ աշխարհի քարտեզից ազգովին անհետանալու վտանգը:

Ժողովուրդ, պետություն, անհատ. սրանց իրավունք է տրվում ապրելու և ապրում են, երբ պատրաստ են ամեն վայրկյան ապացուցելու, թե գիտեն մահվամբ պաշտպանել իրենց գոյության իրավունքը: Այլապես սրանք, որպես ավելորդ տեղ գրավող իրեր, հարկադրվում են սզատելու իրենց տեղն արևի տակ:

– Մի թե Արաքսի ափին պահախարույկի շուրջն էին խոսում հայ գորավարները, մի թե անցյալ զիշեր չլսվեց գետնի տակից խուլ մի որոտում՝ նման զենքերի շառաչման: Վայրագ տիտանն էր, որ զարթնում էր ու կանգնում վեր:

– Անտեղի է ասածդ: Իր մոտ կհանգչի հաղթական Հայկը ու իրեն սպանողը: Եթե զարթնի Նեբրովթը, Հայկ չի ննջի... (Հուլիոս Պարիլի):

Քանի դեռ ամենահամեստ Հայն իսկ՝ տղամարդ, թե կին, չի կարող այդ խրոխտ անձնապաստանությամբ անգիտանալ թրքական վտանգը, քանի դեռ «Քաջ, ահավոր և անողոքելի Հայկը, իբրև կայծակների Աստված», չի արթնացել հայ մարդու մեջ, բախտին, այո՛, անարժանաբար միայն բախտին ենք պարտական մեր գոյությունը և ոչ մեր բազկին: Պատժված անարիություն, ահա երկու բառ, որոնցով պիտ բնորոշել մեր արդի քաղաքական տխուր կացությունը: Վաղվա մեր վիճակը կարելի պիտի լինի բնորոշել վարձատրված արիություն բառերով, եթե մինչ այդ վաղը, հայությունը հոգեփոխվելով դառնա արի և արիապաշտ:

Արիություն: Գրեթե ոչինչ արժեն մարդկային բոլոր դրական հատկությունները, եթե պակասում է արիությունը: Չկան ներգործոն առաքինություններ առանց արիության: Ճշմարիտ է իմաստուն խոսքը, թե մեռյալ են անոնց գործերը, որոնք վախ ունեն մահի: Անհատ, թե ժողովուրդ՝ սրանք չեն կարող ինքնիշխան տեր դառնալ իրենց կյանքին, ճակատագրին, մինչև որ չհաղթահարեն իրենց անասնական վախը և նրա պատճառները:

«Ես շատ թույլ էի»,– մի հրեա ասում է մյուսին: Այդ խոսքերը, ըստ Հայնեի, կարող են հանձնարարվել որպես moto, հրեության մասին գրվելիք պատմության: Արդյո՞ք այս երեք բառերի մեջ պետք չէ փնտրել և հայության դարավոր տառապանքի իսկական պատճառը:

Անարին դա խրովիլակն է, որով կարելի է միայն ճնճղուկներից պաշտպանվել, բայց ոչ և անգղերից: Անարի լինել և անկախ հայրենիք երազել, ծիծաղելի չէ՛ դա: Անմտություն չէ՛ և՛

ոչխար լինել, և՛ գանգատվել գայլերից: Դառար ոչխար՝ պատ-
րաստ են գայլերը: Արիությանն է աշխարհն ու անկախություն-
նը, քանզի «արիներն են անցնում Աստծո ճանապարհով»՝
անապատներում մեր վարած բախումներում արիանալուց հե-
տո: Իսկ արի է նա, որ իր մեջ սպանել է իր կաշվի համար դո-
ղացող անասունը և գիտի զինաթափել վտանգն ու մահը, ծի-
ծաղելով նրանց երեսին: Իսկ արի է նա, ով զինակցել է Ամենա-
կարող Ոգու հետ: Արին նա է, որ գիտի լրիվ կերպով արտա-
հայտել իր մեջ ծփացող անծանոթ ծովը ուժերի: Արի է ինքնա-
ճանաչը՝ նա, որ ծիծաղում է թվի, նյութի, զենքի գերազանցույթ-
յան, ինչպես և գիտությունների վրա, և ճանաչում է մի հատիկ
հոգեբանական արվեստ միայն՝ մեռնել, երբ պահանջում է պա-
հը, ինչպես արևն է մեռնում:

Արիություն՝, որ իր մեջ կրում է իր վարձատրությունը՝
ներքին ուրախությունը, թե պիտի հաղթի և արտաքին հաջո-
ղությունը՝ հաղթանակը: Հայրենասիրությունը միշտ էլ հաղ-
թել է, երբ իր զինակիցը արիությունն է եղել:

– Հռոմեացիք, պաշարված հին գաղիացիներից, քաշվում են
բերդատաճարը Հռոմի և զզվանքով հետ մղում թշնամու առա-
ջարկը՝ զենքը վայր դնել և հանձնվել: Իսկ ծերակուտականնե-
րը, որոնք չէին կարող զենքի դիմել, բայց չէին կարող և որևէ
կերպով չմասնակցել հայրենի երդիկների համար մղվող ճա-
կատամարտին, հագնում են իրենց ամենաշքեղ զգեստները,
դուրս գալիս մեծ հրապարակ, ուր դրված էին մնում իրենց
փղոսկրյա աթոռները, հանդիսավորապես կատարում իրենց
վերջին աղոթքը և վերջ տալիս իրենց կյանքին... Առաքինական
այդ օրինակով նրանք հաստատում են թշնամու դեմ ծառացած
իրենց որդիներին, թե որքա՛ն քաղցր էր մեռնել Հայրենիքի հա-
մար: Եվ հաղթում է Հռոմեական Արծիվը:

Լոզենգրադում է: Խոպոտ շեփորները, ռազմադաշտային թմբուկները և սուր սուլիչները գրոհի հրամանն են տալիս: Հուռոռ՝ առաջ... Բուլդար գումարտակները շարժվում են առաջ: Գլխապետ Զաբբանսկին հրաման է ստացել սկսելու գրոհը: Հրացանաձիգների մի վաշտի գլուխն անցած՝ նա խթանում է իր ձին, որ վայրկենաբար փոփում է գետնին՝ գլուխը ցրված հրանոթով: Սպան ոտքի է թռչում, վերցնում սուրը, քաշում ատրճանակը և նետվում առաջ իր զինվորներին հասնելու համար... և գնդացիային մի համազարկից փոփում գետին՝ ծեծված ծնոտով: Նա նորից ոտքի վրա է արնաթաթախ, բայց դժվարանում է խոսել և հրամայել բերանացի, և ահա՛, որպես զորավար Marguerite-ը Floing-ի մոտ, նա նշանացի, մի հաղթական շարժումով ցույց է տալիս ամբողջունը, որ պիտ գրավել: Եվ նա նետվում է առաջ՝ թաշկի-նակով սեղմած իր զարհուրելի վերքը: Մուսերամերկ, անմատչելի ու վեհափառ՝ նա հասնում է... Նա առաջինը պիտ լինի, բայց ո՛չ... Մի գնդակ փշրում է նրա ծունկը և վերստին փռում գետնին: Սակայն ահա, հենված մի զինվորի, նա նորեն գրոհում է: Ընկնում է և այս անգամ, երբ հաղթական աղաղակները, վերջապես, ազդարարում են հաղթանակը բուլդար առյուծի... Մի պատգարակի վրա՝ կազմված թրքական սվիններից, զինվորները իրենց հրամանատարին տեղափոխում են հիվանդանոց՝ կիսամեռ, բայց հաղթական:

Ռուս-ճապոնական պատերազմի սկզբի օրերն են: Պետք է փակել Պորտ Արթուրի մուտքը: Հարկավոր են հարյուրի չափ կամավորներ: Ներկայանում են երկու հազար հոգի: Կամավորները, փոքրիկ խմբակներով նստած շոգենավերը, թշնամու նավային և ծովափնյա մարտկոցների փոթորկային կրակի տակ պիտ հասնեն նավահանգիստ, մուտքի առջև պիտի խորտակեն իրենց նավերը և, եթե կարողացան, պիտ փորձեն

վերադառնալ փոքրիկ նավակներով: Նավապետ Յաշիրան՝ «Ասամա» գրահավորի հրամանատարը, ճամփա դնելով այդ խիզախներին, որպես հրաժեշտի նշան տալիս է նրանց խմելու արծաթե գավաթից և ասում. «Եթե ունենայի հարյուր որդի, պիտի ուղարկեի բոլորին էլ այդ վտանգավոր ձեռնարկի համար, եթե ունենայի մեկը, պիտի ուղարկեի և նրան: Ձեզ ուղարկում եմ դեպ ստույգ մահ և գիտեմ, որ պատրաստ եք մեռնելու: Այժմ վստահե՛ք երկնքին ձեր կյանքը և դեպի գո՛րծ...»: Ի՞նչ կա ավելի վեհափառ, քան ճապոնացի զինվորի այդ արհամարհանքը դեպ կյանքը և մահը: Արիները, «Գայ է Նիպոն բանգա՜յ» աղաղակներով խորտակում են նավերը, խորտակում են նաև իրենց կյանքը, բայց ապահովում հայրենի գեներալի հաջողությունը:

Բախտ ժպտի խիզախաց:

«Հողմերն ու ալիքները միշտ էլ գորավիզ են հանդիսանում համարձակ նավորդներին», ինչպես բնության գեղեցկությունը միշտ էլ զգեստավորում է մարդկային մեծագործությունները՝ արիության գործերը: «Այն գիշերը,– ասում է շվեյցարական ավանդությունը,– երբ որ երեսուներեք հայրենասերները, հավաքված Լիվցերն լճի ափին, երդվում էին մեռնել հայրենիքի ազատության համար, անսպասելիորեն քչքչալ սկսեցին երեք առվակներ, հակառակ որ ձմեռ էր, և երկիրը ծածկված էր խոր ձյունով: Այդ առվակները մինչև օրս էլ կոչվում են սուրբ աղբյուրներ: Երբ որ Արևուղը ուխտված շվեյցարական լեռնականներից մեկը, Ալպերի գագաթին սառցակույտերի շքի տակ գրկում է դեպ իրեն ուղղված ավստրիական սվինների մի ամբողջ խումբ և խրում կրծքի մեջ, որպեսզի պատռի թշնամու շղթան իր ընկերների համար, այն ժամանակ այդ հերոսները իրավունք չունեն իրենց գործի գեղեցկության միացնելու և շրջապատի գեղեցկությունը:

Ամենաանշուք իրերի շրջանում ճշմարտության կամ հերոսության գործը կարծեք՝ անմիջապես դարձնում է երկինքն իր տաճարը, արևն իր կերոնը... «Բնությունը մեկնում է իր ձեռքերը՝ գրկելու մարդը, բավական է, որ նրա մտածումները լինեն նույնքան վեհ, որքան իրենը»:

Երևակայում և օրհնում եմ քաջությունը հեթանոս Հայի որպես տղամարդու բարձր հատկություն: Նախաքրիստոնեական հայության մոտ այն աստիճան զարգացած էին քաջությունն ու իր պաշտամունքը, որ Վահագն Արքան ժողովրդի կողմից արձանացած է հեթանոս երգերի մեջ որպես գերբնական ծնունդ «երկնի, երկրի և ծիրանի ծովի»:

Նախապատկերը քաջության՝ Աստվածացյալ Վահագնը, որ իր անհուն քաջությամբ քաղում էր վիշապները Հայոց աշխարհից. Վիշապաքաղ Արքան Հայոց, որի պատկերը կպաշտվեր Տարոնի Վահեվանյան մեհյաններում: Երևակայում եմ և ապրում գեղեցկությունը Ավարայրի և նրա հերոսների անմեռ գործի, երբ ըստ Խորենացու՝ «ամենայն մարդ հանձն յուր եկեղեցի էր, նույն ինքն քահանա», երբ հայկական արիությունը սրբացնում էր հայ ռազմիկն ու այն վայրերը, ուր թափվում էր նրա նվիրական արյունը:

Այսօր... Կասկածելի և անօգուտ եմ համարում անարի Հայի հայրենասիրությունը: Արիություն, սա պիտի լինի քո սերունդի կրոնը, հա՛յ երիտասարդ: Արի և արիադավան, այդպիսին պիտ լինի հայությունը, եթե ուզում է որպես ազգ ապրել և վաղը: Հա՛յ երիտասարդություն, պիտի կարողանա և արտաքին վտանգի ժամանակ ձեռքդ խղճիդ գոչել. «Ես քո կենդանի սուրն եմ, Հայրենի՛ք, որ քեզ հաղթություն պիտի բերի»: Պիտի չկարողանա՞ս, ի գուր ես ապրում: Պիտի չարիանա՞ս, վա՛յ քո ժողովրդին...

ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երբե՛ք և ոչ մի տեղ՝ առանց հոգևոր Հայրենիքի:

Քրքրի՛ր ազգերի պատմությունը և երես առ երես պիտ հանդիպես հետևյալ ճշմարտության. ժողովուրդները նախ և առաջ իրենց ամենաընտիր որդիներով են սրբում իրենց երկիրը և ապա այդ սրբացած հողի վրա բարձրացնում շենքն իրենց անկախության: Այո՛, նախ հերոսների և նահատակների գերեզմանատուն, ապա՝ ազատ և երջանիկ Հայրենիք: Այլ կերպ չի ստեղծվել և ոչ մի Հայրենիք, այլ կերպ չի ստեղծվելու և յոթնիցս սրբազան քո՛ Հայրենիքը:

– Որո՞նք են լինելու վաղվա Հայաստանի սահմանները:

– Նրանք, որ պիտի գծեն հայ զինվորի արիությունն ու հայրենասիրությունը:

Ուիլսոն, Բախտ, հայկական սվին, սրանցից միայն վերջինի գծած սահմանները կլինեն իրական և կայուն:

– Ինչպիսի՞ Հայրենիք կունենանք վաղը:

– Ինչպիսին որ կառուցվում է այսօր մեր մտքի և հոգու մեջ:

Երբ որ մեր սիրտը և ուղեղը լցնողը ապառաժահիմն ու հաղթական Հայրենիքի գաղափարն է, վաղվա Հայաստանը չի կարող ավազահիմն, ապագոր և դժբախտ լինել: Ազգերն ունեցել են, ունեն ու պիտի ունենան իրենց արժանի ճակատագիրը: Արի և հայրենապաշտ, որ ասել է՝ հզոր, ահա՛ անկախության արժանի ժողովուրդը: «Քեզնից գատ,– խրատում է պատմությունը,– ո՛չ ոք չի կարող բարեփոխել քո դրությունը»: Ինքնավերկություն, ահա՛ պատմության թելադրանքը: Հայը հասկացա՛վ այդ՝ նա կանգնած կլինի փրկության անշեղ ճամփին:

Բայց կան, դեռ կան որոշ տարրեր մեզանում, միամիտ, «հիմա՛ր սրբության ստիճան», որ կարծում են, թե կարելի է

և՛ ազգ կոչվել, և՛ քաղաքական մուրացիկ մնալ, թե կարելի է մուրալ անգամ պետականորեն անկախ ապրելու իրավունքը: Սրանք կուգեին, որ աշխարհի ուժեղները և՛ շնորհ անեին իրենց, և՛ պաշտպանեին այդ շնորհը արտաքին վտանգից: Սրանք դժբախտություն ունեն ուժեղ համարելու հայությունից գատ բոլորին, բոլոր ժողովուրդներին: Չեն հասկանում, թե հզորությունն ու տկարությունը հարաբերական հասկացողություններ են, թե ժողովուրդներից և ոչ մեկն է առանձին բացարձակորեն ուժեղ, ինչպես և ոչ մեկն է նույն ձևով ամենաթույլը:

Գոյություն ունեցող զանազան դաշինքների դրությունը թվապես տկար ժողովուրդներից շատերին է դարձրել ուժեղ և ապահով: Տկարացնել ուժեղ հարևաններին և պաշտպանություն ցույց տալ տկարներին ի գին սրանց զենքի բարեկամության, ահա՛, հաճախ պետությանց արտաքին քաղաքականությունը:

Հեռատես ժողովրդի քաղաքականությունը իր գործունեության համար ընդգրկում է մի առաջնորդող նպատակ և նրա համաձայն որոշում իր հավանական թշնամին և զինակիցը, նպատակ, որի ուղղությամբ առաջանում է համառ ու վճռական քայլերով, և, օգտվելով սեփական և զինակից ուժերից, չեզոքացնում է խոչ ու խոչընդոտներն իր ճամփին: Նա նախապատրաստում է բարեհաջող պայմաններ իր ռազմագիտության համար, երբ պետք է զենքի դիմել: Դաշինքների միջոցով նա ապահովում է այս կամ այն պետության զինակցությունը կամ չեզոքությունը, օգտագործում հասարակական կարծիքն իր դատի համար, երբ պետք է պատերազմել:

Նա չի արհամարհում ամենատկար զինակցին անգամ, բայց միշտ էլ գերադասում է ուժեղը, այդպիսին համարելով

ոչ թե թվով մեծ ժողովուրդը, այլ նկարագրով, մշակույթով և ռազմունակությամբ գերազանցը:

Միննույն նպատակի համար աշխատում են երբեմն մեկից ավելի սերունդներ: Հաջողությունը կախված է լինում պայքարը վարողի ծայրահեղ հետևողականությունից և համառությունից:

Քաղաքականության մեջ պարտվում, ձախողում են այն ժողովուրդները, որոնք չունեն որոշ և հստակ նպատակ, կամ երբ ունեցածը խստորեն ազգային չէ: Պատերազմը դա քաղաքականության շարունակությունն է և մի վճռական միջոց քաղաքականության համար: «Նա այնպես է զարգանում քաղաքականության մեջ, ինչպես երեխան՝ մոր արգանդի մեջ»: Քաղաքականությունն է վարում աշխարհի և անհատ պետության բախտը՝ մեծապես հեշտացնելով վերջինների սրի գործը: Ուզում եմ կրկնել, թե իմաստուն քաղաքականությունից մեծապես շահել են և շահում են թվապես, տեխնիկական տեսակետով և աշխարհագրորեն տկար ժողովուրդները: Ուրեմն, մեզ մնում է որոշ ուժ և արժեք ներկայացնել միջազգային փոխհարաբերությունների մեջ ողբերգորեն մենակ և տկար չմնալու համար: Այդ նպատակին պիտ ձգտի հայությունը՝ խորապես գիտակցելով, թե ազգերն այն են, ինչպես որ զգում են իրենց, եթե չեն՝ կդառնան վաղը, թե աղետալի է տկարության ինքնաներշնչումը, որից պիտ ազատվի մեր ժողովուրդը, այլապես նա կմնա անհուսորեն տկար, ինչպես որ զգում է իրեն, այլապես կմնա անհայրենիք, այսինքն՝ պարարտացուցիչ աղբ իրենից ուժեղ ժողովուրդների համար: Հայրենիք: Այդ հասկացությունը կպատկանի ավելի բարոյական իրերի կարգին, քան նյութական: Դա հայրենի հողը լինելուց զատ, «որին նախախնամությունը շղթայել է մեր

մարմինը ու հոգին», միությունն է նաև նրանց, որոնք ապրել են, որոնք կապրեն և որոնք պիտի ապրեն:

«Մեռելիների աճյունն է ստեղծում Հայրենիքը»,— ասել է Լամարտինը:

«Ուր՝ հայրեր, այնտեղ՝ Հայրենիք»,— պատգամել է Նիցշեն: «Դուք,— ասել է Ժորեսը,— դուք կապված եք այդ հողին այն ամենով, որ գոյություն է ունեցել ձեզնից առաջ, այն ամենով, որ ստեղծել է ձեզ, այն ամենով, որ դուք կստեղծեք, անցյալով և ապագայով, գերեզմանների անշարժությամբ և օրորոցների երգով»:

Հայրենիք: Երկյուղած սեր և հարգանք դեպ մեր նախահայրերի հիշատակը, դեպ մեր կրոնը, որ ցեղի սիրտն է, դեպ մայրենի լեզուն, որ հայրենասիրության թթիւմորն է, դեպ տոհմիկ գրականությունը և արվեստները, որ ցեղի մտքի և հոգու կյանքն են, ազգային պատմությունը, որ «ցեղի հոգին ամրացնելու ճիգերի պատմությունն է», իրար հաջորդող սերունդների հայրենի հողի վրա թափած քրտինքն ու արյունը, գեղջուկի հորովելն ու Տիգրան աշխարհակալի սուրը, դեպ Անիի ավերակներն ու Հայկյան եռաթև աղեղը, դեպ մեր հեթանոս աստվածներն ու փառատաճարները, անսասան հավատը դեպ մեր մեծ հույսը... Գումարի՛ր, ընթերցո՛ղ, գումարի՛ր այդ բոլորը և կստացվի հոգևոր Հայրենիքը:

Նվաճելի է նյութական Հայրենիքը, հոգևորը՝ գրեթե ոչ: Երբ կորցնելով իրենց անկախությունը, շատ անգամ և հայրենի երկիրը՝ ժողովուրդները շարունակում են իրենց հոգու մեջ ապրեցնել աննյութեղեն, միստիկ Հայրենիքը, նրանց աշխարհագրական Հայրենիքը երկար չի մնա օտարների ձեռքին: Երբ թրքությունն այսօր կաշվից դուրս է գալիս սրբելու մեր ցեղագրական հետքերն իսկ մեր պատմական Հայրենիքում, ես ծիծաղում եմ նրա անհատակ տգիտության վրա և

հարց տալիս. «Պիտի կարողանա՞ս սպանել հայ ժողովրդի պատմական հիշողությունը»:

– Ո՛չ,– նրա փոխարեն պատասխանում է իրականությունը: Ասել է՝ իմ երկիրը ժամանակավորապես մնալով օտար լծի տակ, չի կարող դառնալ այդ օտարի Հայրենիքը, քանզի Արևելքի անուղղա խուժը, որ թրքություն կկոչվի, ոչինչ ունի տված այդ երկրին՝ ո՛չ մեծ մեռելներ, ո՛չ միտք, ո՛չ զգացում... այն ամենը, որ աննյութեղեն Հայրենիք է ստեղծում: Այո՛, մարդկային ուժերից վեր է մի ժողովրդի պատմությունն սպանել, մի ժողովրդի հոգևոր Հայրենիքը նվաճել: Սակայն, եթե նույնիսկ դա հնարավոր լիներ, արդյո՞ք թույլատրելի է դա: Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ: Որովհետև սպանել մի ժողովրդի ազգությունը կնշանակի սպանել նրա ցեղային հանճարը, կնշանակի մարդկությունը զրկել քաղաքակրթական մի ստեղծագործ ազդակից, որպիսին կհանդիսանան ազգությունները:

Աշխարհն ու իր խաղաղությունը ոչինչ կշահեն, եթե միայն մենք վայր դնենք սուրբ, որ մերկացրել ենք հանուն մեր ազգային անկախության և ի պաշտպանություն մեր ցեղի առանձնահատուկ հանճարի: Չկա միաիդեալ և միակամ մարդկություն: Կան ինքնանկախ ու ինքնիշխան ազգեր միայն – մի դրություն, որ պիտի շարունակվի մնալ նույնը և մեր՝ որպես ուրույն ազգություն չքանալուց հետո: Միջազգային մրցումներն ու բախումները պիտի շարունակվեն տեղի տված ազգության գերեզմանի վրա: Մեր օրերում, երբ մեծագույն թագավորությունները բաժանում են ճակատագիրն «այն նավերի, որոնք չափից ավելի են բեռնավորված», երբ մեծ պետությունները դատապարտված են կորչելու, վերածվելով ազգային ուրույն միավորների, հայ համայնավարները, որոնք ճգնում են սպանել հայ ազգության գաղափարը, կամենալով, որ Հայաստան երկիրը բաժանված մնա Ռու-

սիայի և Թուրքիայի միջև, կատարում են միաժամանակ և հակաքաղաքակրթական մի քստմենտի դեր: Իսկ մենք, դավանելով անկախ Հայրենիքի գաղափարը, պաշտպանում ենք քաղաքակրթական մի լուրջ ազդակ: Ազգերի հանճարը ստեղծագործ է, իսկ նրա արտահայտությունը հորդաբուխ է լինում միայն բացարձակ անկախության մթնոլորտում: Ահա՛ թե ինչու մարդկությանն ավելի օգտակար լինելու համար, ժողովուրդները պիտ լինեն ինքիշխանորեն ազատ և անկախ: Անկախությունը, անկախ Հայրենիքը, ինչպես տեսնում ես, հա՛յ երիտասարդ, իրավունք լինելուց գատ և պարտականություն է, որից խուսափող ժողովուրդները կորցնում են իրենց բարոյական գոյության իրավունքը:

Չկան մեծ ու փոքր ազգեր: Կան հավասար իրավունքներով անդամները մարդկության ընտանիքի: Եվրոպական դիվանագիտության կեղծ լեզուն է ստեղծել «մեծ» և «փոքր» անունները: Ճշմարիտ մեծություն չի թվական գերազանցությունը: Փոքրիկ չեչվադան կիշխեր պարսից անձայրածիր թագավորության վրա: Այսօր էլ երկայնամազ Չինաստանը չի համարվում ազգերից մեծագույնը: Կարմիր լաթը երկրրպագող սակավաթիվ հայերի համար գուցե և թրքությունը «մեծ» ազգ է, որին պիտ ծառայի «փոքրիկ» հայությունը, մեզ համար, սակայն, Անիի փլատակների մեջ ավելի մեծություն կա, քան թուրք ցեղի խուժական հոգու մեջ:

Չինվորական եմ, չեմ սիրում երկարաբանել, թո՛ղ, ընթերցո՛ղ, թո՛ղ՝ մտքերս հայրենասիրության մասին արտահայտեմ աֆորիզմների ձևով.

– Վաղը պիտ անասնանան ու կործանվեն այն ժողովուրդները, որոնց որդիներն այսօր ուսումնասիրում են իրենց պատմությունը Մարքսից կամ Լենինից և ոչ իրենց նախահայրերից սկսած:

– Չկա հայրենասիրություն՝ չկա հոգևոր Հայրենիք: Եղածը լոկ աշխարհագրական սահմաններ են, իսկ նմանը ավագահիմն է, դյուրակործան, անապագա:

– Չկա հրեշ, որ կարողանար գերազանցել անհայրենասերին, որ հոգեբանորեն անտարբեր է դեպ իր երկիրն ու ժողովուրդը:

– Անհայրենասեր ժողովուրդը, եթե այսօր չէ, անհայրենիք կդառնա վաղը:

– Սուրբ, հերոս, բարեգործ, սրանք կենդանի անհեթեթություններ են մեր կյանքում, եթե միաժամանակ հայրենասեր և արի չեն:

– Անհայրենասեր հայ – այդ դժբախտը կնմանի այն թագավորին, որի մասին պատմությունն ասում է հեզնանքով՝ «միայն գահ բարձրացավ»:

– Ժողովուրդների մեջ մի ստոր տարր կա՝ անհայրենասերները:

– Անհայրենասեր ժողովուրդ, ասել է՝ անիդեալ և աննպատակ ժողովուրդ, որ իրենից կներկայացնի մի տրցակ, բայց ոչ թե մի մարմին, «անհատների փոշի», բայց ոչ գրանիտե ժայռ, որպիսին պիտ լինեն ժողովուրդները՝ միջազգային արնոտ փոթորիկներից պաշտպանվելու համար:

– Հերիք է, որ մի ժողովուրդ դառնա անհայրենասեր, որպեսզի համարվի պատրաստի որս և նրա երկիրը բաժանվի իր հարևանների միջև:

– Ապագան վտանգված ժողովուրդը, ինչպիսին է մերը, նորանոր աղետներից խուսափելու համար մի հատիկ միջոց ունի՝ բարձր հայրենասիրությունը, այնպիսին, որով քաղցրանում են մեր հավաքական, թե՛ անձնական ցավերը:

- Հայրենասիրությունը ժողովուրդներին ներշնչում է առաքինություններ, որոնց շնորհիվ նրանք դառնում են և մնում ապահով և հարգված:

- Գինետնային հայրենասիրությունը, որ բավականին դավանողներ ունի մեր մեջ, այնքան էլ հեռու չէ անհայրենասիրությունից:

- Դատապարտելի է նաև պայմանական հայրենասիրությունը: Հայրենիքը պիտ սիրել անկախ իր քաղաքական ռեժիմից, ինչպես և անկախ մեր քաղաքական համոզումներից:

- Կան այնպիսիները, որոնք իբրև թե սիրում են Հայրենիքը, բայց որովհետև սիրում են և մարդկությունը, գործնականում մնում են անտարբեր թե՛ դեպի մեկը, և թե՛ դեպի մյուսը: Հակազգային ուժ են և սրանք: Մխալվում են ազգային պարտականության դասալիքները՝ կեղծ ընկերվարականը, համայնավարը, անիշխանականը:

Հայրենասեր լինել՝ չի նշանակում օտար ժողովուրդների թշնամին լինել: Դա նշանակում է, թե այդ օտարները կարող են մեր թշնամին դառնալ:

- Հզորանալու մի իմաստուն ճիգ է հայրենասիրությունը:

- Ինքնապաշտպանության բնագոյից մղված՝ ժողովուրդները ուժի և կորովի նորանոր աղբյուրներ են փնտրում, որովհետև գիտեն, որ «Աստվածներն իսկ անցան ուժեղի, հաղթողի կողմը»:

ՉԱՐԱՐՎԵՍՏ ՏԱԿԱՆՔՆԵՐԸ

Ազգերն ամենից շատ տառապել են և կտառապեն իրենց տականքների երեսից:

Պատմության մեջ նախընթացը չունեցող մի ողբերգություն է խաղացվում հայոց աշխարհում, մի արնոտ խաղ, որի

գործող անձինք, որի դերակատարներն են բռնությունը, բռնության կենդանի գործիքները՝ հայ ժողովրդի տականքը և բռնության զոհերը ինքը՝ հայ ժողովուրդը:

Առաջին դերակատարին պետք է հարատևել իր ոճրառատ գոյությունը, և ահա նա դիմել է աշխարհի պես հին, ծանոթ միջոցին. նա պաշտոնի ու ծառայության է հրավիրել հայրեն ու մարդկորեն ընկածներին՝ վարձելով սրանց չարավեստ միտքը, կամքը, ցանկությունը: Նոր գյուտ չէ այն բարոյագուրկ գործելակերպը, որին դիմել է հայությունը գիշատող կարմիր բռնությունը: Նա համարձակ կրկնությունն է դասական այն տմարդ միջոցների, որոնց հենված՝ արվեստապես հարատևել են անցյալի բոլոր տեսակի բռնակալությունները:

Երկրորդին՝ բռնության ծառաներին, պետք է ապահովել իրենց հանապազօրյա անսուրբ հացը:

Երրորդին ապրելու համար պետք է անբռնադատորեն զարգանալու և ստեղծագործելու հնարավորություն: Երեք կողմերն էլ ապրել են ուզում՝ և՛ բռնակալը, և՛ իր գործիքները, և՛ իր զոհերը:

Անխուսափելի պարտության սարսափով խելագար բռնակալությունը իր մոլեգնության հետ կրկնապատկում է ժողովրդի չարչարանքները: Չարչրվող ժողովուրդն իր հերթին, վերջնական հաղթանակի անմեռ հույսերով սպառազեն, կրկնապատկում է իր համառությունը, հրաժարվում զինաթափվել հոգեբանորեն:

Ահա այսպես, կյանքը Հայոց աշխարհում դառել է միահեծան իշխանություն կարմիրների, երեսուն արծաթ սրանց գործիքների, ամենօրյա Գողգոթա մեր ժողովուրդի համար: Այլ պիտի լիներ ժողովուրդների պատմությունը, եթե գոյություն չունենային ընկածներն ու ընկածությունը մարդկային:

Առանց սրանց գոյություն պիտի չունենար բռնությունը, որ անզիղջ վատերի սև գործերով է շնչել բոլոր դարերում:

Աներևակայելի է բռնությունը առանց իրեն ուժ տվող և իր գազանություններն արդարացնող չարագործների: Աներևակայելի է բռնավորը հոգեբանական մի այնպիսի մթնոլորտում, ուր չի ծախվում մարդը բարոյապես, ուր մարդը գայլ չէ իր նմանների համար: Մարդկային ազգը տառապել է և կտառապի իր տականքների երեսից:

Իրենց տականքները՝ ահա՛ ազգերի իրական թշնամին: Իրենց տականքները՝ ահա՛ ազգերի գոյությունը հաճախ և հաճախ դժոխքի վերածող ամենագորեղ ազդակը: Ազգորեն ու մարդկորեն ընկածներն են կարելի դարձրել ապերասան բռնակալությունը Ներոնների, Ցեզար Բորջիանների, Համիդների և նմանների:

«Պիտ ուզենայի անգրագետ լինել», – կբացականչեր մեկը Հռոմի թագավորներից մի դժբախտի մահվան դատավճիռն ստորագրելիս: Դա Ներոնն էր, երբ դեռ կաշակերտեր Սենեկային: Մի օր, սակայն, իմաստասեր խորհրդականի փոխարեն Ներոնին կշրջապատեն ընկածները, չարերը և... նա իր հրեշտություններով կգերազանցի պատմության ծանոթ բոլոր բռնակալներին:

Այսպես է աշխարհը: Ժողովուրդները շարունակում են տառապել իրենց տականքների երեսից: Դեռ ժողովուրդների կյանքը շարունակում է մնալ մի արնոտ ողբերգություն, որի գործող անձինքը երեքն են՝ բռնությունը, սրա ծառաները և սրա զոհերը: Միշտ էլ, երբ քաղաքական իրերի դժբախտ բերումով օտարն է իշխել Հայաստանում, համարձակ գլուխ է բարձրացրել մեր ժողովրդի տականքը՝ ազգորեն հերձվածողը, հոգով ստրուկը, տկարը, սեղմ ասած՝ ազգային ինքնագի-

տակցության և ինքնահարգանքի զգացումից զուրկ ցանցա-
ռության տարրերը:

Այսօր կարմիր սատրապություն է Հայաստան երկիրը, և բռնությունը վերստին կյանքի և պաշտոնի է կոչել ծանոթ տարրերը: Այս անգամ, սակայն, ոչ թե երկրի սահմաններում, ուր այդ տարրերի թիվը, պատի՛վ երկրի հայության, աննշան է գոյություն չունենալու աստիճան, այլ մեր գաղութներում: Տարաշխարհիկ հայության որոշ տարրերը անցյալի իրենց պատմական փոքրոգությունը, իրենց դասալքությունը մեր վարած ազատագրական պայքարում՝ «խորքով ու մոխրով» ապաշխարհելու և երկրի հայության հոգեպես չարչարակից լինելու փոխարեն, իրենց դավաճան ընթացքով չարչարել են տալիս նրան: Հոգեբանական անդամահատություն, ահա երկրում տեղի ունեցողը: Կարմիր հյուսիսից տրված հրամանի հիման վրա բարոյական անդամահատության է ենթարկվում երկրի հայությունը, նրա հոգևոր էությունը: Բռնի փորձեր են կատարվում մեր ժողովրդի հավաքական սրտից կտրել, նետել իր բոլոր սրբությունները, ինչպես և մարդկային այն բոլոր առաքելությունները, որոնց շնորհիվ են միայն ազգերն ապրում իրենց, ստեղծագործում մարդկության համար: Չոհր գալարվում է ցավերի մեջ՝ մերթադերսելով, մերթ սեղմելով բռունցքը:

– Կտրի՛ր, պարո՛ն, կտրի՛ր, – կասեր բռնապարտյան զինվորը իր վերքը մաքրող բժշկին, – մի քիչ էլ, – և ահա՛ դուք կտեսնեք թագավորը:

– Կտրատե՛ք, քրքրե՛ք հոգիս, մի քիչ էլ, և դուք իմ էության խորքում կտեսնեք Մայիսի Քսանութի հպարտ հեղինակին, – ասում է երկրի հայությունը իրեն հոգեբանորեն անդամահատության ենթարկողներին:

Շարունակվում է անդամահատությունը: Մեկիկ-մեկիկ հայության սրտից և ուղեղից հեռացնել են փորձում այն ամենը, որի շնորհիվ միայն որպես ազգ նա կարողացել է դարերով դիմագրավ լինել իսլամ Արևելքի հայասպան փորձերին: Ո՞ր մեկը, սակայն, հայոց սրբություններից ո՞ր մեկը արմատախլել հայ հոգուց: Բոլորը: Բայց դա կնշանակեր դիակի վերածել, սպանել հայությունը:

– Մոռացի՛ր Մայիս Քսանութը,– գոչում են, սպառնում երկրի հայության գաղութի ապագայնացած տականքները: Աղմկում, հայիոյում, բռունցք են սեղմում հայրեն ընկածները, առանց հասկանալու, որ դա միևնույն է, թե ասեին Մասիս լեռան՝ գնա՛, կորի՛ր տեղիցդ:

– Բոլշևիզմը սպանում է հին աստվածները առանց նորերը տալու, իսկ ազգերը չեն ապրել և չեն կարող ապրել առանց աստվածների,– պատասխանում է երկրի դառնացած հայությունը:

– Մոռացի՛ր սրբություններդ, մեռելներդ, հերոսներդ, քանզի այդպես են կամենում հրեա Զինովիևը և թուրք Քեմալը,– մոլեգնած կանչում են կարմիրների գաղութային կապարձակիրները, առանց հասկանալու, որ իրենց «մոռացի՛ր»-ը նշանակում է «մեռի՛ր»:

– «Տարաշխարհներում օտարացածի և այլասերվածի ձեր այլանդակ ապրումներով մի՛ չափեք իմ ազատապաշտ հոգին, լռե՛ք, եթե չեք կարող վահան ու պաշտպանություն ընձեռել ինձ, լռե՛ք և մի՛ խրախուսեք իմ դահիճների հոգեսպանության փորձը: Մի՛ գրգռեք կարմիր գազանը»:

Հայության, մասնավորապես երկրի հայության այդ հերոսական կեցվածքից կատաղած ծանոթ «փողոցը» աղմկում է անլսելի. «Խա՛չ հանի՛ր այդ ապստամբ ժողովուրդը, խա՛չ»: Ամեն անգամ, երբ կմտածեմ այդ չարաբաստ հայանունների

մասին, կպատկերացնեմ այն տեսարանը, որ տեղի է ունեցած հրեական ամբոխի և Հրեաստանի փոխարքայի միջև:

Ամբոխը. – Եթե, – մատնանշելով Նագովրեցուն, – եթե ազատ արձակես սրան, կնշանակի Կեսարի բարեկամը չես:

Պիղատոսը. – Ձեր թագավորին խաչ հանե՛լ տամ:

Ամբոխը. – Մենք ուրիշ թագավոր չունենք Կեսարից գատ:

Պատմությունը: Ինչպիսի խոստովանություն հրեական շրթունքներից:

Դա հանձնումն էր մի ժողովրդի ազատության ու պատմության:

Պիղատոսը հաճույքով ընդունում է այդ հաստատումը և Նագովրեցուն հանձնում խաչելու: Նույն տխուր տեսարանը և այսօր մեզանում: Նույն ամբոխը, դատավորը նույն: Տարբեր է միայն գոհը գերագույն:

Այսօրվանը Հիսուսը չէ, այլ՝ մեր Անկախության Գաղափարը: Նույն աստվածասպան ամբոխն է՝ մեր ցեղի վատասերված տականքը, որ օտարի միջոցով խաչել է տալիս այն ամենը, ինչ որ ազգային է: Նա կատարում է հանձնումը մեր Ազատության ու Պատմության և շնականորեն հայտարարում.

– Մենք այլ թագավոր չունենք Կեսարից գատ:

Մի սրտառույց համերաշխություն, ստելու, դավելու, քծնելու մի չտեսնված մոլեռանդություն, համառություն և վճռականություն է տիրում մարդկորեն ընկած այդ ազգադավ արարածների շարքերում, որոնք ազգ ճանաչելու և սիրելու ո՛չ արժանիքն ունեն, ո՛չ էլ երջանկությունը, որոնք մի կտոր անսուրբ հացի և իրենց անասնական հանգստի համար միշտ էլ արտաքին թշնամու հետ են եղել: Իրար բերան թքած կարծեք լինեն բոլորը՝ բոլոր հակամայիսքսանութականները: Մշակած ու սրբագործած մի գործելակերպ ունեն սրանք, որքան

հանճարեղ, այնքան բարոյագուրկ: Իրենց դեմ ուղղված ամեն մի հարվածը չարամիտ վարպետությամբ՝ ընդունել ուղղված խորհրդային իշխանության հասցեին, այդ վերջինը ավելի ևս գրգռելու երկրի հայության դեմ: Քննադատեցե՛ք, թքե՛ք, խարազանե՛ք այդ հոգեպէս բորոտներին, և վաղը իրենց թերթերում կկարդաք, թե՛ ձեր գայրույթի քննադատական խոսքը ուղղված է եղել Հայաստանի օրվա վարիչների հասցեին:

Ծաղրե՛ք, ծանակե՛ք, ձաղկե՛ք այդ հոգեպէս խեղճ արարածներին, և վաղը իրենց փողոցային թերթուկներում պիտի տեսնեք, որ ձեր զգվանքի խոսքը հայադավ նպատակով ընդունել են իրենց տերերի և ոչ իրենց հասցեին: Փորձե՛ք որևէ տեղ այս կամ այն առթիվ բանախոսել ամենաակադեմիական նյութի մասին, այդ հայանուն վատերը, անսպասելիորեն կնետվեն առաջ, հիստերիկ ճիչեր կարձակեն, ռեկլամային աղմուկ կհանեն, խուճապ կստեղծեն, որ ժամեր անց սկսեն իրենց թղթե հարձակողականը՝ թզուկների արշավանքը հսկաների դեմ, որ հայհոյեն, հայհոյեն մեկ էլ, մինչև յոթերորդ քրտինքը, մինչև որ ուժասպառ կլինեն, մինչև որ Երևանը կլսի այդ շնորհունակների դոնքիշոտության մասին: Այս է, այսպիսին է մեր ցեղի տականքը, ներքին թշնամին՝ դրուժան, դավադիր, հակահայ գործնականում: Իր անսուրբ հացը կամ քաղաքական սիրախաղը ծանոթ հոսանքի հետ ապահովելու համար մի աննախընթաց մոլեռանդությամբ նա գրգռում է խորհրդային իշխանությունը երկրի ժողովրդի դեմ՝ իր չարագործությունը հակադաշնակցականություն համարելով, երբ կատարածը իրապէս հակահայկականություն է:

Այսպէս, հա՛յ երիտասարդ, երկրի սահմաններից դուրս որոշ տականքներ Հայաստանի ժողովրդի նկատմամբ կատարում են գրգռիչի դեր: Քո անողոք դատաստանին հանձնելով սև արարքներն այդ տականքների, որոնք տմարդորեն

թույն ու քացախ կավելացնեն մեր քաղաքականապես դժբախտ ժողովրդին խմելու վիճակված դառնադառն բաժակին, գայրույթի և զզվանքի իմ խոսքը կուղղեմ ոչ թե բռնության, այլ իր հայակերպ գործիքներին:

ԱՌՅՈՒԾԱԾԻՆ ՄԱՅՐԵՐ

Մայրերի ափի մեջ պիտի փնտրել ազգերի ճակատագիրը:

Տկարության և կեղծիքի դեմ սկսածդ պայքարի մեջ մենակ չես դու, հայ երիտասարդ: Դու պիտի ունենաս քո մեծ ու վճռական զինակիցը՝ հայ մայրը: Ինչպիսի՛ աստվածային հաճույք մարտնչողի համար՝ լսել խրախուսիչ ձայնը հայրենակրոն մոր: Ո՛վ չգիտի, թե ազգային տազնապների օրերին, երբ հայրենասիրորեն կբաբախի տառապող կնոջ սիրտը, կորած չէ դեռ ամեն հույս:

«Միշտ էլ հիշենք, — ասում է գալիական պատմությունը, — հիշենք, թե մեր Հայրենիքը ծնված է մի կնոջ ստինքից, նրա սիրուց և արցունքներից, այն արյունից, որ նա թափեց մեզ համար»: Մոր ազդեցությունը որպես դաստիարակչուհին և հոգևորիչը մարտնչող սերունդների, նրա հրաշագործ ազդեցությունն այն ժողովուրդների համար, ինչպիսինն է մերը, կմնա միակ լծակը, որ պիտի բարձրացնի և մեր ազգային դատը, որի ծանրությունը այսօր սարսափեցնում է միայն անհայրենասերներին:

Բնությունը, — ասված է, — կնոջ ձեռքով կգրի տղամարդկանց սրտի մեջ:

Ահա թե ինչու հայ կինը պիտի դառնա հայրենապաշտության տաճարի Վեստյան Կույսը՝ նշանակված անշեջ պահելու նրա սրբազան կրակը:

Հայուհին, որին կարելի է ճանաչել հազարավոր օտարուհիների մեջ այն կնիքով, որ նրա ճակատին դրել է ձիգ դարերի տառապանքը, որ կարող է փոխարինել խաչափայտի առջև իր աստվածանման որդու վերքերը սգացող Տիրամորը, հայ կինը ավելի հերոսուհի, քան թախծության մայր պիտի լինի: Նրա շրթունքներից պիտի չպակասեն Ժանդարկյան բառերը՝ ուղղված մեր սերունդներին. «Եթե հոգնած եք, դադար առեք, բայց մի՛ լքեք կովաղաշտը, մի՛ դասալքեք»: Նա միայն պիտի չողբա վերքերն իր Հայրենիքի, այլև մեր սերունդներին անսահման սեր ու պաշտամունք պիտ ներշնչի դեպ այդ վերքերը: Նա ավելի պիտի սիրի և հպարտանա, քան կարեկցի: Նրա հայրենասիրությունը ևս՝ աստվածային կրակ, բոց ու ջերմություն, պիտի արթնացնի թմրած առյուծը իր ժողովրդի մեջ, պիտի բարձրացնի մեր առօրյա կյանքի թափը, պիտի քաղցրացնի ու հեշտացնի անձնագոհությունը: Ոգիացած հայրենասիրություն, որից ժողովուրդները ստեղծում են մի հրաշագործ ուժ՝ անհրաժեշտ հայրենիքների անկախության ու հզորության համար: Հաճախ վիրավոր, բայց հոգեպես անպարտելի. միայն նման ժողովուրդներն են հաջողում պատմության մեջ: Հաջողում են նրանք, որոնք ծանոթ չեն հուսահատություն կոչված տկարության: Իսկ չեն հուսահատվում ժողովուրդները, որովհետև մարդկության ընտանիքի բոլոր անդամները, մեր մտավորականության որոշ մասից գատ, գիտեն, որ մեկի հայրենի հողը չի կարող մյուսի համար մնայուն հայրենիք դառնալ, որ դա Հավիտենական Արդարության Օրենքի ուժով վաղ թե ուշ վերադարձվում է իր տերերին, եթե այդ վերջինների մեջ չի նվազել սերը դեպ հարազատ երկրամասը: Իսկ սեր և նվիրում դեպ Հայրենիքը, ներշնչում և սնուցանում է հայրենասեր մայրը: Ահա թե ինչու մեր իրականության մեջ՝ Մայր անունը պիտի դառ-

նա ու մնա սրբազան մենաշնորհը միայն և միայն հայրենա-
կրոն մայրերի, և ոչ թե բոլորի: Իրենց որդիներով պիտի ճա-
նաչել և գնահատել կանանց: Անհայրենասեր ու անարի որ-
դիների մայրը, անկախ՝ իր հասարակական դիրքից, մեր
կյանքում պիտի չվայելի հարգանք: Ամեն ինչ՝ սեր, խնամք,
ակնածանք հայրենասեր մորը: Եվ ամեն ինչ հայրենասեր
մորից՝ հերոս որդիներ, հաղթական դափնիներ, անկախ Հայ-
րենիք:

Իդեալ մայրեր ունենանք երջանիկ Հայրենիք ունենալու
համար: Այլապես, քանի դեռ հայրենաշունչ մայրը կմնա որ-
պես «բացակայող աստվածություն» հայ ընտանիքների հա-
մար, թուրքը պիտ շարունակի իր արնոտ խրախճանքը մեր
սգվոր Հայրենիքում: Կան ժողովուրդներ, որոնք դեռ հեռու են
անկախության և քաղաքակրթության բարիքները վայելելու
բախտից, որովհետև կնոջ ազդեցությունը տկար է նրանց
մեջ: Մի ժողովրդի բարքերը՝ գովելի թե պարսավելի, կա-
խում ունեն մայրերից: Մայրը միշտ էլ իր հոգուց մի բան տե-
ղափոխում է իր զավակների կրծքի տակ: «Ոչ իմաստասեր-
ներ, ոչ էլ թագավորներ օգնության կանչենք Հայրենիքին, այլ
մայրական ազդեցությունը միայն»: **Կկասկածեմ այն մոր
հայրենասիրության մասին, որի զավակները հայրենասեր
չեն:** Կողբամ հայրենասիրությունը այն ընտանիքների,
որոնք հոգևոր Հայրենիքի մանրանկարը չեն: Կգարշեմ այն
բոլորի հայրենասիրությունից, որոնք դեռ թուրքերեն կխո-
սեն: Թրքախոս հայ, հայրենասե՞ր... Ողորմելի, փափկամար-
մին, ծույլ հայրենասիրություն, որ իր մայրենի լեզուն յուրաց-
նելու ճիգն իսկ չի փորձում: Անհեթեթություն: Լավ է համր,
քան թրքախոս լինել:

Սպարտան կհասցնեք հայրենապաշտ և աներկյուղ մար-
տիկներ, որովհետև մայրերի ցանկությունն էր՝ նման սե-

րունդ տալ Հայրենիքին: «Կյանքի ընկեր ընտրենք կանայք, որոնց կաթը արյուն լիներ, որոնց ծնունդը՝ հերոս և վրիժակ», – այսպես կերգեր հին գալիացին:

Հայ կինը: Մրա միջոցով հոգեփոխենք հայ ընտանիքը: Այդ վերջինի միջոցով՝ հայությունը: Սկսենք հայ կնոջից, աշխատենք անողու մինչև որ սրա կաթը դառնա հայրենապաշտության սրբազան կաթը: Հայրենապաշտորեն դաստիարակենք հայ կինը և նրան թողնենք մեր մատաղ սերնդի դաստիարակության գործը: Հայ կնոջ միջոցով դարձի և զգաստության հրավիրենք հայության ազգայնորեն տկարացած տարրերը: Նրա պաշտպանության ու գուրգուրանքին հանձնենք մեր մայրենի լեզուն, Եռագույնը, Անկախության Մայիսը՝ սրբությունները մեր ցեղի:

Ապագան վտանգված մեր որբախնամ ժողովուրդը, մեկ էլ կրկնենք՝ չկորչելու համար հրամայողաբար պիտի դառնա արիադավան և արիախնամ: Հայ կնոջից սպասենք հոգեբանական այդ հրաշքը:

Ունենանք առյուծածին մայրեր, որոնց արիական որդիները ավելորդ դարձնեին Հայաստանը պաշտպանող արիեստական ամբությունները:

ՄԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

Կամքեր ու հոգիներ թրծող աշխատանք է պետք, որ պիտի ստեղծի վաղվա համար ազգովին նախապատրաստվելու մեր հավաքական ճիգը: Դժվար թե գտնվի դիտելու և տեսնելու ընդունակ մի հայ մարդ, որ չտեսնի Հայաստան երկրի վրա կախված մեծ և աղետալի գալիքի ստվերը: Գիտենք, որ օրվա Թուրքիայի գոյության համար ավելի քան անհրաժեշտ է մեր ժողովրդի չգոյությունը: Գիտակցում ենք, թե հանուն

իր հանցավոր գոյության թրքությունը դավել է և պիտի շարունակի դավել մեր ամբողջական գոյության դեմ: Որ նա առիթ պիտի չփախցնի՝ ոչնչացնելու և՛ Արարատյան դաշտում խճողված մի բուռ հայությունը՝ հայկական հարցը բացասական լուծումի հանգեցնելու համար: Այլևս միամիտ չենք կարծելու, թե մի փոքրիկ և անզոր Հայաստանի գոյությունը, որպես բուֆեր պետություն, անհրաժեշտ և ցանկալի է Տաճկաստանի համար, քանզի գիտենք, որ այդ վերջինի կողմից Հայաստանի անկախությունը ճանաչելը ժամանակավոր մի զիջում էր՝ արված հայությանը, մի բան, որ թելադրում էր մեր հակառակորդին պատմական վայրկյանը: Ժամ առաջ թրքական զորամասերը պիտ նետվեին Բաքու՝ դաշնակիցներին գրկելու այն անհրաժեշտ նյութերից, որոնք այնքան մեծ դեր խաղացին համաշխարհային պատերազմում: Այդ զիջումը պահանջում էին նաև զինակիցների ռազմագիտական և քաղաքական հաշիվները: Բաքվին տեր դառնալու համար թրքական ուժերը պիտ ազատվեին հայկական ռազմաճակատներից, ահա՛ թե ինչի հետևանք էր տաճիկների կողմից մեզ արված ժամանակավոր և ակամա զիջումը: Դաշնակիցների համար պատերազմի անհաջող ելքի դեպքում, Տաճկաստանը՝ մեր տկար Անկախությունը ստորագրելու փոխարեն, պիտի չտատանվեր գրելու Անդրկովկասում փակված հայության տապանագիրը: Եվ մարդկության ծանոթ մասը, որ հաղթական լինելով հանդերձ, թրքությանը ներեց հայության կեսի բնաջնջումը, իր պարտության դեպքում գուցե և շնականություն ունենար ոչ միայն սեղմելու, այլև համբուրելու այն արնոտ ձեռքը, որ բռնամահ դարձրեց մեր ժողովրդի մի մասը:

Տաճկաստանը, չարաչար խրատված բալկանյան ժողովուրդների ընթացքից, խորապես համոզված է, որ Հայաստա-

նը՝ ինչ աշխարհագրական սահմաններով էլ լինի դա, իրեն համար ցանկալի թույ՛ք պետության դերը չի կատարի: Տաճկաստանին պետք է հայկական գերեզմանատուն և ոչ մի դեպքում կենդանի թույ՛ք: Վաղվա Ռուսաստանի սարսափից խթանված՝ իրերի թելադրանքով ևա վերստին պիտի նետվի Անդրկովկաս՝ օգտվելով երրորդ Ռուսաստանի ժամանակավոր, բայց անխուսափելի խռովահույզ վիճակից: Նա պիտի առնի այդ քայլը, որովհետև նրա համար ավելի հեշտ է ռուսական վտանգից պաշտպանվել՝ հենված կովկասյան լեռնային զանգվածին և իսլամ զանգվածներին, քան Արարատյան դաշտում, ուր հայ տարրը, հասկանալի պատճառներով ո՛չ կզինակցի թուրքին, ոչ էլ կարող է հոգեբանորեն չեզոք մնալ նրա նկատմամբ: Պարզ է ուրեմն, որ բացի քաղաքական ձգտումը, Թուրքիան ունի զուտ ռազմագիտական պատճառ՝ վաղն առաջանալու դեպ Հայաստան, կոխելու Երևանը և անցնելու հեռուները: Այդ բոլորի հետ գիտենք և այն, որ կովկասյան իսլամ հանրապետության մեջ քեմալական ազդեցությունն ավելի մեծ է, քան խորհրդային իշխանության, որ Անդրկովկասի ռազմագիտական բոլոր բանալիները այսօր գտնվում են Թուրքիայի ձեռքին՝ Նախիջևան, Ադրբեջան, Դաղստան. շրջաններ, ուր քեմալական սրի վաղվա հաջողության համար անաղմուկ գործի է լծված համիսլամականների միտքն ու ձեռքը: Գիտենք այդ ամենը: Պարզ է մեզ համար և այն, որ գալիքն ավելի ահավոր պիտի լինի, քան այն, որ անցկացրինք 1918-ին: Թուրք-պարսիկ մերձեցմամբ Հայաստանը պիտի կորցնի դեպի արտաքին աշխարհը բացվող իր փոքրիկ դռնակը: Վաղը մեզ սպասում է անհավասար և դոմփակ գոյամարտը: Գիտենք այդ ամենը, տեսնում ենք, թե ինչպես աստիճանաբար բարձրանում է թրքական տապարը՝ մեր ցեղի գոյության ծառի արմատին իջնելու համար: Գիտենք այդ ամենը, անհանգիստ ենք, բայց ոչինչ, ոչինչ

չենք անում գալիք վտանգը ժամանակին զինաթափել կարողանալու համար:

Եթե դու, հա՛յ երիտասարդություն, պիտի շարունակես ապրել փոքրիկ հարցերի, փոքրիկ գործերի և նույնքան փոքրիկ օգուտների սպանիչ մթնոլորտում, երբ կա մեր հավաքական գոյության սպառնացող մեծ վտանգը, եթե դու էլ՝ նման անցյալ սերունդների, պիտի շարունակես փորձել սովորական, փոքրիկ ճիգերով կամ արտաքին օգնության հույսերով լուծել մեր լինել-չլինելու ահավոր խնդիրը, գլխովին չկորչելու, ինչպես և մարդկության արգահատանքից մեկընդմիջտ ազատվելու խնդիրը, դու արդարացրած չես լինի ո՛չ քեզ, ո՛չ էլ քո ժողովրդի հույսերը: Եթե ցանկության դեպքում դու պիտի չկարողանաս լինել ավելին, քան այն ինչ որ ես, այդ դեպքում վա՛յ ն՛ քեզ, և՛ քո ժողովրդին: Ստեղծված հոգեբանական մթնոլորտում հավատավորների և վրիժակների սերունդ դառնալու փոխարեն, դու նորանոր գոհեր կհասցնես թրքական յաթաղանի համար: Սպասողական դրությունը ժողովուրդների կյանքում ժամանակավոր զինադադար է էապես, և ոչ թե զինաթափություն՝ ինչպիսին է մերը: Ժողովուրդ, բանակ, կուսակցություն՝ սրանք երբեք այնքան ուժականական և լարված չեն լինում, որքան իրենց սպասողական վիճակում, երբ այդ հավաքականությունների մեջ կուտակված կարողական ուժերի մի մասը դառնում է կենդանի, ներգործոն, գիտակցական, որի ընթացքում հոգեպես աճում են, հզորանում այդ վերջինները: Խորապես գիտակցված չէ մեր անցյալը, ստեղծագործ չէ մեր ներկան: Դու տկար ես և անպատրաստ, ահա թե ինչումն է քո ժողովրդի դժբախտությունը: Դու այսօր այն չես, ինչպիսին որ պիտի դառնաս հրամայողաբար:

Տկարությունը միշտ էլ պատժվում է վաղ թե ուշ: Եվ վաղը քո տկարության պատճառով չարաչար պիտի պատժվի մեր

ժողովուրդը: Չէ, չէ, դու իրավունք չունես տկար լինելու, գոտելույժ վիճակում, երբեք, որովհետև քեզ պիտի վիճակվի վաղը վարելու հայության ճակատագիրը:

Դու պիտ լինես հզոր՝ հրաշագործելու աստիճան, որպիսին դառնալու համար իմաստությամբ օգտվել պիտի կարողանաս Գիտությունից և Դաստիարակությունից, որոնք շարունակում են մնալ վերջին խաղաթղթերը մեզ նման ապագան վտանգված ժողովուրդների համար:

Դու պիտի առաջնորդվես ցեղային բարոյականով, որ պահանջում է զարգացումը որոշ հոգեկան հատկությունների և արվեստագիտական կարողությունների՝ էապես անհրաժեշտ մեր ժողովրդի գոյության պահպանման համար: Թողած ներքին անփառունակ ճակատները, որոնց վրա հայրերդ տարիներ ի վեր ընդունայն կորովաթափ կլինեն, դու բովանդակ ուժերդ գործի պիտ դնես՝ գլուխ հանելու մեր ժողովրդի կատարյալ հոգեբանական և տեխնիկական սպառազինությունը: Գիտեմ, ընթերցո՛ղ, երկար ինձ լսելուց հետո, պիտի ուզեիր, որ քեզ տրվեր մի գործնական նախագիծ:

Ահա՛ դա, ընդհանուր գծերով, որ գործի և փառքի ընդարձակ դաշտ պիտի բանա քո սերնդի առջև:

1. Վտանգը

Ավելի քան հավանական է վաղ թե ուշ թուրքերի ներխուժումը Անդրկովկաս, որի դեպքում երկրի հայությունը դարձյալ պիտի ապավինի միայն և միայն իր ուժերին՝ չզաղթելու և չբնաջնջվելու համար: Ներխուժումը հնարավոր և հավանական է.

ա) Ռուսաստանի մեջ մեծամասնականների պարտության դեպքում:

բ) Եվրոպական որոշ պետության կամ զինակցության կողմից Տաճկաստանը որպես գործիք Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ գործածվելու դեպքում:

գ) Տաճկաստանի՝ իր արևելյան սահմանները ռազմագիտորեն ապահովելու փորձի դեպքում, որ ասել է՝ Երկրի հայության բնաջնջմամբ կամ տեղահանությամբ, թաթար Ադրբեջանին միանալու և այլ հավանական դեպքերում:

2. Վաղվա մտահոգությունը

Վաղ թե ուշ հայությանը պիտի տրվի տաճկահայկական հողերի մի մասը, որի պաշտպանությունը կազմակերպելու և վարելու համար մեր ժողովուրդը պիտի հենվի նույնպես նախ իր սեփական ուժերին:

3. Փոխվրեժի անհրաժեշտությունը սարսափի և պարտվողականության հոգեբանությունից սրբագրվելու համար – հետևանք՝ դարեր տևող օտար տիրապետության մեր հայրենիքում, և մասնավորապես, տաճիկների՝ Հայաստանում պարբերաբար սարքած կոտորածների և ունեցած զենքի հաջողության, հայությունը մենակ, թե զինակցաբար պիտի կազմակերպի իր փոխվրեժի պատմական գործը, հրամայականորեն պարտության պիտ մատնի Տաճկաստանը, որպեսզի հոգեփոխվի ու ապահովի իր ֆիզիկական և հոգևոր գոյությունը:

4. Նախապատրաստություն

Տաճկական վտանգը, Արևելքի և արևմտյան իսլամների՝ Հայաստանի վրայով իրար միանալու քաղաքական ձգտումը, հայության երկրամասային պահանջը Տաճկաստանից, մեր փոխվրեժի հոգեբանական անհրաժեշտությունը. այդ պատճառներից ամեն մեկն առանձին պահանջում է անհապաղ և լրջորեն նախապարաստվել վաղվա համար:

5. Վաղվա պատերազմը

Դա, ըստ ամենայնի, պիտ լինի գերազանցորեն քիմիական: Հոգեբանականից և տեխնիկականից գատ բոլոր տեսակի գերակշռությունները՝ թվական, քաղաքական, աշխարհագրական և այլն, պիտ դադարեն վաղը վճռական և բախտորոշ դեր կատարելուց: Վաղվա ճակատամարտերի բախտը պիտ վճռի մարդկային հնարագետ միտքը և ոչ կենդանի ուժը: Արվեստագիտության, տարրաբանության, էլեկտրոարվեստագիտության արագ և հրաշագործ առաջադիմության մեր օրերում, երբ այդ վերջինների օգտագործման կարելիությունները պատերազմում դառնում են անսպասելի, մահացու գործիքների և ռազմանյութերի հարածուն ճոխացումն ու կատարելագործումը հնարավոր պիտի դարձնի մեզ նման տեխնիկապես տկար ժողովրդի գլխովին բնաջնջումը:

6. Գերազանցելու միջոցներ

Թրքության ծանոթ առավելությունները կարելի է և պետք է արհամարհելի դարձնել մեր հոգեբանական և տեխնիկական գերազանցությամբ, որպիսին հնարավոր է և պիտ ձեռք բերել՝

ա) Մեր գոյության և բնաշխարհի առարկայական պայմաններին համապատասխանող դաստիարակությամբ. վերադաստիարակությամբ պիտի սրբագրել մեր ժողովրդի հոգեբանությունը՝ դարձնելով նրան իր ամբողջության մեջ ազգորեն ինքնագիտակից, կորովի և մարտունակ:

բ) Անհրաժեշտ մասնագիտություններով. մեր տեխնիկական գերակշռությունը պիտի ապահովենք՝ հասցնելով վաղվա համար անհրաժեշտ քանակությամբ հրարվեստագետներ, մեքենագետներ, քիմիագետներ, ռազմագետներ, հանքագետներ, օդագնացներ, ինչպես և ռազմամթերքի, թունա-

վոր գազերի, մահացու գործիքների արտադրության մասնագետներ:

7. Վարիչ մարմին

Հայ գանգվածների վերադաստիարակության և անհրաժեշտ մասնագետներ հասցնելու գործը վարում է Ազգային Ինքնապաշտպանության Վարիչ Մարմինը՝ ընտրված տեղական մարմինների կողմից:

8. Տեղական մարմին

Ստեղծվում է ամեն մի հայաբնակ վայրում՝ նպատակ ունենալով.

ա) ժողովրդականացնել ազգովին նախապատրաստվելու անհրաժեշտության գաղափարը,

բ) հսկել տեղի հայ տարրի վերադաստիարակության գործը,

գ) հովանավորել իր վայրի խոստումնալի և հայրենապաշտ պատանի-երիտասարդներին,

դ) ստեղծել նյութական միջոցներ:

9. Զինվորական հանձնախումբ

Նշանակվում է վարիչ մարմնի կողմից, որի գործը պիտ լինի.

ա) հայ և օտար ռազմագետների աջակցությամբ մշակել Երկրի հայության քիմիական ինքնապաշտպանության ծրագիրը,

բ) եվրոպական և ամերիկյան քիմիարաններում, բարձր տեխնիկական դպրոցներում, զինվորական ակադեմիաներում, հրարվեստագիտական գործարաններում հասցնել անհրաժեշտ թվով մասնագետներ,

գ) իրագեկ լինել այն բոլոր ռազմարվեստային գյուտերին և նորություններին, որոնցով հարաձուն կերպով հարստանում է եվրոպական և նոր աշխարհի զինվորական միտքը,

դ) զինվորականացնել բոլոր տեսակի պատանի-երիտասարդական միությունները,

ե) ստեղծել զինվորական գրականություն:

10. Հրատարակչական հանձնախումբ

Ունենում է իր օրգանը, որով.

ա) հայ միտքը զբաղեցնում է մեր ժողովրդի գոյության պաշտպանության խնդրով,

բ) պայքարում է պարտվողականության ոգու, անգրագիտության և օտարացման դեմ:

11. Ազգային ուխտի դպրոց

Անսահմանորեն անձնվեր, հայրենապաշտ և գաղափարական երիտասարդ գործիչներ հասցնելու համար հաստատել ազգային ուխտի և ոգու դպրոց, որի կողմից մեր ցեղի նյութական և բարոյական ինքնապաշտպանության գործը դասավանդվեր և հռչակվեր որպես նոր կրոն:

12. Նյութական միջոցներ

Մեր ժողովրդի փրկության գործը վարելու համար անհրաժեշտ նյութական միջոցները պարտադրորեն հոգում է ինքը՝ հայությունը, հետևյալ ձևով. ամեն մի հայ մարդ ազգային տուրքի անվան տակ վճարում է գալիական մի ֆրանկ: Ամեն հայ ընտանիք՝ այնքան ֆրանկ, որքան անդամ ունի:

* * *

Անտառում նեղ ու դարձդարձիկ ճամփաների վրա երես առ երես իրար են հանդիպում առյուծն ու վագրը: Նրանք կանգ են առնում գետնին միավաճի պես՝ մարմինները կծկած ետևի երկու ճկուն ոտների վրա՝ պատրաստ ուստյունի: Ճիրանները դուրս, մազերը փշաքաղ, բերանաբաց՝ ամեն մեկը կամենում է զարհուրելի ծամաճոռություններով ահաբեկել, սրտաթափ դարձնել հակառակորդին, և խեղդել... Անսահ-

ման զգուշությամբ մեկը, միաժամանակ և մյուսը, իր մի ոտը շարժում է քիչ ետ: Քիչ անց անադմուկ և կամաց նույնն են կատարում մնացած ոտները: Եվ գրեթե աննկատելի հակառակորդի համար՝ միաժամանակ հեռանում են իրարից: Սակայն միշտ երես առ երես, մինչև որ երկուստեք նահանջը նրանց միջի տարածությունը կդարձնի ավելի մեծ, քան պետք է մի հանկարծակի և դավադիր ուստյունի համար: Այլևս հակառակորդները դարձնում են իրենց թիկունքները, վերստանում իրենց բնական կեցվածքը, և քաշվելով իրենց թագավորության սահմաններից ներս՝ կորչում են անտառի մեջ: Նույնը, գրեթե նույն բանն է կատարվում և ազգերի կյանքում, երբ նրանք երես առ երես և սպառազեն հանդիպում են իրար, իրենց երկրի սահմանագլխին:

Վա՛յ նրան, ով տկարություն ցույց տվեց – մահ է: Վա՛յ նրան, ով անկարող եղավ անթարթափ ու շեշտակի նայելու հակառակորդի աչքի մեջ. մա՛հ է ստույգ:

Կորած է այն կողմը, որ անգոր է սարսափ ազդելու, ավելին՝ ավելի սարսափելի լինելու, քան հակառակորդը: Հա՛յ երիտասարդություն, վաղը, երբ թրքությունը փորձեց պղծել Հայրենիքիդ սահմանների սրբությունը, պիտի կարողանա՞ս ավելի սարսափելի լինել, քան թշնամին:

Պիտ կարողանա՞ս վագրային կեցվածք ցուցադրել:

Պատասխանի՛ր, պիտի կարողանա՞ս...

ԲԱՆՏՈՐՈՇ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբեք տեսնված չէ, որ ժողովուրդն ավելին չտար, քան կարող են պահանջել իր առաջնորդները: Ժողովուրդներն այն են, ավելի ճիշտ՝ դառնում են այն, ինչպիսին որ համարվում են իրենց մտավորականության կողմից: Մի ժողովուրդ, որ իր ղեկա-

վար տարրերի կողմից համարվում է «փափկամարմին» կենդանիների տեսակից, երբեք չի լինի հաղթական ու հարգված: Տկար, քաղաքականապես մուրացիկ և դիպվածով գոյությունը քարշ տվող, ահա՛ նման ժողովուրդը: Պարտվում է մի ժողովուրդ, հենց որ իրեն պարտված է զգում իր մտավորականությունը: Կորած է այն ազգային դատը, որի ղեկավարները կորած են համարում այն: Պայքարում տեղի է տալիս այն կողմը, որի առաջնորդող տարրերն առաջինն են հուսահատվում: Այո՛, հանձին ժողովուրդների, միշտ էլ չափվում են իրենց մտավորականությունները, հաղթում կամ պարտվում իրենց առաջնորդող տարրերը: Եվ չի պարտվում այն կողմը, որ չի ուզում պարտվել: Պիտի չպարտվեր հայ ժողովուրդը և հոգեբանորեն, եթե նրա մտավորականության մի խոշոր մասը չնետվեր պարտվողական ոգու գիրկը: Դժբախտաբար, այսօր նա ոչ թե իրեն պարտված է զգում, այլ և պարտվողական: Նրա որոշ տարրերը մեր պարտության և բարոյալքումի օրերին ոչ թե չկարողացան բարոյական շանթարգել հանդիսանալ զանգվածների համար, այլև պարտվողականության քարոզիչներ և բարոյալքիչներ դառան: Զուրկ ապագայի զգացումից, ինչպես և ազգային բարոյականից, նա առանց մի հատիկ իսկ հարված փոխանակելու փորձի թշնամուն հանձնեց իր դիրքերը, որին այնքա՛ն մեծացրել էր սկարի իր երկչոտ երևակայությունը: Նա բառացիորեն բաժանեց ճակատագիրը ծանոթ առակի այն դժբախտ եղնիկի, որը, օղի մեջ քամուց տարուբերվող փետուրից սարսափահար, նետվում է... ուղղակի որսորդի գիրկը: Նա նմանվեց այն գորամասին, որ ոչխարների հոտի բարձրացրած փոշու ամպը թշնամի համարելով, փախչում է՝ գլուխը կորցրած, և ընկնում...թշնամու ամրացրած բանակատեղին:

Ամենակարող է այն առաջնորդը, որ կարողանում է անպարտելիության հավատ ներշնչել իր ժողովրդին: Ժողո-

վրդասպան է նա, որ իր նկուն կեցվածքով տկարացնում է իր ժողովրդի ուժի և կարողության գիտակցությունը: Վերջինին նմանվեց մեր մտավորականության մի մասը: Տեղի տվեց առանց մի հատիկ պատվո վերք ստանալու, նա փախավ, և ոչ նահանջեց կովաղաշտից, և իր դասալիքի հոգեբանությամբ բարոյալքեց թիկունքը: «Վատ է մեր ժողովուրդը, տգետ, անարի»,— ամենուրեք հայտարարեց մեր սրտաթափ եղած մտավորականը: «Նա չի կովում, նա չկովեց և ի՞նչպես կարող էր կովել տաճիկ բանակի դեմ»,— գրեց ու տարփողեց ծանոթ մտավորականը: «Լինենք համեստ և բավականանանք քչով, ո՞վ ասեց, որ անպայման պետք է անկախ լինել ապրելու համար, ապրենք այնպես, ինչպես որ կուզեն թուրքն ու բոլշևիկը, և ոչ թե այնպես, ինչպես որ հայ ժողովուրդն է ուզում... ահա՛ այսպես գրեց, խոսեց և դեռ չարախոսում է անմիտ պարտվողականը:

Տխուր, մեռորեն տխուր է պարտվողական մտավորականի պատկերը: Գլուխը կորցրած՝ նա այսօր ոչինչ չի խնայում վերջնական դարձնելու հայ ժողովրդի պարտությունը: Ազգային աստվածությունները մի աման ապուրի հետ փոխելուց հետո նա այժմ իր վատությունը փիլիսոփայելով է զբաղված: Այլազան են, ընթերցո՞ղ, պարտվողական հայ մտավորականի հոգևոր դիմադրությունները: Մեկն այդ փաղանգից հոգևոր ստրկություն է քարոզում՝ հորդորելով հայությանն ապրել «խոնարհության հովտում» և էլ չերազել անկախության մասին: Երկրորդը գտնում է, թե թուրքից լավը բոլշևիզմն է, որի կարմիր փորձարկության համար հայությունը հավատարմորեն պիտ նյութեր մատակարարի: Երրորդը՝ կենդանի հողմացույց, և՛ այս է, և՛ այն: Չորրորդը չգիտի, թե ինչ է ուզում, ամեն ինչ է և ոչինչ: Հինգերորդը... Նույնն են բոլորն էլ էությամբ՝

ստրկամիտ, տկար, պարտվողական: Սրանք կուզեն ապրեցնել հայությունը որպես կենդանի ողորմելիությունն արտաքին ողորմություններով: Խոսե՛ք հետները, լսե՛ք իրենց և պիտի հասկանաք սրանց խորշակահար հոգին, որ մատնում են իրենց ամեն մի խոսքի և շարժումների մեջ: Սրանք ասում են. «Եթե ամեն ինչ դեռ կորած չէ, եթե կարելի է և պետք է որևէ բան անել հայ ժողովրդի ճակատագրի դաժանությունը մեղմելու համար, այդ պիտի արվի վաղվա սերունդների ձեռքով, և ոչ մեր, որովհետև այլևս չենք ուզում մեր կերն ու հանգիստը գոհաբերել»:

Օ, այդ եսապաշտ ու անարի արարածները: Եթե սրանք հնարավորություն ունենային հայ ժողովրդի գոյությունը զրնգուն դրամի վերածելու և տրամադրելու իրենց հոգեպես հաշմանդամ և դյուրասեր սերունդին այդ վերջինի հացն ու անդորրը ապահովելու համար, պիտի չնեղվեին ասելու՝ «Մեզնից հետո թեկուզ ջրհեղեղ»: Ուր մարդիկ խոստովանում են իրենց տկարությունը, բայց չեն ամաչում տկար լինելուց, հոգևոր ստրկություն է տիրում այնտեղ: Այդպիսին են մերոնք՝ մեր պարտվողականները, տկար, բայց տկարությունից չամաչող: Հոգեպես կաթնեղբայր, իրար նման, որոնց մեջ կա, սակայն, ամենավտանգավորը: Դա ջատագովն է թրքական կողմնորոշման: Հոգեբանորեն հասկանալի է և այդ ամոթալի երևույթը հայ մտավորականության որոշ մասի մեջ: Վախը, սարսափը թշնամուց սպանում է դեպ այդ թշնամին տածած մեր ատելությունը: «Պիտի ներել թրքության և մոտենալ նրան, – ասում է այդ վերջինը, – քանզի մեզ ճակատագրված է նրա անմիջական դրկիցը լինել, տկար հարևանը»: Մտքի և հոգու ինչպիսի՛ աղքատություն: Հեռատես դիվանագետ չէ խոսողը, այլ ծանոթ պարտվողականը, որ չի ամաչում ծիծաղելի դառնալ իր ողբերգանքի մեջ:

Ներել նրան, որից ծեծվել էս, թքվել, անարգվել: Ներել նրան, որին քեզնից ուժեղ էս զգացել և ծունկի եկել նրա առջև: Ներել իր տիրոջը, իր բռնակալին, իրեն հաղթողին: Ինչպիսի մահացու տգիտություն և բարոյական անկում:

Իսկ եթե թրքությունը, հա՛յ պարտվողական, կարիք չզգաց քո ներումի ստրկական արտահայտության և թքեց քո և քո ներումի երեսին: Իսկ եթե թրքությունն ասեց. «Մրի քաշելով հայության կեսը՝ էս արձանի ու պսակի արժանի գործ եմ կատարել իսլամի համար: Եվ եթե վաղը սուրս երկարեց քո մյուս կեսի վզին, քո ստրկական ներումը չի փրկի քեզ»: Եթե այսպես խոսեց Արևելքի մարդատիպ բորենին: Եթե լեզուն դրված լիներ միայն ճշմարտություններ ասելու համար, թրքությունը պիտ ասեր մեզ. «Գիտեմ, որ իմ ներկայությունը Եվրոպայում շատ կարճ ժամանակի խնդիր է: Գիտեմ, որ այսուհետև առաջանալու մի հատիկ ճամփա ունեմ՝ ռուսահայության գերեզմանի վրայով դեպ Անդրկովկաս:

Գիտեմ, զգում եմ և այն, որ հետայսու իմ գործը պիտ լինի ծեծվել եվրոպական ուժերից և ծեծել հայությունը, ծեծել ձեզ՝ վերջնականորեն պարտվածի սպանիչ հոգեբանությունից զերծ մնալու համար: Ավելացնեմ և այն, թե հաղթականի իրավունքն է՝ զրկել պարտվածին փոխվրեժի դիմելու, ինձ վնասելու հնարավորությունից»:

Եթե դարավոր թշնամիդ այսպես խոսեց քեզ հետ: Եվ կարիք կա՞ խոսքի՞ թրքությունը ճանաչելու համար: Մի թե խոսուն և հասկանալի չէ նրա հայադավ լռությունը: Միջազգային բարոյակա՞նը: Բայց այդ երբվանի՞ց է, որ գոյություն ունի դա: Արևելքի խուժն ու ստրո՞վկը, հակաբարոյական թուրքն ու հայ պարտվողակա՞նը հիմքը պիտի դնեն ցեղամիջյան բարոյականության: Վա՛յ և՛ այդ բարոյականին, և՛ հայության: Երբեմն աշխարհի կարեկցությու-

նը, երբեմն ծիծաղը շարժող մեր պարտվողականները կիսով չափ քաված պիտի լինեին իրենց մեղքը, եթե հայությունը ծիծաղելի չդարձնեին իր խոր դժբախտության մեջ: Այո՛, ծիծաղելի է տկարի ներումը, ինչպես և նրա հաշտարար ոգին: Մարդկությունը և ամենից առաջ թրքությունը, իրավացիորեն մեր ներումն ու հաշտ ոգին պիտ վերագրի մեր նվաստության և ոչ մեր մեծահոգության: Տկարին իրավունք չէ տրված մեծահոգի լինելու: Նա չի էլ կարող այդպիսին լինել: Մեր ներումը կշարժեր աշխարհի նողկանքը միայն: Ներելով, մենք հաստատած կլինեինք, թե մենք արժանի էինք այն ամենին, ինչ որ ապրեցրեց մեզ թրքությունը: Ապացուցած կլինեինք և այն, թե իսկապես անկախության անարժան հավաքականություն ենք՝ գոհ մեր վիճակից: Ներելով մենք մատնած կլինենք մի այլ բան, թե մահացիորեն տկար ենք, և թե այդպիսին էլ պիտի մնանք հավետ: Իսկ նմանը պիտի չհանդգնի անկախ Հայրենիքի մասին երազելու, ինչպիսի աշխարհագրական սահմաններով էլ որ լինի դա:

Ներել էք ուզում՝ հաղթե՛ք նախ: Բայց թող չանհանգստանան մեր պարտվողականները: Մի օր հայությունը պիտ ների թրքության, բայց ոչ ծունկի եկած նրա առջև, պարտվելուց հետո, այլ նրան ծնկի բերած՝ ծեծելուց հետո: Պիտ ներենք մի օր Արևելքի չարագործին, բայց նրան պարտության մատնելուց հետո:

Ասված է՝ «հաղթի՛ր և ապա անցիր պարտյալի կողմը»: Մի հաղթություն և մենք կներենք թրքության: Կասկածո՞ւմ է մեր անօրինակ մարդկայնության մասին հայ պարտվողականը: Թող լսի, ուրեմն, մեր հաղթական նահապետի խոսքը. «Բայց Հայկ վեհանձն ու բարեպաշտ, կուտայ դիականց պատվավոր գերեզման բլուրին վրայ: Իսկ Նեբրով-

թայ մեծագանգված մարմինը դիապատելով մեծաճոխ հանդերձանոք կտանեն ի Հայս լեռնակեաց հաղթական արծիք, ուր հիմա Թորգոմայ արքայական տան մօտ կը ննջէ զքուն յախտենական ազատագգաց ոխերիմ թշնամին»:

Ճիշտ այսպես, հայկաբար պիտի վարվենք և մենք թրքության մեռելոտիի հետ, նրա «մեծագանգված դիակի» հետ, երբ որ հաղթեց մեր սուրը: Մենք չենք ջախջախի մեր սվինից վիրավոր թուրք զինվորի գանգը, որովհետև մերը չէ այն շնական վարդապետությունը, որ տարբերություն չի դնում չարի և բարու միջև: Մենք չենք շնանա նրա գեղեցկուհիների հետ, չենք կրոնափոխի նրա որբերը, քանզի մերը չէ այն ցեղը, որի մեջ դարերով և դարերով շունը ավելի ուժով է եղել, քան մարդը:

Մենք մարդ, ավելի քան մարդ կլինենք թրքության հանդեպ, երբ մեր սուրը նրան ծունկի բերեց մեր առջև: Իսկ մինչ այդ օրը, նա մեր գլուխը, իսկ մենք նրա զարշապարը պիտ փնտրենք: Որովհետև նա չի կարող մարդ լինել մեր նկատմամբ: Նա չի գղջա մեզ հասցրած անլուր չարիքների համար, իսկ մենք ներելու համար պիտի ճգնենք լինել նրանից ուժեղ: Ա՛հ, գիտեմ՝ չկա աստվածորեն ավելի վսեմ և գեղեցիկ շարժում, քան մեր սրից ու գնդակից զարնված հակառակորդի վերքերը կապելը: Ինչպես չկա ավելի բարբարոս արարք, քան վիրավորներիս նոր վերքեր հասցնելը: Գիտե՛մ, գիտե՛մ՝ արժե ներել իրեն ուժեղ զգալու համար: Գիտե՛մ՝ աստվածային արարք է ներումը, բայց ուժեղի, հաղթականի:

Ներե՛լ էք ուզում, արիացե՛ք, հզորացե՛ք, հաղթե՛ք նախ: Ասում են՝ մեր տխուր Արևելքում նվաստությունը ծառայել է որպես ինքնապաշտպանության միջոց: Հայ պարտվողա-

կանները այդ զագիր զենքից զատ այլ բան չեն գտել հանձնարարելու մեր ժողովրդին: Չեն հասկանում, կարծեք, որ նվաստություն ասել է՝ շպարված թուլություն, որ միշտ էլ, վաղ, թե ուշ պատժվում է չարաչար: Մեր միամիտները չեն հասկանում, որ նվաստությունը ժողովուրդների համար ավելին չէ, քան փտած եղեգն, որին կոթնել են հրավիրում հայությանը:

Նվաստություն, ներողամտություն, խոնարհություն, սրանցով գուցե և կարելի լինի երկարել հիվանդությունը, բայց այս բարոյագուրկ միջոցները չեն փրկի նրան ո՛չ հիվանդությունից, ո՛չ էլ՝ մահից: Փրկություն չէ հոգեվարքի երկարումը: Ինչպես և ցավերի ժամանակավոր մեղմացումը, երբ հիվանդությունը պիտ շարունակի մնալ և սպառնալ մահվամբ: Ցավերը վերացնելու համար հիվանդությունը, պատճառներն են, որ պետք է բառնալ: Թուլությունն է, որ պետք է խաչ հանվի: Անիծված թուլությունը, որի պատճառով դարերով տառապանքի և ստորացումի դառն բաժակն է դատարկել մեր ժողովուրդը: Գիտակցենք վերջապես, որ ժողովուրդների բախտավորության և անբախտության, հզորության և տկարության աղբյուրը գտնվում է իրենց մեջ: Հայ հոգուց դուրս չէ և հայ տառապանքի, անլուր քաղաքական զրկանքների աղբյուրը: Հարազատենք այդ ճշմարտությունը, հա՛յ երիտասարդ, հասկանա՛նք՝ փրկվելու համար:

Բայց մի թե տկար ժողովուրդ է օրվա հայությունը: Մի՞թե նա կարող էր և տկար մնալ՝ իր կեսը թրքական վայրագության սրին հանձնելուց հետո: Մինչև մեր ցեղի մի մասի ողջակիզումը դեռ հոգեբանորեն հասկանալի էր մեր տկարությունը: Իսկ այսօր, երբ կա թրքության կողմից մի միլիոն հայության ոչնչացումի աղաղակող փաստը, իրեն այ-

սօր էլ տկար զգալ, կնշանակի ապրելու անարժան լինել: Չէ՛, չէ՛, չի կարելի հազար և հազար զոհեր տալ և մնալ նույնը հոգեպես: Չի կարելի հազար և հազար մեռելներ ունենալ և բարոյական անզորությամբ տառապել: Դա կնշանակեր մարդկային ցեղից չլինել:

Ա՛հ, մեռելների անչափելիորեն զարհուրելի ուժը: Մի միլիոն անհանգիստ և վրեժխնդիր ուրվականներ, ահա՛ մեր ուժը, որի նմանը չի ունեցել աշխարհի ոչ մի ժողովուրդ: Բայց, ամո՛թ մեզ, հայությունը չօգտվեց այդ ուժից, չօգտվեց, որովհետև շուտ, շատ շուտ մոռացավ իր մեռելները: Աշխարհը կսպասեր, որ այն հրեշային չարչարանքներից, որոնց դատապարտեց մեզ «վայրագության, ծուլության և գողության միայն ընդունակ ցեղը», աշխարհը կսպասեր, որ, ահա՛, հայ մտավորականության շարքերից դուրս կգան ծայրահեղապաշտներ, անհաշտներ՝ գայլի հոգեբանությամբ, կսպասեր, որ ահա՛, հայ տառապանքը կծնի ուխտվածներ, դեմոնական տիպեր սրբազան խենթությամբ: Կսպասվեր, որ այլևս հայությունը պիտ սովորի խոսել մարդկության հետ այնպես, ինչպես որ կարող էր և պետք է խոսեր քաղմաբյուր ողջակեզների տեր ժողովուրդը: Բայց, ավա դ, հայությունը, աննշան բացառությամբ, շարունակեց մնալ նույնը՝ տկար ու մուրացող:

Հայության ճակատագրի վարողները չգիտցան խոսել աշխարհի հետ, որ բնագդական արհամարհանք ունի դեպ տկարն ու լալկանը: Գերմարդկային ցավերից խելագարվածի լեզվով խոսելու փոխարեն, նա խոսեց կանացի քրիստոնեության լեզվով: Գերագույն վշտի մեջ կատաղելու փոխարեն, նա մնաց միևնույն «բնականոն ջղերի» տեր ժողովուրդը: Նա չխոսեց բռնամահ եղած հայության կեսի լեզվով: Նա, որ կարող էր այնպես վարվել, որ թուրք պետու-

թյան ներկայացուցիչները Թուրքիայի սահմաններից դուրս չերևան, նա, որ կարող էր մի միլիոն չարչարամահ եղած հայերի ուրվականներով առանց բանակների և մարտանավերի սարսափով պաշարել Թուրքիան՝ կտրելով նրա հարաբերությունները արտաքին աշխարհի հետ, նա, որ կարող էր ահաբեկել մարդկության խղճմտանքը վարող հրեշների երևակայությունը, որի վրեժխնդրական ամեն մի շարժումը հիացումով պիտի լցներ մարդկության սիրտը, նա ոչինչ չարեց իր գերագույն վշտից մղված: Եվ աշխարհը հիացում ու սարսափ զգալու փոխարեն, զզվանք ու զայրույթ զգաց մեր նողկալի կանացիության հանդեպ: Ինչո՞ւ այդպես: Ինչո՞ւ վ բացատրել այդ տխուր երևույթը:

– Մեր կուլտուրականությամբ, – պիտ աճապարեն պատասխանել մեր պարտվողականները:

Կեղծ և թքելի կուլտուրականություն, որ կայանում է անհամ ոտանավորներ գրելու և մի քանի եվրոպական լեզուներ գործածելու կարողության մեջ: Օհժադելի կուլտուրականություն, որ մեր ժողովուրդը դարձրել է որբ և որբախնամ:

Զայրույթից չէ՞ս դողում դու, հա՛յ երիտասարդություն, որ մի միլիոն հայրենակիցներիդ ողջակիզումն իսկ չկարողացավ խռովել հայրերիդ մի մասի հոգևոր մրափը: Դու չէ՞ս դողում սրբազան կատաղությունից, որ մեր ցեղի միտքն ու բազուկը, իրենց վրեժխնդրական մոլուցքի մեջ, սատանայի հետ իսկ զինակցելու փոխարեն, մնացին գերին քաղաքական տոլստոյականության: Վրեժի ու քանդումի՝ աշխարհին ծանոթ և անծանոթ արվեստներին աշակերտելու փոխարեն, որ վաղը ի վիճակի լինի հրով և երկաթով պատժելու բարբարոսությամբ հիվանդ թրքու-

թյունը՝ քո սերունդն այսօր, իր հայրերի շնչով թրծված, հետևում է մի կտոր հաց ապահովող գիտությանը:

Մթափվի՛ր, հայ մարդ, ուշքի՛ եկ, քանի դեռ ուշ չէ, այլապես մարդկությունը, որ դեռ սպասում է քո սրբազան խենթության, մի օր հուսախաբ պիտ թքի մեր ժողովրդի անունին: Մարդը, որ ստրկացած է պարտվողական հայի մեջ, պիտի մարդկայնանա: Հայ մտավորականությունը իր ամբողջության մեջ պիտ ազատվի ստրկական և սարսափի հոգեբանությունից: Պիտի արիանա նա: Պետք է ազատվել, և ոչ թե միայն ազատագրվել: Մինչև որ հայ մարդը չզգա իր ուժի գերազանցությունը, չի ազատվի պարտվողական հոգեբանությունից, չի փրկվի նա: Թրքական կողմնորոշում, ներում, հաշտություն. այդ ամենը կոչված է՝ սնուցանելու մեր տկարությունը և նախապատրաստելու թուրք գենքի վաղվա հաղթանակը Հայաստանում: Այսպես մեր մտավորականության թևաբեկ մասը իր առաջնորդության ապավինած ժողովուրդը վաղվա հաղթանակի համար նախապատրաստելու փոխարեն՝ կլանված է մի ամոթալի խնդրով. «Օտար լուծերից ո՞րն է տանելին, ցանկալին» – ահա՛ հարցը, որով նա զբաղեցրել է հայությունը: Օտար տիրապետության դեմ անողոք պայքար կազմակերպելու և վարելու փոխարեն՝ նա առաջարկում է իր ժողովրդին ընտրել այս կամ այն օտար լուծը:

Փոքրոգություն, տգիտություն, ստրկամտություն: Այդ հրեշները, միացած հայ պարտվողականի մեջ, նրան մղել են ժողովրդասպանության: Ժողովրդասպանություն, այո՛: Ներսես Մեծը, լսելով Հայաստանի գլխին եկած դժբախտությունների մասին, հունական օժանդակ զորքերով կմտնի Հայաստան: Մերուժանը, հրամայելով բերդի պատերից կախ տալ հայ նախարարների կանանց, կթողնի

Հայաստանի սահմանները և օգնություն կինդրի Շապու-
հից: Հասնում են պարսից զորքերը, և դավաճանը շարժ-
վում է Հայաստանի դեմ: Կոիվը սկսվում է Ձիրավի տա-
փարակի վրա... երբ Ներսես Մեծը բարձրանում է Նպատ
լեռը, ձեռքերը բարձրացնում դեպի երկինք և աղոթելով
իջեցնում ձեռքերը, մինչև որ չեն հաղթի հայերը: Ահա
հաղթելու գաղտնիքը: Ներսես Մեծը լեռան վրա. Ինչպիսի
վեհ պատկեր: Ինչպիսի վսեմական նյութ հանճարեղ
վրձնի և մտահայեցության համար: Իսկ առաջնորդի հա-
մար՝ սկիզբը ու վախճանը իմաստության: Ռազմավարի
համար՝ հաղթելու գաղտնիքը, նշանակը այդ աստվածային
գաղտնիքի, որ շարունակում է արձանացած մնալ մեր
պատմության ոսկե էջերից մեկի վրա: Մեծ Պարթևը լեռան
վրա: Միբրում եմ ապրել ու վերապրել այդ կախարդիչ
պատկերի գեղեցկությունն ու վեհությունը: Նրա՝ իմ մեջ
առաջացրած խոկումներից թելադրված, ես հաճախ մտովի
կայցելեմ մեր հին ու նորագույն ռազմավայրերը, մեր պար-
տության և հաջողության պատճառներն ինձ համար պար-
զելու ցանկությամբ: Եվ գտել եմ, որ այն բոլոր դեպքերում,
երբ Ներսես Մեծի նման մեկը «բարձրացել է լեռը», երբ մեր
ցեղը լարել է իր բովանդակ ուժերը և չի տկարացել հոգով,
մինչև որ տեղի կտար թշնամին, միշտ էլ հաղթության դի-
ցուհին իր ոսկե մատներով պսակադրել է հայ զինվորի
ճակատը: Իսկ երբ չի գտնվել պարթևատիպ առաջնորդը,
որ կարողանար լարված պահել ժողովրդի ուժերը, չթու-
լացնել ժողովրդի բազուկը, մինչև որ կտկարանար թշնա-
մին, երբ պակասել է կատարյալ առաջնորդը, պարտու-
թյունն ու ամոթն են եղել հայ զորքի բաժինը: Մի ժողո-
վուրդ, որ եղել է և կարող է լինել ուժեղ, բայց իր մտավո-
րականության մի մասի հոգևոր ծուլության բերումով շա-

րունակում է մնալ տկար: Եվ աշխարհը ասում է նրան՝ արհացի՛ր կամ մեռի՛ր: Ոչ մի չար աստվածություն հավիտենական թուլության չի դատապարտել քեզ, հա՛յ պարտվողական: Դու տկար ես, որովհետև քեզ պակասում է գիտակցությունը ուժեղ լինելու կարելիության: Քեզ տկար ես զգում, որովհետև հոգու արիություն չես ունեցել թրքությունը տկար տեսնելու: Ուժը չի պակասում քեզ, այլ՝ ուժեղ լինելու կամքը: Պակասում է հայրենապաշտությունը, որ հզորացնել գիտի: Քեզ պակասում է բարձր նպատակը և ոչ այն իրագործելու միջոցները:

Գարշի՛ր, գարշի՛ր թուլությունից և պիտ ուզենաս լինել, և պիտ լինես ուժեղ: Իսկ երբ քեզ հոգով ուժեղ զգացիր, պիտ տկարանա թրքությունը, որին և պարտության պիտի մատնես ներելու համար: Ապառաժ լեռան կոթնած չեն մեր մտավորականության և այն տարրերը, որոնք օրվա անելիքները թողել են մասամբ եկող սերունդներին, մասամբ էլ եվրոպական դիվանագիտության:

Կարծեք՝ սրանք էլ դեռ համոզված չեն, թե եվրոպական մարդկության համար միշտ էլ գետին փովածը, միշտ էլ ընկածն է մեղավոր: Տկարը մեղավոր է, որ տկար է՝ ահա՛ դատավճիռը: Իր պետության շա՛հը, ահա՛՛ գերբարոյականը պետական գործիչների համար: Սրանց սիրտը՝ Նապոլեոնի արտահայտությամբ, գլխումն է լինում: Սրանց համար նպատակը բարոյականացնում է այն բոլոր միջոցները, որոնք իրենց պետության ուժեղացման և բարեկեցությանն են ծառայում: Ազգային եսականության հզորացումը՝ սա է տիրող իրապաշտ քաղաքականությունը: Ահա, թե ինչու այս կամ այն պետության ճակատագիրը վարողները երբեմն իրենց թույլ են տալիս արարքներ, որ թույլ չէին տա որպես սոսկական մարդ:

Արդ, թե ինչու պիտ հասկանալ և ոչ թե դժգոհել և անի-
ծել աշխարհը:

Միամտորեն չպահանջենք, որ աշխարհը լինի այն, ինչ-
պես որ մենք ենք ուզում, այլ ազգովին մենք դառնանք այն,
ինչպիսին լինել դա է թելադրում:

Եղի՛ր ավելի բարձր էակ, քան մարդը: Ի՞նչ, երիտա-
սա՛րդ հայություն, պիտի դառնա՞ս մեր դյուցազնախառն
սերունդը, պիտ կարողանա՞ս կատարել ժամանակի պա-
հանջը ու փրկել ապագան վտանգված մեր ժողովուրդը:

Ցանկության դեպքում՝ ԱՅՈ՛՛:

թեյնայրել 5 1915. into Նայր

ՎԵՐՋԻՆ ԽՈՍՔ

Գերագույն հաճույք է ինձ համար վերհիշել, թող հիշեցնեմ և
քեզ, ընթերցո՛ղ, մի այլաբանական և իմաստալի պատկեր
Կարլ Հաուպտմանի ծանոթ թատերգությունից: Տարվա այն
եղանակն է, երբ բոլորը ձգտում են դեպ լեռները: Անսպասելիո-
րեն «Հսկաների Լեռան» վրա պայթում է փոթորիկը: Մարդիկ
ապաստան են գտնում փրկարար տանը: Այնտեղ երգ, երա-
ժշտություն, հանգիստ կա: Դուրսը փոթորիկը կրկնապատկել է
իր կատաղությունը: Երկնահաս կատարների վրա հայտնվում
է արծվահայաց մի տղամարդ՝ ջահել, գլխաբաց, գանգրահեր:
Նրա կողքից ընթանում է մի ամեհի զամբիկ՝ իր թեթևորեն
թամբված և ապերասան ձին: Մեկը՝ պատկերը ուժի, մյուսը՝
խելահեղ թոհյքի: Մարդը կանգ է առնում ժայռերի վրա և խո-
սում ինքն իրեն: Հայտնվում է մի ուրիշը՝ սպառազեն հրեշտա-
կի պատկերով: Առաջինը «Լեռների Պահակն» է, երկրորդը՝
համազերմանական Ազատության և Միության թևավոր բան-
բերը:

– Նայի՛ր և տե՛ս, – ասում է այդ վերջինը և նշանացի ցույց
տալիս ընկերոջը բարձրացող փոթորկի ալիքները: Անհա-

մար զինավառ զանգվածներ՝ ասելությամբ, զինով և ոգևոր: Նրանք կուտակվում են Արևելքում, Հարավում, Արևմուտքում: Շարժվում են լեռներով, գետերով, ծովերով: Նրանց ոտքի տակ տրորվում է և երկինքը, օդը: Գալիս են գերման մշտաջահել Հայրենիքի դեմ: Ժամանակն է՝ ահագանգի ժամը: Լեռների Պահակը պիտի արձակի իր ճիչը, նա հեռուները պիտի նետի իր աղաղակը.

– Հայրենիքը վտանգի մեջ է, արթնացե՛ք... Կանչը գնում է, հասնում հեռուները, բայց մնում անարձագանք:

– Մեկ է՛լ, – թելադրում է Ազատության Ոգին:

– Հայրենիքը վտանգի մեջ է, արթնացե՛ք...

Թույլ արձագանք: Լռել են երգն ու երաժշտությունը փրկարար տանը, բայց ոչ ոք դեռ դուրս չի նետվել: Անհանգիստ Լեռների Պահակը նետվում է ձիու վրա և շեփորում զարհուրելի ուժով.

– Հե՛յ, հայրենիքը վտանգի մեջ է, արթնացե՛ք, փրկե՛ք... Այժմ ոտքի վրա են բոլորը, բոլորը: Ամեն ոք աճապարում է դուրս և ի զե՛ն:

Այժմ ոտքի վրա է ողջ ցեղը, և լսվում է նրա երգերից ամենագոռն ու էլեկտրացուցիչը:

Դու՛, հա՛յ երիտասարդություն, պիտի ուզեի, որ դու լինեիր «Լեռների պահակը» մեր կյանքում: Եվ պահապան հրեշտակը մեր Ազատության ու Միության: Պիտի ուզեի, որ դու հաճախ ու հաճախ հայ աշխարհի ամբողջ տարածությամբ արձակեիր անհանգիստ աղաղակդ.

– Հե՛յ, վտա՛նգ կա, թրքական վտանգը՝ սև ամպի պես կախված Հայաստանի գլխին, վտա՛նգ, որ միայն յոթնիցս կույրերը չեն տեսնում...

ՎԵՐՋ

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայոց Հեղափոխական շարժմանը միացել են 17 տարեկան հասակից՝ իբրև գիմնագիստ: Հետագայում լքել են համալսարանը և գործել ցարիզմի ու սուլթանականության դեմ: 1906-ին անցել են Բուլղարիա և Մակեդոնական ազատագրական շարժման ղեկավարներ Բորիս Սարաֆովի և Լիապով Գուրինի միջնորդությամբ ընդունվել Սոֆիայի Դմիտրի Նիկոլովի անվան սպայական դպրոց: Ավարտելով դպրոցը (1-ին կարգ)՝ վերադարձել են Կովկաս Սուրադի հայդուկային խմբի հետ Հայաստան անցնելու համար: Այնուհետև գործել են Պարսկաստանում: 1909-ին վերադարձել են Կովկաս և ձերբակալվել:

Բանտերում՝ Ջուլֆայից մինչև Պետերբուրգ, մնացել են ավելի քան 3 տարի, 163 դաշնակցականների ծանոթ դատավարությունից հետո Միբիր չընկնելու համար անցել են Բուլղարիա²:

2. 1912-ին հայ կամավորներից կազմակերպել են մի վաշտ և Անդրանիկի հետ մասնակցել Բալկանյան պատերազմին՝ հանուն

²«Մեծերի ընտրանի Ազգային գիտակցություն» գրքում գտնում ենք Օնիկ Ջարմունու հետևյալ խոսքերը. «Պետրոկրատի իրավաբանության համալսարանի ուսանող էր (Նժդեհը) և պատրաստվում էր փաստաբան դառնալ, երբ 1905-ին պատահում է Հ.Յ.Դաշնակցության Լիժնյան դատավարությունը: 162 դատապարտյալների մեջ է նաև իրավաբանության երիտասարդ ուսանողը: 155 հոգի խոստովանում են իրենց հանցավոր լինելը և զոջում հայտնում դատավորին իրենց հեղափոխական գործունեության համար: Միայն յոթ հոգի են մնում անվեհեր և անդրդվելի: Այդ յոթ հոգիներից մեկն է Գ. Նժդեհը, որ դատարանի մեջ ասում է. «Ես չեի կարող հեղափոխական չլինել, որովհետև օտար լծի տակ հեծող Հայրենիք ունեմ»: Միայն հայրենապաշտ և մոլեռանդ գաղափարական մարդը կարող էր պոռթկալ այս խոսքը՝ առանց նկատի առնելու ցարական բանտն ու տառապանքները, առանց նկատի առնելու իր ուսումն ու ապագան...» Օնիկ Ջարմունի «Ձոր. Գարեգին Նժդեհ»:

Մակեդոնիայի և Թրակիայի ազատագրության: Պատերազմի վերջին շրջանում, իբրև հեղափոխականներ, հրաժարվել ենք մասնակցել բալկանյան ժողովուրդների ներքին կռիվներին և զորացրել Հայկական վաշտը: Ես վիրավորվել եմ այդ պատերազմում: Հայոց դրոշակը և շատ հայ կրծքեր զարդարվել են քաջության խաչերով:

3. Անցյալ համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին՝ ներման արժանանալով ցարական կառավարութեան կողմից՝ վերադարձել եմ Կովկաս Թուրքիայի դեմ մղվելիք պատերազմին մասնակցելու պայմանով: Կռիվների առաջին շրջանում վարել եմ Հայկական կամավորական 2-րդ գումարտակի փոխհրամանատարությունը, վերջին շրջանում՝ ղեկավարել հայ-եզիդական մի առանձին զորամաս:

4. 1917-ին սակավաթիվ ուժերով օգնության եմ փութացել պաշարված Կողբին և փրկել այդ շրջանի հայությանը: Այդ միևնույն օրերին անցել եմ Աբբաս Գիոլ, կապվել եզդիների հետ, հետս առնելով վերջինների առաջնորդ Իվո Բեգին՝ վերադարձել եմ Տփլիսի և նրան կապի մեջ դրել Հայոց Ազգ. Խորհրդի հետ:

5. Հայաստանի անկախության նախօրյակին վարել եմ Ալաջայի կռիվները, որոնցով կարելիություն ընձեռել էր զորում-Սարիղամիշ-Ղարսից նահանջող հայկական զորամասերին անկորուստ անցնելու Ալեքսանդրապոլ, և Արփաչայը կտրել անցել եմ միայն այն ժամանակ, երբ վերջին նահանջող հայ զինվորի հետ իմ մարդկանց հաջողվեց փոխադրել Անիից պրոֆ. Մառի պեղումների արդյունքը հանդիսացող արժեքավոր հնությունները:

6. 1918 մայիսի վերջերին վարել եմ Ղարաքիլիսայի ճակատամարտը: Վիրավորվել եմ: Ներկայացել ամենաբարձր քաջության շքանշանի: Պիտի խոստովանել, որ առանց Ղարաքիլիսայի ճակատամարտի ոչ թե օրվա Խ. Հայաստանը, այլև այդ երկրամասի վրա այսօր ապրող հայություն չէինք ունենա: Ղարաքիլիսայի

եռօրյա հերոսականը փրկեց գլխովին ոչնչացումից Արարատյան հայությունը և հիմքը դրեց Հայկական Պետության:

7. Հայաստանի անկախության օրով՝ 1919-ի աշնանը, փրկել եմ Դավալուռի և Վեդիի միջև պաշարված Հայկ. 2-րդ գունդը:

8. 1919-ի երկրորդ կեսից անցել եմ Սյունիք էդիֆ բեյի զորքերի կողմից պաշարված, սովի ու սրի մատնված Գողթանին օգնություն հասցնելու համար: Փրկվեցին թե՛ այդ շրջանը, թե՛ այդտեղի հայությունը:

9. Այնուհետև լծվել եմ վտանգված Ղափանի և Արևիքի հայության ֆիզիկական գոյության պաշտպանության գործին՝ հետ մղելով Մուսավաթական Ադրբեջանի և Նուրի, Խալիլ թուրք փաշաների պարբերական հարձակումները:

10. 1920-ի կեսերին՝ Դրոյի զորամասի կողմից Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը լքելուց հետո, ստանձնել եմ բովանդակ Սյունիքի ինքնապաշտպանության գործը: Մեր այդ աշխարհից բացարձակապես կտրված լեռնաշխարհում՝ առանց բավարար հացի և ռազմամթերքի, առանց սպայական կադրի և արտաքին որևէ օգնության, քաղաքականապես մենակ, շրջագծածն ճակատի վրա, ավելի քան մի տարի տևող անհավասար ու հաղթական կռիվներով Սյունիքը, որը Հայաստանի կառավարության և Մոսկվայի ներկայացուցիչ Լեգրանի միջև կնքված պայմանագրով հանձնված էր Ադրբեջանին, պարտադրում է իր կամքը Խորհրդ. իշխանությանը, Միասնիկյանի օրով իր՝ 1921թ. հունիսի դեկլարացիայով Սյունիքը համարվում է կցված իր մայր երկրին՝ Հայաստանին: Սյունիքի հերոսականի շնորհիվ փրկված են նաև Հայաստանի մտավորականությունը, Հ.Յ. Դաշնակցությունը, հայ հեղափոխական և մարտական տարրերը:

11. Իմ կյանքն ու գործունեությունը հաստատում են հետյալ իրողությունները: Ես միշտ երևան եմ եկել վտանգների ժամանակ: Խաղաղության օրով պաշտոններ չեմ փնտրել, քանզի չեմ սիրել: Վարել եմ միշտ էլ ժողովրդական ուժեր՝ մի տեսակ պա-

ղութուն զգալով դեպի, այսպես կոչված, «կանոնավոր» գորամասերը: Դեկավար տարրերը քամել են ժողովրդից և վերջինները կաղապարել, եթե այսպես կարելի է ասել, ըստ իր պատկերի: Կոիվներում եղել են մարդ, ավելի քան մարդ, անգամ թուրք ու թաթարների դեմ՝ վկա՝ գորամասերիս ուղղված իմ հրամանագրերն ու կանչերը: Սովետական իշխանության կողմից ինձ վերագրվածները հասարակ հերյուրանքներ են՝ սահմանված ամեն գնով հակառակորդին վարկաբեկելու ձգտող պրոպագանդայի համար: Ես երբեք չեմ օգտվել արտաքին ուժերից, անգամ հարազատ Պետության միջոցներից: Առաջնորդվել եմ Սամիկոնյանների ուխտով. եղել եմ խոր հավատքի և էթիկայի մարդ, այդ իսկ պատճառով հաճախ դառնության բաժակներ դատարկել: Հավատքի և պաշտամունքի տաճարում միշտ էլ առաջին տեղերը հատկացված են եղել Աստծուն և Հայրենիքիս: Հայաստանն է եղել երկրավոր սրբազնագույնն ինձ համար: Շնչել, ապրել եմ նրանով՝ միշտ պատրաստ տառապելու, զոհաբերելու և մեռնելու նրա համար:

Դա է եղել իմ սրբազան ցավը, կարոտը, ուրախությունը, իմ գոյության իմաստը, իմ անմահությունը, իմ գերագույն իրավունքն ու պարտականությունը, միաժամանակ երկրի ժողովուրդը ջերմորեն կապվել ու կուրորեն հետևել է ինձ: Ինձ թշնամացել են սրբության զգացումից գուրկ կիսամտավորականն ու թղթի կանոններով դեկավարվող միջակ զինվորականը: Ռոճիկ չեմ ստացել ողջ կյանքում³: Հրաժարվել եմ անգամ

³ Այդ սկզբունքի դեմ մեղանչել եմ մի անգամ՝ Ամերիկայում, ուր ընդունեցի, որ ինձ իբրև գործիչի շաբաթական տրվի: Մեղանչեցի և արդարորեն պատժվեցի:

Այդ օրից մարդկային տմարդությունը ստվերիս պես հետևեց ինձ ամենուրեք, որի մեջ վերանորոգվելով միայն պիտի միանան հայության բոլոր հատվածները: Իմ այդ ազգահոգ քարոզչության համար հայության հատվածականացած, ապահայրենացած ու պարտվողական տարրերը դավադրեցին ինձ:

օտար պետության սահմանած թռչակից: Ունեցել եմ հարուստ լինելու և ճոխ ապրելու ամեն կարելիություն, սակայն ապրել եմ իբրև ժողովրդի մարդ, համեստորեն՝ աղքատ կոչվելու աստիճան: Նյութապաշտությունը հեղափոխականի, զորականի, հայրենասերի համար համարել եմ մեկը մեր աշխարհի ամենամեծ պղծություններից:

Հայաստանից հեռանալիս հետս եմ առել Արաքսի հայկական ափում զինվորներիս կողմից զարնված վագրի մորթին՝ իմ միակ վարձատրությունը, Ջավալ փաշայի դաշույնը՝ իմ միակ պատերազմական ավարը, պարտություն չտեսած Սյունյաց Դրոշակը՝ թո՛ղ դա դրվի կրծքիս վրա՝ գերեզմանիս մեջ, և մի հին Հայկազյան բառարան՝ իմ միակ մխիթարիչը տարագրանքի մեջ:

12. Հայը Հայաստանից դուրս ենթակա է վատասերումի: Այդ չարիքի դեմ պայքարել հնարավոր է միայն ցեղային արժեքների, առաքինությունների և սրբությունների խոր ճանաչումով ու վերապրումով. մի բան, որ հիմնավորեցի և անվանեցի Ցեղակրոնություն: Դրա նպատակն էր անհայրենիք հայությանը հոգևոր ու քաղաքական անտուն-անտիրությունից փրկելով՝ դարձնել հայրենասեր: Դա Հայրենաստիքական շարժում է:

13. Բուլղարիայում տեղի ունեցավ ռազմաքաղաքական անցքերի հասունացրած պետական հարվածը: Սպասվում է Կարմիր բանակը: Գիտեմ, թե ինչ է սպասվում ինձ, բայց և այնպես

Ներո՛ւմ եմ բոլորին, ներում կրկնակ պատճառներով. առաջին՝ իմ ազգային դավանանքը թույլ չի տալիս թշնամանք տածել դեպի որևէ Հայ մարդ: Երկրորդ՝ խորապես հասկանում եմ այդ դժբախտներին, որոնք դեռ հաղթահարած չեն ստրուկն իրենց մեջ, որով և մնացել են տկար և չար:

Այսօր, իբրև հայրենակարոտ տարագիր, մի հատիկ ցանկություն ունեմ՝ մեռնել լ Հայրենի լեռների վրա:

որոշել եմ մնալ, հակառակ որ կարելիություն ունեմ par avion
ինձ նետելու Wien:

Չեմ հեռանում, որ հալածանքի չենթարկվեն մեր կազմակեր-
պությունները: Մնալու ավելի լուրջ պատճառներ ունեմ՝ ծանոթ
երկու ընկերներին:

Եկավ սովետական բանակը, և տեղի ունեցավ այն, ինչ որ
սպասում էի: Օգտվելով ստեղծված թոհուրոհից՝ իրենց ցեղի կա-
թով չմեծացած մի քանի վատասերած հայեր արդեն գործի են ան-
ցել: Նրանք՝ առավելապես կոշկակարներ, իբրև ոստիկանական
լրտեսներ, հետները զինված բուլղար միլիցիոներներ առած, ըն-
կած են տնետուն, ինձ են փնտրում:

Հավիտենորեն զգվելի ստրուկնե՛ր, որոնք տկար իրենց չա-
րությունը բավարարելու իրենց հայազգի «թշնամիները»
ոչնչացնել տալու իս նպատակով – միշտ էլ օգտվել են օտար
ուժերից:

Նվազ զգվելի չեն, սակայն, նաև միայն անվանապես ազգայ-
նական տարրերը: Իբրև շուկայի բարոյականի տեր էակներ՝
անասնանալու աստիճանի սնանկացած են սրանք. ծանոթ, բա-
րեկամ, ազգական – ոչ ոք իր դուռը չի բանա առջևդ, եթե անգամ
Նագովրեցու իսաչն ուսիդ և փշե պսակը արնածոր ճակատիդ իր
պաշտպանությունը փնտրես: Մոռացան, մոռացան բոլորը, որ
իմ թափած աշխատանքի շնորհիվ միայն ամբողջ չորս տարի
զերծ մնալով հրեաների ճակատագրից՝ հարստացան ու հա-
րստացան: Նրանք, որոնք դեռ երեկ հայացքդ ու բարևդ կ'որսա-
յին, այսօր փախչում են անունիցդ, սովերիցդ անգամ:

Կարմիրները սպասում են ինձ: Յոթնիցս ստոր է նա, ով գե-
րադասում է կյանքը մահից բոլոր պարագաների մեջ: Թո՛ղ կա-
տարվի անխուսափելին: այսօր կյանքին ես կապված եմ այն
չափով միայն, ինչ չափով որ ինձ դեռ պարտական եմ զգում ծա-
ռայելու Հայաստանին:

Ո՞ր ես, ո՞ր ես դու, Հայաստանի տիրասիրտ ու պաշտելի ժողովուրդ, որի ոգին գիտցավ միշտ էլ վսեմանալ վտանգների ժամանակ:

Գաղո՛ւթ, դու մի անգամ ևս ինձ ապրեցրիր ամոթանքի ողբերգությունը – ամո՛թ քեզ:

ՆԺԴԵՀ

1944, սեպտեմբեր, Սոֆիա

ՀՀ Ազգային Անվտանգության նախարարության արխիվ, գործ թիվ 11278, հտ. 4

ՂԱՓԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ⁴

Ես, դավիթբեկյան ուխտին հավատարիմ, շարունակում եմ մնալ լեռների վրա, ամպերի տակ, մենակ, վիրավոր ու ավելի հպարտ, քան էի: Այժմ լիզում եմ քո և թշնամու ինձ հասցրած վերքերը և սպասում եմ քեզանից խնդրածս վարպետին, որ գա, շուտ գա՝ կոպիտ գործիքներով հանելու իմ աչքերը, կուրացնելու ինձ, որ չտեսնեմ քո գլխին գալիք զուլումները՝ քո խայտառակությունը, քո բարոյական անկումը:

Դու ուզեցիր այն, ինչ ուզում էր թշնամին... Դու քո վիրավոր, սրտից զարկված հրամանատարին դավաճանում ես՝ մենակ թողնելով:

Ժողովուրդ, քեզ հետ խոսողը քո հրամանատարն է, քո վիրավոր, սրտից զարկված հրամանատարը, որի սուրը վաղուց է, ինչ հանուն քո ինքնապաշտպանության հանգստացած չի պատյանի մեջ: Լսի՛ր, մի ավելորդ, գուցե և վերջին անգամ նա դիմում է քեզ, խոսում է քեզ հետ: Նա ասում է.

Քո սև ու նեղ օրերին, երբ հայակեր Գեղվա և Օխչիի ձորերը, երբ Բարգուշատի և Հաքցարու մեջ սպառնացել էին քո կին

⁴ Գարեգին Նժդեհ «Հիշիր պատերազմը / Խուստուփյան կանչեր»,

Երևան, 2017, էջ 126

ու երեխաների արյունով քո երկիրը ներկելու, դու կանչեցիր ինձ, և ես հասա քո կանչին: Ասա՛, ժողովուրդ, այն օրերից քո երկիրը մնա՛ց մի բարձր սար, մի քար, որի վրա ես դրած չլինեմ իմ հոգնած գլուխը: Ասա՛, դու ինձ տեսա՞ր մի օր, մի ժամ անհոգ, հանգիստ: Դու ինձ տեսե՛լ ես փափուկ տեղաշորիս, հարուստ սեղանների շուրջը: Դու լսու՛մ ես, քարերը, քարերը աղաղակում են, ասում՝ ոչ: Ասա՛, մնա՛ց մի բան, որ ինայեի, չգոհաբերեի քո ազատության, քո փրկության, քո փառքի համար: Քո դաշտերում, քո հողի վրա իմ արյունն է թափվել: Դեռ չի փակվել թշնամու ինձ հասցրած վերքը, իսկ քոնը, ժողովո՛ւրդ, քո հասցրածը միշտ թարմ պիտի մնա ու հազար վերքերի ցավով պիտի մորմոքա:

Ժողովո՛ւրդ, այսօր, երբ ադրբեջանյան դրամներով կաշառված բոլշևիկները՝ քո գերեզմանափորները, կեղծ ու պատիր խոստումներով քո դուռն են բախել և քո ձեռքով պղծած աղ ու հացիդ են սպասում, դու դավաճանաբար լքում ես, մենակ թողնում քո հրամանատարին: Այդ հերիք չէ, քո լրտեսներն ու ահաբեկիչները իմ գլուխն են փնտրում երեք միլիոնով Ադրբեջանին ծախելու: Ապերախտ ժողովուրդ: Քանի՛, քանի՛ անգամ քո կինն ու երեխան կոիվներից վերադառնալիս փաթաթվել են ձիուս վզով, համբուրել ձեռներս «փաշա ջան» կանչելով: Քանի՛, քանի՛ անգամ փրկել եմ քեզ վերահաս վտանգից, կոտորածից: Ի՛նչ շուտ մոռացար իշխան Ղազարին, որի գորքերին պատերիդ տակից եմ քշել, վա՛յ քեզ, ժողովու՛րդ, ի՛նչ պատասխան պիտի տաս աստծուդ, խղճիդ, պատմությանը: Ժողովուրդ, կանցնեն օրեր, թշնամին քեզ զինաթափելուց, դեկավարներիցդ զրկելուց հետո, երբ այլևս չի լսվի «Աժդահա փաշա» անունը, կսկսի հազար ձևով ու ճանապարհով բնաջնջել քեզ: Այն ստեն դու կվերհիշես քո հրամանատարին, որի սուրը յոթն անգամ մեծացրել էր քո երկիրը և քեզ համար բացարձակ ապահովություն ստեղծել, այն ժամանակ հայացքդ

կբարձրացնես Խուստուփին ու նրա կատարին նստած սև ամպերին, կնայես, կկանչես, բայց հրամանատարիդ փոխարեն սարերիդ, ձորերիդ թույլ արձագանքը կպատասխանի քեզ: Գուցե մի օր էլ թշնամուց հալածական՝ սարերն ընկնես ու թափառումներիդ ժամանակ հանկարծ մի թփի տակ, մի ժայռի վրա իմ սառած դիակը գտնես, ծունկի գաս ու արյուն լացես:

Ժողովո՛ւրդ, ինձ լքելուց, ինձ դավաճանելուց առաջ զլացար իմ խնդիրը կատարել: Դու չուղարկեցիր վարպետներիդ բութ գործիքներով հանելու իմ աչքերը, կուրացնելու ինձ, որ չտեսնեմ քո գլխին գալիք գուլումը, քո բարոյական անկումը: Ներում եմ, թեև պատմությունը չի ների քեզ, և խնդրում, երբ ինձ սպանված տեսնես, դիակս թաղիր Խուստուփի ամենաբարձր կատարին, որտեղից երևա ինձ և՛ Կապանը, և՛ Գենվազը, և՛ Գողթանը, և՛ Գեղվաձորը: Իսկ մինչ այդ, հայացքդ մի կտրիր Խուստուփից: Որքան հաճախ, որքան շատ նայես այդ սեզ ու սև ամպերով ծածկված սարին, այնքան շուտ կգա, կհասնի փրկությունդ: Աստված և իմ սերը քեզ հետ, ապերա խտ ժողովուրդ:

17.09.1920թ.

Խուստուփյան լեռներ, Հրամանատար Նժդեհ

Բովանդակություն

ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԵՄ	
Նախաբան	3
Երկու խոսք	4
Անդունդի եզերքին	5
Կեղծիքի գերությունը	11
Կեղծիքը զինաթափած ժողովուրդը	22
Նախ մարդ	25
Ինքնաճանաչություն	31
Պատճառ և հետևանք	38
Անբարոյավետ խոսքը	41
Արհադավան ժողովուրդ	46
Հայրենիք և հայրենասիրություն	53
Չարարվեստ տականքները	60
Առյուծածին մայրեր	67
Մի նախագիծ	70
Բախտորոշ մտավորականություն	79
Վերջին խոսք	92
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	94
ՂԱՓԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ	100

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆՇՐԵՂ

ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԵՍ

Հետադարձ կապ՝ 093 569180

 ՆՇՐԵՂ ՌԵՍԻՍԻՆԳՆ

<https://www.facebook.com/gareginjdehrahvira>

թվաշույրե՛կ 5 1915-ին 50 խոսք

Ստորագրված է տպագրության 08.12.2019:

Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: 6.5 տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 500 օրինակ:

«ԳԵՎՈՐԳ - ՀՐԱՅՐ» ՍՊԸ

Հրատարակչություն

Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6:

Հեռ.՝ 52.79.74

Էլ. փոստ lusakn@rambler.ru